

SLAVICA

SLOVACA

ROČNÍK 48 • 2013 **2**

SLAVISTIKA

S L A V I C A S L O V A C A

ORGÁN SLAVISTICKÉHO ÚSTAVU JÁNA STANISLAVA SAV
A SLOVENSKÉHO KOMITÉTU SLAVISTOV

Hlavný redaktor: Peter Žeňuch

Redakčná rada:

Desislava Michajlova Atanasova, Mojmir Benža, Václav Čermák,
Mária Dobriková, Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Krišáková,
Adriana Ferenčíková, Emil Horák, Martin Hurbaníč, Jaromír Krško,
Ján Lukačka, Zuzana Profantová, Imrich Sedlák, Cyril Vasiľ, Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Katarína Žeňuchová

Technický redaktor: Juraj Molčányi

Adresa vydavateľa a sídlo redakcie:

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava
IČO: 31750940

Slovenský komitét slavistov, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava
IČO: 30842913

OBSAH

P. ŽEŇUCH: Slavistický interdisciplinárny výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry v slovanskom i neslovanskom prostredí. Na osemdesiatiny profesora PhDr. Jána Doruľu, DrSc.....	97
J. KRŠKO: Profesor Ján Doruľa a jeho vklad do rozvoja slovenskej onomastiky.....	103
V. GAŠPARÍKOVÁ: O slovenských rozprávkach a o ich modernizácii v štúdiách Jána Doruľu	105

ŠTÚDIE

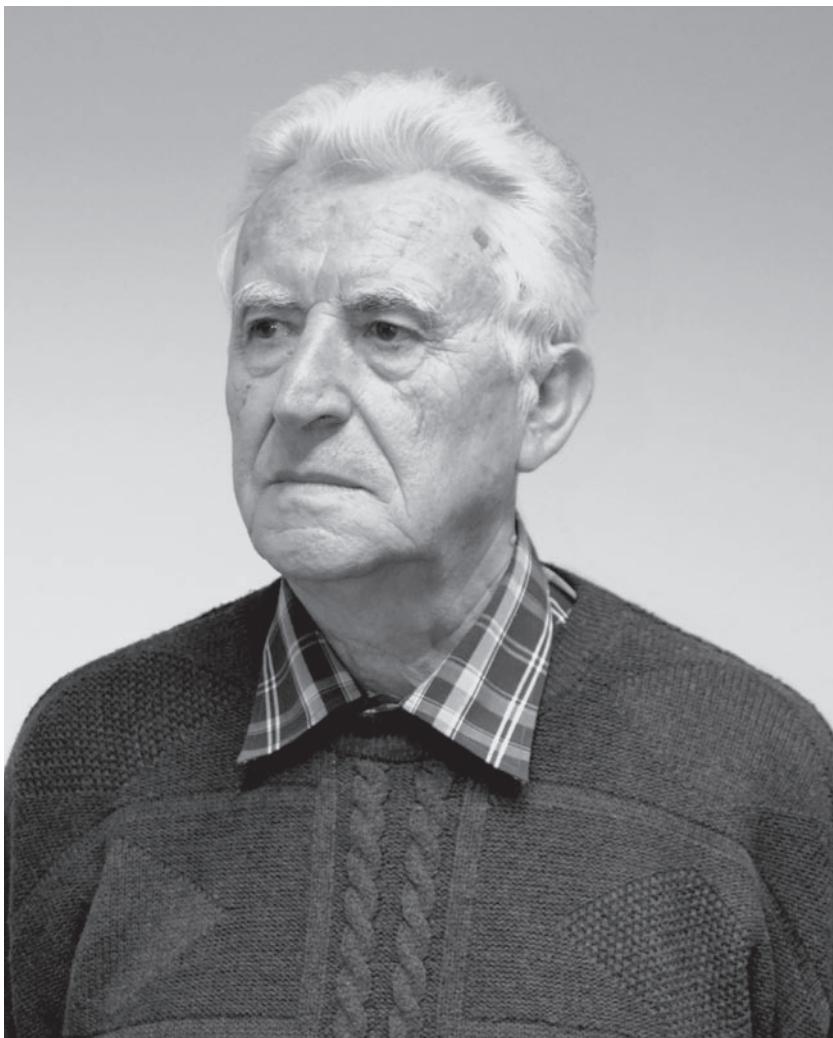
J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠÁKOVÁ: Fonologický systém spisovnej srbciny a chorvátsky z typologického hľadiska	109
E. СТОЯНОВА: За статуса на прегласа <i>o>e</i> в субстантивното словоизменение на българския книжовен език в съпоставка със сръбския и хърватския стандартен език	118
P. STANKOVSKA: Fragment České bible hlaholské nalezený v Košících.....	125
S. ŠAŠERINA: Ľudové a apokryfické motívy vianočného cyklu v uglianskych rukopisoch druhej polovice 17. storočia.	132
B. ЛЯШУК: Мова народных казак у сучасной славистыцы: даследаванні праф. Я. Дорул ў навуковай парадыгме	139
K. MÄSIAROVÁ: Osobitosť jazyka rozprávok M. J. Saltykova-Šedrina	153
P. ГОЛИК: Образ слов'янського й неслов'янського світу в ментальності галичан XIX–XX ст.	161
P. ZUBKO: Relikty poloník z čias rekatolizácie na východe Slovenska.....	172

ROZHLĽADY

S. ZAVARSKÝ: Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae V. (Príspevok k mapovaniu slovnej zásoby latinských textov slovenskej proveniencie).....	183
T. ŠTEFANOVIČOVÁ: Slovanská archeológia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave	187
D. HUČKOVÁ: Obraz Ruska a ruskej kultúry v slovenskej spoločnosti na konci 19. a na začiatku 20. storočia (časopis Hlas a jeho generační spolupútnici).....	192

SPRÁVY

P. ŽEŇUCH: Po 15. medzinárodnom zjazde slavistov v Minsku.....	204
--	-----

J. Doruľ

Venované
prof. PhDr. Jánovi Doruľovi, DrSc.,
k osemdesiatym narodeninám

SLAVICA

SLOVACA

Slavistický interdisciplinárny výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry v slovanskom i neslovanskom prostredí

Na osemdesiatiny profesora PhDr. Jána Doruľu, DrSc.

Interdisciplinárny slavistický výskum tvorí neoddeliteľnú súčasť komplexných spoločensko-vedných výskumov. Prvordým cieľom interdisciplinárneho slavistického bádania slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských vzťahov je koordinovaný, systematický a projektovaný výskum, ktorý v slovenskom i európskom kontexte umožňuje pokryť široko vnímané spektrum výskumných úloh, poskytuje možnosti pre utvorenie systematického a komplexného skúmania parciálnych i rámcových otázok späť s vývinom i súčasným stavom národnej kultúry vo vzťahoch so slovanským i neslovanským prostredím, umožňuje identifikovať a interpretovať vývinové i aktuálne dimenzie rozvoja slovenského kultúrneho vedomia a poukázať tak na trvalý prínos slovenskej kultúry do kontextu európskej kultúry a civilizácie. Realizuje sa v súlade s dlhodobými koncepcnými a strategickými požiadavkami vyplývajúcimi z aktuálnej potreby spoločnosti i z hľadiska stability a nezameniteľnosti slovenskej kultúry v kontexte európskej kultúrnej identity a jej uplatnenia sa v prostredí európskej kultúrnej a vednej politiky. Z výsledkov takto koordinovaných interdisciplinárnych slavistických výskumov benefituje slovenská spoločnosť. Výsledky slovenských slavistických výskumov však tvoria neoddeliteľnú súčasť širšieho medzinárodného slavistického výskumného prostredia.

Koncepciu interdisciplinárneho slavistického výskumu na Slovensku v roku 1988 definoval a programovo načrtol nás jubilant profesor PhDr. Ján Doruľa, DrSc. Program interdisciplinárneho slavistického bádania sa v jeho programovej koncepcii vníma ako komplexný výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry k iným slovanským i neslovanským jazykom a kultúram.

Text programu bol následne publikovaný v časopise Slavica Slovaca (1989, 24, 3, s. 201-210). J. Doruľa v ňom konstatouje, že sa „bude postupne uskutočňovať podľa reálnych možností pracovísk, ktoré sa na jeho riešení budú podieľať“. Program slavistického výskumu zdefinoval deväť dlhodobých výskumných priorít, ktoré sa s väčším či menším úspechom podnes riešia v spolupráci viacerých vedných disciplín vo vedeckých inštitúciach a na vysokoškolských pracoviskách na Slovensku: 1. Etnogenéza Slovákov a najstaršie dejiny slovenského jazyka (jazykoveda, história, archeológia, etnografia). 2. Veľkomoravské obdobie a jeho odraz v slovenskom jazyku a slovesnosti i v iných slovanských jazykoch (jazykoveda, história, archeológia, etnografia). 3. Vývin jazyka slovenského etnika za feudalizmu v medzijazykových a interetnických vzťahoch (jazykoveda, história, etnografia). 4. Slovenská ľudová slovesnosť v medzislovanských vzťahoch z historického a konfrontačného hľadiska (jazykoveda, folkloristika, etnografia, literárna veda). 5. Dejiny slovenskej slavistiky (jazykoveda, história, literárna história, folkloristika, etnografia). 6. Vzťah slovenčiny k iným (slovenským) jazykom z historického, konfrontačného a typologického hľadiska (so zreteľom na spisovné a nespisovné útvary a ich vývin) (jazykoveda). 7. Slovenské národné obrodenie v slovanských súvislostiach (jazykoveda, literárna história, história, etnografia). 8. Slovenské spisovné jazyky v slovanských súvislostiach (jazykoveda, literárna história, história). 9. Literárna tvorba v štúrovskom spisovnom jazyku zo slovenského hľadiska (jazykoveda, literárna história). Program slavistického bádania vypracovaný J. Doru-

lom si nenárokuje na univerzálnosť. Práve naopak – je inšpiráciou pri základnom i aplikovanom výskume a je zdrojom či motiváciou pre jeho napĺňanie i doplnenie, vedľa vznikal v čase, ktorý bol pre postupné etablovanie sa slovenskej slavistiky v medzinárodnom kontexte zlomový. Tézy tohto slavistického výskumného programu nie sú ani zdľave vyčerpané či vyriešené.¹

Profesor PhDr. Ján Doruľa, DrSc., patrí k významným predstaviteľom slovenskej i medzinárodnej slavistiky. Je čestným predsedom Slovenského komitétu slavistov a čestným členom Medzinárodného komitétu slavistov. S jeho aktivitami sa spája dlhoročná práca na poli slavistického výskumu v oblasti slovensko-slovanských, slovensko-nemeckých, slovensko-latinských a slovensko-maďarských jazykových vzťahov. Osobitne sa zaslúžil o bádateľské aktivity i organizáciu celého radu doteraz zanedbávaných slavistických výskumov na Slovensku.

Narodil sa 31. augusta 1933 v Ortutovej, gymnaziálne štúdiá absolvoval v Bardejove. Po štúdiách na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v odbore slovenský jazyk a ruský jazyk začal v roku 1957 pracovať ako asistent a odborný asistent slovenského jazyka na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe. Od 1. septembra 1959 do 31. mája 1995 pracoval v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, kde v rokoch 1961-1964 absolvoval internú vedeckú ašpirantúru. V rokoch 1991-1995 vykonával funkciu riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra a od 1. júna 1995 do 30. júna 2006 bol riaditeľom Slavistického kabinetu SAV (od 1. januára 2005 Slavistický ústav Jána Stanislava SAV).² V roku 1993 sa na Fakulte humanitných a prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici habilitoval na docenta v odbore slovenský jazyk a v tom istom roku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave obhájil dizertačnú prácu na získanie hodnosti doktora filologických vied (DrSc.). Po inaugurácii na profesora v odbore slovenský jazyk na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove bol Ján Doruľa v roku 1995 vymenovaný za univerzitného profesora. Aktívne sa zapájal do organizačných príprav pri zakladaní Trnavskej univerzity a pri budovaní Katedry slovenského jazyka a literatúry jej Pedagogickej fakulty, kde v rokoch 1994-1999 pôsobil ako externý vedúci.

Ján Doruľa pôsobí v súčasnosti ako predseda vedeckej rady Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, od roku 2003 je členom edičnej rady medzinárodnej vedeckej série *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* a od roku 2005 aj členom Učenej spoločnosti SAV. V rokoch 2003-2012 pôsobil ako hlavný redaktor interdisciplinárneho vedeckého časopisu *Slavica Slovaca*. Bol predsedom komisie na získanie hodnosti DrSc. v odbore slavistika – slovanské jazyky pri SKVH. Ako dlhoročný prednášateľ na vysokých školách (v Prahe, Prešove, Trnave) pôsobil jubilant ako člen vedeckej rady Trnavskej univerzity, člen vedeckej rady Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity a Filozofickej fakulty UKF v Nitre, člen senátu Trnavskej univerzity i senátu Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity. V grantovej agentúre VEGA zastával funkciu podpredsedu, neskôr predsedu komisie a člena predsedníctva VEGA. Ján Doruľa intenzívne pracoval ako člen výboru Matice slovenskej a člen Vedeckej rady Matice slovenskej. V Jazykovom odbore MS vykonával funkciu podpredsedu.

¹ Porovnaj Žeňuch, P.: Stav a perspektívy slovenskej slavistiky. Z dejín Slovenského komitétu slavistov a Slavistického ústavu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied. In Žeňuch, P. (ed.): Slovenská slavistika včera a dnes. Kolektívna monografia. Bratislava: Slovenský komitét slavistov a slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012, s. 19-20.

² V roku 2005 z príležitosti 10. výročia vzniku slavistického pracoviska v Slovenskej akadémii sa Slavistický kabinet SAV s platnosťou od 1. januára 2005 vďaka osobnému vkladu Jána Doruľu premenoval na Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Týmto pomenovaním sa vzdáva hold a úcta osobe a dielu Jána Stanislava, významného slovenského slavistu.

V rokoch 1968-1970 bol Ján Doruľa na 14-mesačnom výskumnom pobyt v Nemeckej spolkovej republike ako štipendista nadácie Alexander von Humboldt-Stiftung. Na ďalších dvoch polročných výskumných pobytach v NSR bol v rokoch 1990 a 1992-1993.

J. Doruľa sa sústredil na archívny výskum, najmä na budovanie materiálovej základne historického slovníka slovenského jazyka. Doma i v zahraničí uverejňoval štúdie z dejín slovenského jazyka a zo slovenskej historickej lexikológie i štúdie o vzťahoch slovenčiny a iných slovanských aj neslovanských jazykov z vývinového hľadiska. Slovenskú jazykovedu reprezentoval na domácich aj zahraničných konferenciách, sympóziách a zjazdoch.

S jeho pracovou metódou súvisí široký interdisciplinárny záber výskumov, preto sa dostáva do úzkej spolupráce s historickou, národopisnou a literárной vedou, kde sa tiež využívajú výsledky jeho výskumov, je spoluautorom 2. zväzku *Dejín Slovenska*. V roku 1977 vyšla vo vydavateľstve SAV *Veda* jeho monografia *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* a v roku 1993 vyšla tlačou jeho ďalšia knižná práca *Tri kapitoly zo života slov*. Obidve knižné práce sú často citovanými dielami nielen v jazykovednej, ale aj v historickej odbornej literatúre. Zdôrazňuje v nich, že novodobá spoločnosť si musí uvedomovať svoj historizmus, predovšetkým historické vedomie ako integrálnu zložku samej svojej existencie. Ján Doruľa je spoluautorom *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*, publikoval štúdie o jazyku ľudovej slovesnosti (slovenských ľudových rozprávok). Bol dlhoročným odborným posudzovateľom učebník a príručiek slovenčiny pre školy s ukrajinským vyučovacím jazykom vydávaných Slovenským pedagogickým nakladateľstvom. Od roku 1988 bol poverený organizovaním slavistických výskumov v jazykovede na Slovensku na širšej interdisciplinárnej základni

So svojimi spolupracovníkmi v SAV a v Nemeckej spolkovej republike pripravil na vydanie *Kamaldulskú Bibliu* – prvý preklad celej Biblie do slovenčiny, rukopis z 18. storočia. Kamaldulská Biblia vyšla v dvoch zväzkoch v roku 2002 vo faksimilnom vydaní v edícii *Biblia Slavica* v Nemeckej spolkovej republike (*Slovakische Bibel der Kamaldulenser*: Band I-II. Biblia Slavica. Ed. Hans Rothe und Friedrich Scholz unter Mitwirkung von Ján Doruľa. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh 2002. 920 + 1063 s.). Vydanie prvého prekladu Biblie do slovenčiny dokumentuje vysokú duchovnú a jazykovú vyspelosť prostredia, v ktorom vznikol preklad plne porovnatelný s inými inojazyčnými prekladmi.

Vedecko-organizačné aktivity jubilanta sa prejavili pri príprave 11. medzinárodného zjazdu slavistov, ktorý sa uskutočnil v Bratislave v roku 1993. Organizácia zjazdu vôbec nebola jednoduchá. 11. medzinárodný zjazd slavistov bol prvým slavistickým kongresom, ktorý sa po páde totalitného systému uskutočnil v samostatnej Slovenskej republike. Bratislava sa tak stala miestom stretnutia slavistov zo slovanských i neslovanských krajín. Organizácia 11. medzinárodného zjazdu slavistov priniesla množstvo pozitívnych skúseností, ktoré slovenský slavistický výskum posunuli k interdisciplinárnosti, ktorá bola výraznou črtou programu rokovania medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave. V súvislosti s tým bolo potrebné organizačne i personálne dobudovať Slovenský komitét slavistov, ktorý sa stal plnohodnotným a rovnoprávnym členom Medzinárodného komitétu slavistov. Tvorila ho zástupcovia spoločensko-vedných disciplín z oblasti jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie spolu s archeológiou. Tým je zaručená komplexnosť a interdisciplinárna koordinácia aktuálnych konfrontačných a areálových výskumov na Slovensku. Utvorili sa tak podmienky na aktívne fungovanie slovenskej slavistiky v slovenskom i medzinárodnom kontexte. Osobitne významné je prepojenie SKS s Medzinárodným komitétom slavistov, ktorý tvoria zástupcovia jednotlivých národných komitétov a slavistických organizácií. Dôležitá je aj účasť slovenských slavistov na práci medzinárodných komisií pri Medzinárodnom komitéte slavistov. J. Doruľa aktívne pôsobil ako člen Medzinárodného komi-

tetu slavistov a stabilný člen jeho prezidia. Aj preto sa slovenská slavistika úspešne zaradila do medzinárodného rámca.

Hoci som v čase realizácie 11. medzinárodného zjazdu slavistov ešte študoval na Filozofickej fakulte v Prešove, z atmosféry medzinárodného podujatia podobného významu i z vedecko-organizačného talentu profesora Doruľu som mohol živo čerpať v jeseni 1995, keď sa v Prešove uskutočnilo druhé zasadnutie Medzinárodného komitétu slavistov pred pripravovaným 12. medzinárodným zjazdom slavistov v Krakove. Na 12. medzinárodnom zjazde slavistov sa popri hojnej aktívnej účasti slovenských slavistov podarilo prezentovať aj obsiahlu publikáciu so záznamami z diskusie k referátom, ktoré odzneli na 11. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave.

Aktivity jubilanta v oblasti organizácie komplexného interdisciplinárneho slavistického výskumu sa výrazne prejavili pri založení slavistického pracoviska ako výskumného a koordinačného centra slavistických výskumov na pôde Slovenskej akadémie vied. Práve toto pracovisko pod vedením profesora Doruľu významnou mierou prispelo k zviditeľňovaniu slovenského prínosu do európskej kultúry. Slavistický kabinet SAV, ktorý Ján Doruľa založil 1. marca 1995, vznikol ako vedeckovýskumné a koordinačné centrum slavistických výskumov na Slovensku a profesor Ján Doruľa ako riaditeľ tohto pracoviska od samého začiatku prevzal na seba zodpovednosť za organizovanie slavistických výskumov a ďalších aktivít. Slavistický kabinet SAV organizoval celú prípravu aktívnej účasti a prezentácie slovenskej vedy na 12. i 13. medzinárodnom zjazde slavistov v Krakove a Ľubľane v roku 1998 a 2003.

K významným vedeckovýskumným výstupom Jána Doruľu patrí aj monografická práca *O krajinе a vlasti starých Slovákov* (Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2011. 92 s.), v ktorej sa predkladajú poznatky opierajúce sa o výsledky výskumov v tých oblastiach slovenských dejín, jazyka a kultúry, ktoré sa v našej súčasnosti stali predmetom politického záujmu a s ním spojených „oborných“ a publicistických interpretácií a politických, ba aj tzv. občianskych aktivít. Na základe dlhodobých pramenných výskumov sa prinášajú údaje a doklady o pomenovaní a pomenovaniach územia obývaného slovenským etnikom a zaujíma sa stanovisko k tzv. legitimite pomenovania tohto územia v podobe Slovensko a Felvidék, osobitná pozornosť sa venuje dnes účelovo spolitizovanej problematike písania tzv. historických mien z uhorského obdobia slovenských dejín. Popri rekapitulácii genézy názorov na túto problematiku sa prinášajú nové údaje a doklady dokumentujúce slovenskú tradíciu písania historických mien, prinášajú sa údaje a predkladajú výklady o písaní týchto mien nielen v slovenských textoch, ale aj v nemeckých písomnostiach zo Slovenska v 16.-18. storočí. V publikácii sa ďalej venuje pozornosť otázké obnoveného používania umelých maďarizátorovských predtrianonských pomenovaní slovenských obcí a miest na území Slovenskej republiky, zaujíma sa postoj k viacerým verejne uskutočneným aktivitám zameraným na zviditeľňovanie oživenej predstavy o Uhorsku ako maďarskom štáte. Osobitná pozornosť sa venuje v našej súčasnosti extrémne spolitizovanej problematike súvisiacej s verejne proklamovanou diskreditáciou pojmu starí Slováci ako vraj historicky neoprávneného. V zaradení do celkového kontextu slovenského jazykovo-historického a kultúrneho vývinu sa v publikácii prinášajú údaje a doklady o používaní a o významovej náplni spojenia starí Slováci, dokladá sa oprávnenosť jeho používania. V publikácii J. Doruľa nadvázuje na konštatovanie prezentované v tematicky aktuálnom monotematickom súbore štúdií publikovanom v slovenskom i anglickom jazyku *Pohľady do problematiky slovensko-maďarských vzťahov / Insight into Slovak-Magyar Relations* (Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov, 2009. 83 s. a 90 s.), v ktorej sa upozorňuje na svedectvá významných

slovenských osobností a ďalších známych intelektuálov, ktorími sa v historickom priereze dokumentujú známe maďarské postoje poznačené protislovenskou nevraživosťou.

Nemalý je vklad Jána Doruľa do výskumu jazyka slovenských ľudových rozprávok, ktoré sú pokladom našej jazykovo-historickej a kultúrnej tradície. V monografii *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke*. (Bratislava: Goralinga, 2012. 123 s.) J. Doruľa poukazuje na skutočnosť, že ľudové rozprávky ponúkajú vzácny pramenný materiál, ktorý zachováva množstvo informácií o historickom vývine slovenčiny. Lexikálne jednotky excerptované z textov ľudových rozprávok konfrontuje s lexikou starých administratívnych písomností od 15. storočia, ktoré sú uložené v rozličných archívnych zbierkach na Slovensku. Sémantický obsah rozprávkovej lexiky porovnáva s nárečovou lexikou, ale aj s lexikálnymi jednotkami zo súčasného spisovného jazyka, ba dokonca i z iných, najmä slovanských jazykov. Upozorňuje pritom na dynamické procesy prebiehajúce v slovnej zásobe slovenčiny – na archaizáciu, intelektualizáciu spisovného jazyka, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou prirodzeného vývinu jazyka.³

K významným výsledkom v oblasti výskumu slovensko-neslovanských jazykových vzťahov patrí vydanie monografickej štúdie J. Doruľa *O slovensko-nemeckých jazykových vzťahoch v 17. storočí* v rámci monotematického súboru štúdií s názvom *Z histórie slovensko-nemeckých vzťahov* (Bratislava: 2008). J. Doruľa v monografickej štúdií predstavuje doteraz nevyužitý cenný materiál k dejinám slovensko-nemeckých jazykových vzťahov a nadvázuje na ňu vydaním transliterovaného textu nemeckej a ekvivalentnej slovenskej účtovnej knihy príjmov a výdavkov mesta Banskej Bystrice za rok 1651 v rámci edície *Supplementum časopisu Slavica Slovaca (Z dejín slovensko-nemeckých vzťahov. Nemecká a slovenská účtovná kniha zo 17. storočia)*. In *Slavica Slovaca*, 2012, roč. 47, č. 3, s. 4-160). V úvodnej štúdii k edícii textu poukazuje na osobitosť jazykového stvárnenia ekvivalentného slovenského, resp. nemeckého textu.

V súčasnosti je profesor Ján Doruľa vedúcim Centra excelentnosti SAV s názvom *Dejiny slovenskej slavistiky 19.-20. storočia (Postavy slovenského národného obrodenia /Anton Bernolák, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Ludovít Štúr, Pavol Dobšinský, Jonáš Záborský/ + Ján Stanislav – ich činnosť a dielo v európskom kontexte)*. V rámci spomínaného centra sa komplexný interdisciplinárny výskum orientuje na jedno z kľúčových období dejín slovenskej slavistiky a slovenských dejín a kultúry vôlem. Ide nielen o výskum činnosti a diela významných osobností slovenských dejín a kultúry, ale aj o zhodnotenie významu ich diela v dobovom spoločenskom kontexte, ktorý toto dielo ovplyvňovalo a usmerňovalo a vo viacerých súvislostiach plní aj úlohu dôležitého dejinného odkazu.

Slavistický výskum na Slovensku je vdaka profesori J. Doruľovi dôkazom nezastupiteľnosti komplexných interdisciplinárnych výskumov slovensko-slovanských a slovensko-neslovanských jazykových, kultúrnych, historických, etnických, konfesionálnych i literárnych vzťahov a súvisostí. Takýto výskum odkrýva mnohé poznatky o našom národnom, jazykovom, kultúrnom a historickom vývine, a tak odhaluje mnohé doteraz neznáme súvislosti formovania našej národnej spolupatričnosti.

Ján Doruľa svoje výsledky výskumov prezentuje nielen vo vedeckej spisbe, ale aj odbornej i laickej verejnosti predovšetkým v rámci prednášok pre učiteľov a študentov vysokých a stredných škôl i pre širokú verejnosť a záujemcov doma i v zahraničí. Tieto aktivity profesora J. Doruľu sa u záujemcov i poslucháčov vždy stretávajú s nemalým záujmom. V prednáškach sa

³ Bližie o tom pozri Žeňuchová, K.: Doruľa, J.: *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke*. Bratislava: Goralinga 2012, 123 s. In *Slavica Slovaca*, 2012, roč. 47, č. 2, s. 168.

oboznamujú s najnovšími výsledkami vedeckých výskumov v danej oblasti. Osobitne treba spo-menúť vystúpenia J. Doruľu u slovenských i zahraničných médiách a na vysokých školách, vo vedeckých spoločnostiach, v rozhlase a televízii. Významné sú rozhovory, ktoré prof. J. Doruľa veľmi ochotne poskytuje pre rozhlas i televíziu na Slovensku. Vedecko-popularizačné vystúpenia majú spoločné to, že J. Doruľa vždy veľmi trpeživo, neúnavne, systematicky a nezištnie vysvetluje rozličné jazykové, jazykovo-historické i kultúrne osobitosti vývinu, úlohy a miesta slovenského jazyka v jazykovom a kultúrnom prostredí, najmä však vo vzťahoch k iným slovanským i neslovanským jazykom a kultúram. Jeho výklady sa stretávajú s veľkým záujmom, a tak vlastne utvárajú významný celok, v ktorom si široký okruh záujemcov vždy nájde odpoveď na mnohé a časté (aj aktuálne) otázky súvisiace so slovenským jazykovým i kultúrnym vývinom. Práve táto edukačná aktivita profesora J. Doruľu prispieva k propagácii a informovanosti verejnosti na Slovensku o význame a nezastupiteľnosti systematického základného výskumu, ktorý sa môže komplexne uskutočňovať predovšetkým v Slovenskej akadémii vied. Propagácia vedy a výsledkov základného výskumu je dlhodobým cieľavedomým zámerom J. Doruľu, lebo poskytuje možnosti pre priame šírenie aktuálnych poznatkov a výsledkov základného slavistického výskumu do praxe.

V roku 1993 Predsedníctvo SAV ocenilo prácu Jána Doruľu Zlatou plaketou Ľudovíta Štúra SAV za zásluhy v spoločenských vedách. Od roku 1998 je Ján Doruľa nositeľom Veľkej medaily sv. Gorazda – najvyššieho rezortného vyznamenania Ministerstva školstva SR. V roku 2003 dostał Cenu Štefana Moyzesa za prínosy k slovenskému národnému životu, ktorú mu odovzdala Nadácia Matice slovenskej. Matica slovenská ocenila prácu Jána Doruľu v roku 2003 Pamätnou medailou sv. Cyrila a Metoda za prínos do slovenskej vedy a kultúry. V roku 2004 Slovenská akadémia vied udelila Jánovi Doruľovi Medailu SAV za podporu vedy. V roku 2008 prof. J. Doruľa bol ocenený Zlatou medailou Slovenskej akadémie vied a Zlatou medailou Matice slovenskej. Aj Cena SAV za popularizáciu vedy, ktorú mu P SAV v roku 2010 udelilo, je opäťovným potvrdením jeho práce aj na poli popularizácie výsledkov slavistických výskumov. V roku 2013 z príležitosti 60. výročia založenia SAV Predsedníctvo SAV ocenilo Jána Doruľu ako osobnosť, ktorá sa zaslúžila o rozvoj SAV ako vedeckej ustanovizne na Slovensku.

Napĺňanie koncepcie interdisciplinárneho slavistického výskumu je nielen krédom profesora Jána Doruľu, ale je aj v súlade s potrebami slovenského spoločenstva i súčasného vedeckého bádania. V duchu tohto kréda a týchto potrieb vychováva Slavistický ústav Jána Stanislava SAV generáciu nasledovníkov a kolegov.

Ми́рное житіє, здравіє і долгоденствіе !

*Doc. PhDr. Peter Ženuch, DrSc.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
Slovenský komitét slavistov*

Profesor Ján Doruľa a jeho vklad do rozvoja slovenskej onomastiky

Vo viacerých článkoch a zdraviciach určite odznejú slová o významnom pôsobení profesora Jána Doruľu v slovenskej jazykovede a v slavistike – určite sa zhodníť jeho vedecký rozmer v oblasti dejín slovenského jazyka, vo výskume interkultúrnych vzťahov a ich vplyvov na formovanie slovenčiny, jeho podiel na profilovaní slovenskej slavistiky. Nezanedbateľný je však aj jeho vplyv v oblasti onomastiky.

Význam jubilujúceho profesora Doruľu v slovenskej onomastike možno rozdeliť do dvoch rovin – do propriálnej a apelatívnej. Spojnicou obidvoch rozmerov je jeho intenzívny a cielený výskum historických dokumentov predovšetkým zo 16. až 18. storočia – najmä z východného Slovenska, výskum nárečových textov, ale aj ľudovej slovesnosti zachytenej v slovenských ľudových rozprávkach. Materiálovú základňu (aj pre onomastické štúdie) začal budovať J. Doruľa od začiatku svojho vedeckého pôsobenia. Prvé listy zo 16. storočia z bardejovského archívu publikoval na začiatku šesťdesiatych rokov. Medzi prvé významné štúdie J. Doruľu patrí jeho stať *O miestnych menách v zápisoch zo 16. a 17. storočia z oblasti východného Slovenska*, ktorú publikoval v Jazykovednom časopise roku 1964. Na základe analýzy historických písomnosti z archívov v Bardejove, Prešove a Sabinove analyzoval množstvo latinských, maďarských a slovenských podôb ojkoným, ale čitateľ má možnosť získať aj množstvo osobných mien zapísaných v skúmaných archiváliach. Už v tejto štúdiu poukázal J. Doruľa na dôležitý fakt, že v latinských textoch sa dôsledne používa pomadárčená podoba toponyma, zatiaľ čo v slovenských textoch sa používa domáca hovorová podoba toponyma, z čoho mu vyplynulo, že autor dokumentu dobre poznal domáci (a v bežnej reči používaný) názov, ale v latinskom (prípadne v nemeckom) teste pisár zámerne používal umelú maďarskú alebo latinskú podobu názvu namiesto „vulgárnej“, teda ľudovej, podoby. Tejto problematike sa J. Doruľa venoval aj na V. slovenskej onomastickej konferencii (1972).

Významným prínosom J. Doruľu v onomastike sú jeho štúdie venované formovaniu dvojmennej sústavy na Slovensku, tvorbe viacerých slovenských priezvisiek, spôsobu označovania ženských osôb a ustaľovaniu slovenskej prechyľovacej prípony *-ová*. Rozsiahlu (vyše dvadsaťstranovú) štúdiu publikoval roku 1968 v polskom onomastickom časopise *Onomastica* s podrobными historickými dokladmi. Časť tejto štúdie tvorí základ tretej kapitoly jeho monografie *Tri kapitoly zo života slov* (1993). V uvedenej štúdii na základe rozboru starších písomných prameňov poukazuje na ustaľovanie dvojmennej sústavy v 17. storočí najprv v meštianskej a šlachtickej vrstve. Podľa J. Doruľu menej ustálená bola dvojmenná sústava pri menách poddaných alebo príslušníkov nižších vrstiev v mestách. Základom ustaľovania budúcich priezvisiek nižších vrstiev bola charakteristika zamestnania, prípadne príslušnosť k obci. Príslušnosť k obci sa neskôr transformovala do prípon *-ský/-cký*, ktorá sa používala aj na označenie potomkov – lokalizácia mestom tak stratila svoju pôvodnú funkciu a stala sa základom určitého druhu budúcich priezvisiek. J. Doruľa v štúdii analyzoval aj ustaľovanie priezvisiek s príponou *-ov* s pôvodným významom *nieči syn*. Podobne sa formovala aj slovenská prechyľovacia prípona *-ová* pri ženských priezviskách. Okrem týchto typov priezvisiek analyzoval J. Doruľa aj priezviská zachovávajúce prípony kolektívnych posesív *-oviech, -ovie, -ojech, -ejech, -oje, -eje, -éch, -é*. Podľa J. Doruľu sa v Tur-

ci prípony *-ovie/-oje* neskôr kontrahovali na príponu *-é* (typ *Bačiaké, Plavené, Jančé, Druké*). Názory na túto problematiku sa v onomastických kruhoch rôzna. V Turci je totiž dochovaná len krátka podoba posesívnej prípony, napriek tomu, že v tomto nárečí platí absolútne rytmické krátenie, preto by sme po krátkej slabike očakávali dlhú príponu. Unifikovaná je však len krátka prípona.

Osobitnou kapitolou, ktorej sa prof. Doruľa venoval, je tematika formovania etnoným *Slo-vák, Slovenka*. Z tejto problematiky napísal niekoľko štúdií, poznatky prezentoval na viacerých konferenciách, svoje postrehy predniesol v rámci pravidelných prednášok v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. V už spomínamej monografii *Tri kapitoly zo života slov* (1993) venoval prvé kapitoly práve tejto problematike pod názvom *Pomenovanie Slovákov*.

Ako jazykovedec a výborný znalec história slovenského jazyka sa fundovane vyjadroval aj k problematike kodifikovania antropónym osobností z uhorského obdobia slovenských dejín, ako aj k problémom v procese formovania zákona o mene a priezvisku a zákona o matrikách po vzniku samostatnej Slovenskej republiky.

Premostením štúdií prof. Jána Doruľu z proprietálnej oblasti do štúdií venovaných apelatívnej oblasti je jeho štúdia *Z histórie mien povolaní*, ktorú publikoval v Slovenskej reči roku 1968. Priaznivci onomastiky, ale aj histórie jazyka, sa môžu dozvedieť o apelatívnych základoch, ktoré tvoria niektoré súčasné priezviská – napr. *tišliar* vo význame ‚tesár,‘ ‚stolár,‘ *tesár, kamenár, pivovarčí, hajčí, hajčo*, ale aj z maďarčiny pochádzajúce *alčí* vo význame ‚tesár.‘ Historizmy, ktoré analyzoval J. Doruľa, pomôžu onomastikom pri odhalovaní motivantov topónym, ale i antropónym. Profesor Doruľa venoval pozornosť apelatívam *berecinec* (väzenie), *berecin, preco* (žalárník), *šarha, porkoláb, temničiar* (slová sémantického radu vo význame väzenský dozorca). Odhalovaním viacvýznamovosti slova *šarha* poukázal na sémantické posúvanie významu slova od pôvodného významu ‚väzenský dozorca‘ cez význam ‚kat, katov pomocník,‘ k významu ‚trýzniteľ, lotor‘ až k významu ‚zamestnanec obce, ktorý loví túlavé psy.‘ Na stránkach časopisov Slovenská reč a Kultúra slova sa J. Doruľa venoval historickému vývinu apelatív *rab, selo, četerňa, kuruc, hospoda, hostinec, špán, kňahňa, kňahyňa, kňaz*; slovám z oblasti právnej terminológie – *temnica, väzenie, árešť, pokuta, štrosf, biršag, osud, posudok, závazok, pravda, vina*.

Jazyk našich predkov dochovaný v ľudových rozprávkach prebúdzal záujem J. Doruľu o mnohé slová, ktoré sa vytratili z aktívnej slovnej zásoby. V publikácii *Tri kapitoly zo života slov* priblížil história slov *krajec* (vo význame krajčír), *sihot* (krovím a trávou porastená zem okolo rieky) a viaceré slová súvisiace so získavaním a obrábaním pôdy – *čistina, cídenica, vy-robenica, kolčovanina, kopanica, záložnica, kúpenica, čertáz, čertovica* a pomenovanie činností spojených so získavaním pôdy – *cúdiť, čistiť, kopat, kolčovať, ortovať*.

Výpočet analyzovaných historizmov, ľudových výrazov a frazeologizmov, ktoré nachádzame ako motivanty v slovenských toponymách, hydronymách alebo ojknymách by bol veľmi dlhý.

Nášmu jubilantomu prajeme ešte mnoho rokov pevného zdravia a plodného vedeckého života!

Ad multos annos!

*Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD.
Fakulta humanitných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici*

O slovenských rozprávkach a o ich modernizácii v štúdiách Jána Doruľu

Pri hodnotení života a diela vynikajúcich osobností spravidla nestačí len jediné kritérium, jeden uhol pohľadu, ale je potrebné sledovať ich v širších súvislostiach rozličných vedných disciplín. Pavol Dobšinský ako rozprávkar, zapisovateľ, zberateľ, upravovateľ a vydavateľ slovenských rozprávok v polovici 19. storočia na Slovensku vynikol nad ostatnými, ktorých zaujal ľudový jazyk a ľudové rozprávačstvo¹ a vytvoril dielo, ktoré podnes nemá obdoby.

Aj u iných národov sa približne v tom istom období objavili mimoriadne osobnosti, takže P. Dobšinského môžeme postaviť do rovnakého radu, v ktorom stojia v Nemecku bratia J. a W. Grimmovci, v Čechách K. J. Erben a B. Němcová, v Rusku A. N. Afanasiev, v Srbsku V. Š. Karadžić. Tento počet by sa mohol ešte rozmnobiť, ale i tých niekoľko mien postačí, aby sme z folkloristického hľadiska pripomemuli určitý typologický fenomén.

V súvislosti s P. Dobšinským ako aj pri staršej štúrovskej generácii folklórnej prózy na Slovensku nemôžeme vo všeobecnosti hovoriť o priamom vplyve či pôsobení bratov Grimmovcov.² B. Němcová vo svojich rozprávkach – pri ich zbieraní, zapisovaní, úprave a vydávaní – postupovala inak ako P. Dobšinský. Bola tzv. subjektívnym typom, zatiaľ čo K. J. Erben sa snažil o objektívny rozprávkový útvar. Musí sa predovšetkým rozlišovať medzi rozprávkami slovenskými a českými – máme na mysli jej vlastné záznamy, teda nie texty, preberané od iných zapisovateľov na Slovensku – ktoré takmer verne zobrazujú autentický ľudový prejav, pochopiteľne po stránke obsahovej, sujetovej a motivickej. Avšak po stránke jazykovej sa usilovala vystihnúť charakter slovenského ústneho podania len čiastočne, a to najmä v dialógoch, zatiaľ čo jej rozprávačská línia zostávala približne v rovine českého spisovného jazyka.³

Je známe, že P. Dobšinský texty zaradené do edície Prostonárodné slovenské povesti neštýlizoval. Mnohé záznamy preberal od iných zberateľov a na jednej verzii sa niekedy podielalo aj niekoľko zberateľov či zapisovateľov, avšak tieto rozprávky ešte pred uverejnením sám upravoval, on im dával výsledný tvar a bez tohto tvorivého prínosu by neboli také, aké sú. Značná zásluha patrí aj A. H. Škultétymu, ved' on sa podieľal približne na polovici tohto súboru textov. V súvislosti s preberaním textov od niekoľkých zberateľov sa teda uplatnila podobná metóda ako u K. J. Erbena.

¹ Polívka, J.: Súpis slovenských rozprávok I. Turčiansky sv. Martin: 1923, s. 69. Pozri aj Gašparíková, V.: Rozprávky Pavla Dobšinského v dobovom kontexte a ich živý odkaz. In Slovenský národopis, 1986, roč. 34, č. 2, s. 381-389. Nás príspevok i štúdie Jána Doruľu sa viažu k zbierke rozprávok Prostonárodné slovenské povesti 1.-3. Bratislava: Tatran, 1973-1974. Edične pripravil a poznámky napísal Eugen Pauliny. Je však známe, že zbierka vznikla z dvoch rozprávkových súborov a to zo zbierky Škultéty, A. H. – Dobšinský, P.: Slovenské povesti. Rožňava – Banská Bystrica: 1858-1861 a zbierky Dobšinský, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Turčiansky sv. Martin: 1880-1883. Jej potom mierne upravený názov sa rozšíril na celé trojzväzkové vydanie spojené iba s menom P. Dobšinského (Bratislava: 1966).

² Pozri napríklad Lužík, R.: Doslov. In Němcová, B.: Národní báchorky a pověsti. Praha: 1956, s. 314. Pozri aj Dějiny české literatury. 2. Praha: 1960, s. 564 a 571.

³ Gašparíková, V.: Rozprávky Pavla Dobšinského v dobovom kontexte a ich živý odkaz, op. cit.

A prečo práve ľudové rozprávky a rozprávania ľudových hovorený jazyk či ľudová reč⁴ zohrávala takú významnú úlohu v období utvárania spisovného jazyka na Slovensku? Rozprávky či rozličné druhy rozprávaní, ktoré sa zachovali po stáročia – od najstarších čias až do súčasnosti v prostredí našich predkov a prechádzali z generácie na generáciu – patria ku kultúrnym prejavom, ktoré nám uchovali pamiatky na spoločenské zriadenie, zvyky, právne úkony, spôsob života, sviatočnosť i každodennosť, ako aj pochopenie sveta našich predkov. Zberatelia i zapisovatelia týchto tradícii sa snažili predovšetkým o to, aby sa texty zachovali v čo najautentickejšej podobe.

Prvé zaznamenávanie orálnej prozaickej tradície na Slovensku sa viaže k obdobiu štúrovskej generácie, keď sa utváral spisovný jazyk. P. Dobšinský, A. H. Škultéty i J. Francisci siahli po ľudovej rozprávke ako zdroji, ktorý poskytoval nepreberné množstvo výrazových prostriedkov, vyjadrení osobného postoja, príslušnosť rozprávkara, ale zároveň aj poslucháča, resp. kolektívnu poslucháčov.

Medzi prvých zberateľov a následne aj upravovateľov ľudových rozprávok patril práve P. Dobšinský, keďže tie mu poskytovali pri tvorbe spisovného jazyka široké možnosti využitia metafor, prirovnaní, citoslovie, zdrobnenie, synonym, loci communes a pod. Z tohto hľadiska – a nielen z tohto jedného – zaujala ľudová rozprávka aj významného jazykovedca Jána Doruľu a to v desiatich po sebe publikovaných analytických časopiseckých príspevkov v rokoch 1982-1996 a najnovšie v roku 2012 v zhrnujúcej knižnej podobe *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke*.⁵

Slovenské ľudové povesti – ide o starší názov označujúci vo všeobecnosti rozprávky a rozprávania rozličných žánrov pospolitého vidieckeho človeka, teda človeka žijúceho na dedine, dedinke alebo v odľahlej osade – sa podľa vzniku zbierania a zapisovania zaraďujú do dátnejnej či dátnej minulosti. Napriek tomu, že zberatelia a vydavatelia slovenských rozprávok texty najmä štýlisticky upravovali, odrážajú sa v nich spoločenské a historické podmienky života našich predkov, ako to dokumentujú aj zachované písomnosti rozličného obsahu od 15. storočia.⁶

Autor veľmi správne a erudovane poukazuje na skutočnosť, že staré a starobylé, pôvodne ľudové prvky sa však zo zapisovaného jazyka nevytrácajú a ako hovorové prvky sa nadľahle uplatňujú v umeleckej literatúre. Existujúca spoločnosť, ktorá využíva spisovný jazyk, potrebuje svoj historizmus, historické vedomie v najširšom slova zmysle ako integrálnu súčasť svojho bytia, lebo kontinuita jazykového vývinu je neoddeliteľnou súčasťou historického vedomia. V tomto zmysle J. Doruľa konštatuje, že „popieranie historizmu ... ohrozuje našimi koreňmi aj našu podstatu, dotýka sa našej súčasnosti aj budúcnosti.“⁷

⁴ Súčasná mladšia generácia, ktorá uplatňuje len jeden literárnochvedný pohľad, vytrháva rozprávky P. Dobšinského z celkového kontextu historického vývinu tradície pospolitých vrstiev a neuvedomuje si, že ide len o malý úsek jeho tvorby, čo vo vývine ľudovej tradície, v jej existencii a pretrvávaní až do súčasnosti v podstate nič neznamená. Zavrhuje aj termín *ľudový*, čo znamená, že neberie do úvahy cely historický vývin. Uvedomujeme si, že tento termín sa v priebehu storočí menil, ale i priemerne vzdelený človek vie, že ide o tvorbu pospolitých vidieckych vrstiev, teda tvorbu šírenú ústnou tradíciou z generácie na generáciu. Nič nemení na veci, že každá rozprávka u P. Dobšinského má svojho rozprávača, zberateľa, zapisovateľa či upravovateľa, teda presné údaje, čo je požiadavka – okrem upravovateľa aj pre súčasných zapisovateľov folklórnej prózy v teréne.

⁵ Názvy a presné údaje o publikovaných príspevkoch uvádzajú J. Doruľa vo svoje knihe *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke*. Bratislava: Goralinga, 2012, s. 120.

⁶ Autor sa pri niektorých jazykových dokladoch opiera aj o fotokópie starších písomností od 15. storočia, nenachádzajúcich sa v Jazykovednom ústave Ľudovítia Štúra SAV v Bratislave, pri ktorých sa neuvádzajú miesto uloženia rukopisu alebo o údaj o mieste ich publikovania.

⁷ Doruľa, J.: *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke*, s. 12.

Ako P. Dobšinský vo svojich rozprávkových textoch, aj J. Doruľa citlivou reaguje a zároveň analyzuje historické výrazy, historizmy, archaizmy a ďalšie termíny súvisiace s históriou, ktoré v procese historického vývinu zmenili svoju významovú stavbu. Dokumentuje ich nepreberným množstvom príkladov, ktoré sa dotýkajú najmä starých právnych predpisov, súdnej praxe, mier a váh, rôznych zamestnaní a pod., mnohé až z feudálneho obdobia či valašskej kolonizácie.⁸

Hoci P. Dobšinskému, ako sme už spomenuli, išlo o kodifikáciu spisovného jazyka, čerpal aj zo starších záznamov a napriek tomu, že ich zverejnili v spisovnej slovenčine, zachoval jazyk vidieckych vrstiev a niekedy využil aj celý rad nárečových prvkov ako súčasti ľudového rozprávkového bohatstva. V Dobšinského zbierke črty ľudovosti teda splývajú s originálnymi nárečovými prvkami, ktoré potom dokresľujú ľudový kolorit rozprávok. Avšak pri úprave textov neraz do nich vnikli aj neľudové prvky, a to najmä pod vplyvom cudzích jazykov, napr. latinčiny, ruštiny a pod. Ján Doruľa na tieto vplyvy poukazuje v konkrétnych textoch upravencov P. Dobšinským.⁹

Ľudovú reč podľa J. Doruľu charakterizujú mnohé rozprávkové formuly, prievnania, zvraty¹⁰ a pod. uplatnené v rozprávkovej tradícii v prvom období existencie štúrovskej slovenčiny, keď prevládala určitá neustálenosť. Tieto prvky významne napomohli k šíreniu spisovného jazyka, keďže s našli cestu k širokým vrstvám čitateľov rozprávok, a to predovšetkým v podobe lacných knižiek ľudového čítania.¹¹

J. Doruľa si vo svojich štúdiách všíma aj niektoré slovensko-slovanské súvislosti, napríklad časté označenie *na Mitra* (odvodenina od mena Demeter, Dimiter) – skrátená podoba súvisiaca s ovčiarstvom a salašníctvom, keď na ukončenie pasenia oviec sa pripravovala zábava a oldomáš. Takéto jazykové prvky východoslovanského pôvodu a ich paralely nachádza autor aj v ruských a bieloruských rozprávkach 17. storočia. Jeho výklad dokumentuje, že v prevažnej väčšine ide o paralelný vývoj v slovenčine i vo východoslovanských jazykoch. Osobitne upozornil na výskum jazykových vzťahov vyplývajúcich z priamych kontaktov slovenského a ukrainského etnika v kontexte s valašskou kolonizáciou v horských oblastiach Slovenska.

Na tomto mieste nie je možné venovať sa všetkým úpravám a interpretáciám, ktorými sa zaoberal a s mimoriadnou erudíciou vo svojich analytických štúdiách o rozprávkových súboroch P. Dobšinského. Je však potrebné pripomenúť, že pri štúdiu rozprávok postúpil ešte ďalej. Získané poznatky ho viedli k poukázaniu na úskalia *modernizácie* niektorých novších vydaní Dobšinského rozprávok, najmä ak sa menil pôvodný text. Ide predovšetkým o preštýlizovanie, výrazné posuny, štýlistické uhládzanie, vynechávanie častí, ktoré editori považovali za nepotrebné, až nadbytočné. Z textov sa odstraňovali rozličné častice, expresívne atribúty a rôzne tautologické vyjadrenia, ktoré sú také typické pre ľudovú rozprávkovú tvorbu, keďže práve tie zachovávajú autentickú bezprostrednosť orálneho podania rozprávkara v priamom kontakte s poslucháčmi.

Najväčšie množstvo zásahov do textu v niektorých novších vydaniach predstavuje podľa J. Doruľu ideologickej, svetonázorový postoj upravovateľa. V minulom období to však bola naj-

⁸ Doruľa, J.: Čarowný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke, s. 12-15.

⁹ Tento vplyv sa odráža podľa autora v textoch Drevená krava, Nebojsa, Ženský vtip a ī.

¹⁰ Doruľa, J.: Čarowný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke, s. 21.

¹¹ Lacné vydavateľstvá literatúry pre ľud, tzv. knižky ľudového čítania v prvých troch desaťročiach 19. storočia sa usilovali pestovať osobitnú literatúru pre ľud s popularizačnou, zábavnou a mravoučnou funkciou. Objavili sa v čase osvetlenstva, v štúrovskom období, ale aj po roku 1918. A medzi inými druhmi i Dobšinského rozprávky v lacných zošitkoch mali slúžiť predovšetkým na rozptýlenie a obohatenie citového života ľudí na vidieku. Pozri bližšie Liba, P.: Čítanie starých otcov. Príspevok k výskumu spoločenskej funkcie a k vydávaniu prozaickej literatúry pre ľud na Slovensku v rokoch 1848-1918. Martin: Matica slovenská, 1970, passim.

mä reakcia na požiadavku vydavateľov a vydavateľstiev, aké si odrelijigionizovanie rozprávkového textu. Išlo predovšetkým o slová Pán Boh, vo meno božie, svetlo božie a pod., preto sa takéto spojenia vynechávali, hoci neraz tento zásah pretvoril celý rámec dejia, v ktorom sa rozprávkový príbeh odohrával. V tejto súvislosti spomeňme aspoň trojzväzkové vydanie súboru rozprávok z celého územia Slovenska z rokov 1928-1947, ktorých vydanie kvôli humorným textom o Kristovi a Petrovi trvalo plných 20 rokov.¹²

V súvislosti s prácou J. Doruľu obsiahnutou v jeho analytických štúdiách a zaoberajúcich sa rozprávkou tvorbou P. Dobšinského treba pripomenúť a najmä oceniť, keďže štúdiu o ľudovej prozaickej tvorbe na Slovensku je iba poskromne, ba skutočne málo, na rozdiel od iných národov¹³ vzhladom na to, že ľudová prozaická tradícia u nás, ako to ukazuje „wollmanovská akcia“ v prvej polovici 20. storočia a aj naše terénné výskumy, bola ešte živá a pretrvávala a pretrváva až do dnešných dní.

V našom príspevku sme sa pochopiteľne venovali práci J. Doruľu iba z etnologického a folklórnického hľadiska. Predpokladáme, že ďalší spolupracovníci poukážu na jeho pracovné výsledky a zhodnotia tieto výsledky aj z iných uhlov pohľadu. J. Doruľa, významný jazykovedec a slavista, dobrý priateľ a človek s otvorenou myslou, dušou i srdcom si túto pozornosť a podávanie naozaj zaslúži.

Z príležitosti jeho vzácnego jubilea mu želáme zdravie a ďalšie tvorivé úspechy nielen v osobnom, skutočnom živote, ale aj v čarovnom svete rozprávok.

PhDr. Viera Gašparíková, DrSc.

---

¹² Slovenské ľudové rozprávky 1.-3. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára FF UK v Bratislave pod vedením profesora PhDr. Franka Wollmana. Editorky B. Filová (1. zväzok), V. Gašparíková (1.-3. zväzok). Bratislava: Veda 1993, 2001 a 2004. Kniha pripravená do tlače s kompletnými vedeckými komentárimi, štúdiou a indexmi bola v roku 1972 z tlačiarne stiahnutá a vypustená z edičných plánov kvôli rozprávkam náboženského charakteru napriek tomu, že vyznievali humorne, napr.: Pán Kristus a svätý Peter na svadbe, Ježiškov tringelt a i.

¹³ Napr. v Nemecku bol založený samostatný ústav pre archivovanie a vydávanie ľudových prozaických tradícii pod názvom Enzyklopädie des Märchens (Göttingen), kde vyšlo nespočetné množstvo vydani súboru rozprávok J. a W. Grimsovcov s názvom Kinder- und Hausmärchen, naposledy od Hansa-Jörga Uthera: Handbuch zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, Entzehrung, Wirkung, Interpretation, 2. Auflage. Berlin – Boston: Walter Gruyter GmbH, 2013.

ŠTÚDIE

JÚLIA DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ*

Fonologický systém spisovnej srbčiny a chorvátsky z typologického hľadiska

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: The Phonological System of Standard Serbian and Standard Croatian from Typological Aspect. *Slavica Slovaca*, 48, 2013, No.2, pp. 109-117 (Bratislava).

Theoretical basics of typological classification of phonological systems of Slavonic languages were based by A. Isačenko at the end of thirties of 20th century. It is a pity that in next years his ideas were not developed, which was maybe caused by the fact that phonological typology was always marginal interest for linguists, while dominant position in language typology had morphological typology. Our confrontational description is concentrated on similar analyses of relations between vocalic and consonantic phonems of Serbian and Croatian languages but is based on broader Slavonic background. In our text we are continuing our research work devoted to confrontational study of phonological systems of standard Slovak, Czech, Polish, Upper Sorbian, Lower Sorbian, Byelorussian, Ukrainian, Russian and Bulgarian languages.

Linguistics, phonological system, standard Serbian and Croatian languages, the typological analyses of Slavonic phonological systems.

1.1. Spisovná srbčina a spisovná chorvátsky predstavujú v súčasnosti dva samostatné blízko príbuzné slovanské jazyky, ktoré spája spoločná čisto štokavská nárečová osnova.¹ Konštituovanie obidvoch spisovných jazykov po rozpadе Juhoslávie v roku 1991 umožnilo viacero faktorov, keďže spisovný srbochorvátsky jazyk v priebehu celých svojich dejín nikdy nepredstavoval jednotný systém, jednotnú normu, naopak, vždy jestvovali dva varianty – ekavský (srbský) a jekavský (chorvátsky). Ako uvádzajú významný chorvátsky slavista Josip Hamm vo svojej gramatike chorvátskosrbského jazyka pre účastníkov Letnej školy pre slavistov v Záhrebe, rozdiely medzi srbským (východným) a chorvátskym (západným) variantom spisovnej srbochorvátsky nevyplývali iba z odlišných striednic za psl. *č* (č), ale patrili k nim aj ďalšie javy na zvukovej, morfológickej, syntaktickej a lexikálnej rovine.² „Tako se npr. na istoku gubi glas *h* (ili se zamjenjuje sa *j* ili *v*) a na zapadu se čuva (pa je to ušlo i u književnost na jednoj i na drugoj strani, isp. *snaja*, *kuvar*, *Mijo*, *uvo*, *suv*: *snaha*, *kuhar*, *Miho*, *aho*, *suh*), na istoku se infinitivi kod glagola zamjenjuju prezentom sa *da*, na zapadu se čuvaju (pa to dovodi i do nekih razlika u književnom izražaju, jer na istoku infinitive treba opisivati: zap. *neću ti ništa kazati*, *ne mogu se nasmijati* – ist. *neću ništa da ti kažem*, *ne mogu da se nasmejam*, ili *da se nasmejam*, *ne mogu*, ili u imperativu: *ne*

* Prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov.

¹ O divergentných a konvergentných procesoch vo vývýve spisovného srbochorvátsky (chorvátskosrbského) jazyka, počínajúc rokom 1850, keď bola vo Viedni podpísaná tzv. Viedenská dohoda (Bečki dogovor) medzi predstaviteľmi Srbov a Chorvátov, a končiac rokom 1991, keď po rozpadе Juhoslávie a medzinárodnom uznaní Chorvátskej republiky bol v ústave zakotvený spisovný jazyk chorvátsky, pozri podrobnejšie Horák, E.: Srbský a chorvátsky spisovný jazyk (vzťahy a súvislosti). – *Slavica Slovaca*, 1999, roč. 34, č. 1, s. 3-15.

² Hamm, J.: Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika. Zagreb: Školska knjiga, 1967, s. 16.

pričaj, nemoj pričati – ist. *nemoj da pričaš*, itd.). Uočljive su razlike i u leksiku, i ovo dolazi do izražaja osobito u prijevodima (kada istu knjigu ekavac prevodi na ekavski a jekavac na jekavski...)“ (1967, s. 16–17). Už v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch 20. stor. sa podľa jeho údajov zostavovali diferenčné srbsko-chorvátske (ekavsko-jekavské) slovníky. Na túto tradíciu nadviazalo aj vydanie slovníka rozdielnych slov a výrazov spisovnej srbčiny a chorvátsky tesne po rozpade Juhoslávie a po odluke spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátsky, ktorý obsahuje vyše tridsať tisíc hesiel.³ Vývin spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátsky v súčasnosti nadväzuje na tieto diferenčné črty a jazykovedci vedome rozvíjajú a posilňujú tie vývinové tendencie, ktoré boli v minulosti z rôznych mimojazykových dôvodov utlmozané, čím sa zdôrazňuje autochtonosť obidvoch spisovných jazykov.

1.2. S otázkou spoločného spisovného jazyka Srbov a Chorvátov, ktorý sa realizoval v dvoch variantoch (normách, podsystémoch) sa museli vyrovnávať nielen srbskí a chorvátski jazykovedci, ale aj zahraniční bádatelia, zaoberejúci sa témami z oblasti konfrontačného výskumu slovanských jazykov. Napríklad M. I. Lekomceva v monografii venovanej typologickému opisu štruktúry slabiky v slovanských jazykoch konštatuje, že medzi srbským a chorvátskym variantom srbochorvátskeho spisovného jazyka niet rozdielov z hľadiska súboru dištinktívnych príznakov foném a štruktúry slabiky (1968, s. 87).⁴ Toto vymedzenie metodického a metodologického postupu je veľmi dôležité aj pri našej typologickej analýze fonologického systému spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátsky. Obidva nové spisovné jazyky, ako sme spomínali, majú spoločný štokavský nárečový základ, čím sa vysvetľuje pomerne vysoká miera príbuznosti ich jazykového systému. V spisovnej srbčine a spisovnej chorvátcine sa vyskytuje rovnaký vokalický a konsonantický podsystém, čiže rovnaký súbor vokalických a konsonantických foném ako aj ich dištinktívnych príznakov. To nijako neovplyvňuje fakt, že spisovná srbčina a spisovná chorvátcina predstavujú v súčasnosti dva osobitné a samostatné slovanské jazyky. Ide o zdanlivý rozpor, ktorý má svoj pôvod v dejinách srbochorvátskeho jazyka, spoločného spisovného jazyka dvoch osobitných slovanských národov – Srbov a Chorvátov. „Zo vzťahu srbského a chorvátskeho spisovného jazyka vyplýva, že aj pre vzťahy dvoch geneticky príbuzných spisovných jazykov nie je natol'ko podstatná ich východisková základňa, ani blízkosť ich gramatických štruktúr či lexika, lež najpodstatnejšou sa javí ich spisovná nadstavba, ktorá sa buduje vo vývinovom historickom procese národa, ktorému spisovný jazyk slúži.“ (E. Horák, 1999, s. 13).

2.1. Spisovná srbčina, chorvátcina a slovinčina predstavujú archaický typ jazykov, v ktorých sa zachoval pôvodný intonačný systém, čiže stúpavá (akútová) a klesavá (cirkumflexová) intonácia. Kým v spisovnej srbčine a chorvátcine sa melodický prízvuk rozlišuje na krátkych a dlhých slabikách, v spisovnej slovinčine sa rozlišuje iba na dlhých slabikách. Preto v uvedených jazykoch je bohatý systém vokalických foném. Najcennejšie údaje pre slovanskú akcentológiu a pre rekonštrukciu pôvodného praslovanského prízvuku poskytujú čakavské nárečia, ktoré sa líšia od štokavských dialektov archaickým prízvukovaním, a ruština, v ktorej sa zachovali staré intonačné rozdiely najmä v slovách so skupinami torot, tolot a teret.⁵

A. Isačenko vo svojej klasifikácii slovanských jazykov z hľadiska fonologickej typológie rozdelil slovanské jazyky na tri typy: (1) krajný vokalický typ, (2) krajný konsonantický typ a (3) prechodný typ medzi krajným vokalickým a krajným konsonantickým typom.⁶ Analyzujúc

³ Brodnjak, V.: Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika. Zagreb: 1991.

⁴ Lekomceva, M. I.: Tipologija struktur sloga v slavjaninskih jazykakh. Moskva: Izdatelstvo „Nauka,“ 1968. 224 c.

⁵ Podrobnejšie Horálek, K.: Úvod do studia slovanských jazyků. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 122; Berndtsein, C. B.: Ocherk srovnitelnoj grammatiki slavjaneskikh jazykov. Moskva: Izdatelstvo Akademii наук СССР, 1961, с.143.

vzťahy medzi vokalickým a konsonantickým podsystémom, vidí istú zákonitosť v tom, že jazyky s rozvinutým vokalizmom majú nerozvinutý konsonantizmus, a, naopak, jazyky s rozvinutým konsonantizmom majú pomerne jednoduchý vokalizmus. Vnútorné, štruktúrne súvislosti medzi rozvinutým konsonantizmom a nerozvinutým vokalizmom, resp. naopak, spočívajú v spoločnom slovanskom základe. Tie jazyky, v ktorých sa zachovala konsonantická mäkkostná korelácia (v bulharčine, bieloruštine, ruštine, dolnej lužickej srbčine, hornej lužickej srbčine, ukrajincine, poľštine), patria ku konsonantickému typu. A tie slovanské jazyky, v ktorých sa zachovali praslovanské intonácie a kvantita (srbčina, chorvátsina a slovinčina) majú rozvinutý vokalizmus, preto sa zaraďujú ku krajnému vokalickému typu.⁷ Za vnútornú štruktúrnu príčinu uvedeného javu pokladá (v intenciách fonologického zákona formulovaného R. Jakobsonom) inkompabilitu, t. j. nezlučiteľnosť polytónie jazykov a konsonantickej mäkkostnej korelácie. Spisovná slovenčina, ktorá bola kodifikovaná na základe kultúrnej strednej slovenčiny, z hľadiska prítomnosti/neprítomnosti prozodických dištinktívnych vlastností patrí medzi monotonické jazyky s tzv. voľnou kvantitou, ktorej výskyt je regulovaný platnosťou rytmického zákona. Prízvuk v spisovnej slovenčine je stály na prvej slabike a nemá dištinktívnu platnosť. V starej slovenčine bola konsonantická mäkkostná korelácia, ktorá však v 14.-15. stor. zanikla a zachovali sa iba zvyšky v štyroch dvojiciach /t – t̪/, /d – d̪/, /n – ň/, /l – l̪/. Ale pre tieto štyri dvojice tvrdých a mäkkých dentál nie je vlastnosť mäkkosti – tvrdosti fonologicky relevantná. Slovenčina patrí medzi prechodný typ jazykov, pretože má pomerne rozvinutý vokalizmus (15 vokálov) a menej rozvinutý konsonantizmus (27 konsonantov). K prechodnému typu jazykov patrí aj spisovná čeština (13 vokálov : 26 konsonantov).⁸ Naša analýza sa opiera o najnovšie výsledky výskumu jazykovej teórie a praxe a v mnohých prípadoch koriguje, dopĺňa a spresňuje údaje o fonologickom systéme skúmaných jazykov. Preto počty vokalických a konsonantických foném, ktoré Isačenko vo svojej fonologickej klasifikácii uvádzajú, vo väčšine prípadov nezodpovedajú dnešnému stavu.

2.2. Podľa prvej klasifikácie, ktorá zohľadňuje prítomnosť/neprítomnosť prozodických dištinktívnych príznakov, spisovná srbčina a spisovná chorvátsina patria k polytonickým jazykom s melodickým prízvukom na krátkych a dlhých slabikách. Srbčina a chorvátsina majú dve prozodické dištinktívne vlastnosti: (1) melodický prízvuk, čiže rozlišovanie stúpavej a klesavej intonácie; (2) kvantita, čiže opozícia krátkych a dlhých vokálov.⁹ Intonačné rozdiely sú podmie-

⁶ Isačenko, A. V.: Versuch einer Typologie der slawischen Sprachen. In *Linguistica Slovaca*. I., 1939-1940, s. 64-76; Isačenko, A. B.: Опыт типологического анализа славянских языков. In: Новое в лингвистике. III. Москва: Издательство иностранной литературы, 1963, с. 106-121.

⁷ A. Isačenko zaraďuje ku vokalickému typu jazykov aj kašubčinu. Podľa najnovších výskumov poľských dialektológov sa v severnej kašubčine vyskytuje voľný a pohyblivý prízvuk, ktorý je výrazne zasiahnutý tvaroslovou analógiou. Smerom zo severu na juh stopy voľného prízvuku zanikajú, čo vedie k jeho stabilizácii buď na prvej, buď na predposlednej slabike. Podrobnejšie: Dejna, K.: Dialekty polskie. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1973, s. 238. Popowska-Taborska, H.: Kaszubszczyzna. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980, s. 30-31.

⁸ Dudášová-Kriššáková, J.: Kapitoly zo slavistiky. II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta, 2008, s. 128-162; Dudášová-Kriššáková, J.: Fonologický systém hornej lužickej srbčiny a dolnej lužickej srbčiny z typologického hľadiska v širšom kontexte (západoslovenských jazykov). In *Slavica Slovaca*, 2010, roč. 45, č. 2, s. 115-123. Dudášová-Kriššáková, J.: Fonologický systém spisovnej češtiny z typologického hľadiska v širšom slovanskom kontexte. In *Slavica Slovaca*, 2012, roč. 47, č. 1, s. 3-18.

⁹ Hlavnou zložkou melodického prízvuku je tón (stúpavá – klesavá intonácia), kym hlavnou zložkou dynamického prízvuku je sila, čiže rozlišovanie vokálov v prizvučnej a neprizvučnej pozícii. K monotonickým jazykom, v ktorých má dynamický prízvuk dištinktívnu platnosť, patria východoslovenské jazyky a bulharčina. Poľština, horná a dolná lužická srbčina patria k monotonickým jazykom bez prozodických dištinktívnych vlastností.

nené výskytom kvantity, keďže stúpavá a klesavá intonácia sa rozlišujú na krátkych a dlhých slabikách.¹⁰ Hovorí sa o závislosti melodického prízvuku na kvantite.

Vokalický podsystém spisovnej srbčiny a chorváčiny je veľmi jednoduchý, pozostáva z piatich vokálov, ktoré tvoria trojstupňový a trojradový systém podľa polohy jazyka v horizontálnej a vertikálnej polohe: /e, i, a, o, u/. Tieto vokály tvoria trojuholníkový systém, môžu sa vyskytovať vo všetkých pozíciach slova, majú ustálenú výslovnosť a nepodliehajú redukcii. Podľa posunu jazyka v horizontálnom smere sa samohlásky v spisovnej srbčine a chorváčine delia na predné (palatálne) /i, e/, stredné /a/ a zadné (nepalatálne) /o, u/. Podľa posunu jazyka vo vertikálnom smere sa uvedené vokály delia na vysoké /i, u/, stredné /e, o/ a nízke /a/.¹¹

Kedže v srbčine a chorváčine sa zachoval pôvodný intonačný systém, čiže melodická ko-relácia (stúpavá intonácia – klesavá intonácia) na krátkych a dlhých slabikách, vokalický podsystém je bohatý. Na označenie jednotlivých pozícii sa používajú diakritické znamienka, ktoré zaviedol do srbskej jazykovedy Vuk Karadžić, kodifikátor spisovnej srbochorváčiny: krátka stúpavá (sestrá, žena, dosáda „doteraz“), krátká klesavá (sela, dôsada „nuda“, dàti), dlhá stúpavá (zíma, rúka, ráditi), dlhá klesavá (súša, dán, dùg). Polytonický prízvuk, ako sme uviedli, má v spisovnej srbčine a chorváčine dištinktívnu platnosť, pomocou ktorého sa rozlišujú významy slov a zároveň slúži na odlíšenie tvarov v paradigm lexém, napr.: pás – pás, lük – lük, preglédati – preglèdati, sèla (gen. sg.) – sèla (nom. pl.) – sélā (gen. pl.) (porov. J. Hamm, 1967, s. 33).

Celkove sa vo vokalickom podsystéme spisovnej srbčiny a chorváčiny vyskytuje 20 vokálov, ktoré možno rozdeliť na štyri podmnožiny: krátke stúpavé /à, è, ì, ò, û/, krátke klesavé /à, è, ì, ò, û/, dlhé stúpavé /á, é, í, ó, ú/, dlhé klesavé /á, ê, î, ô, û/. Niekedy sa k celkovému počtu vokálov zaraduje aj slabičné [t̪], ktoré môže byť krátke aj dlhé so stúpavou aj klesavou intonáciou, a označuje sa tými istými diakritickými znamienkami ako vokály [r̪, ř̪, f̪, f̫], napr.: tr̪ljati – tr̪ljati, sv̪ra – sv̪hā. Výskyt slabičného [t̪] je však podmienený pozíčne, lebo slabičnú funkciu môže plniť iba v pozícii na začiatku slova alebo v pozícii medzi dvoma konsonantmi, preto ho nezaraďujeme medzi vokály, napr.: rða, zardati, pr̪st, kfv, vr̪stva. Podľa niektorých jazykovedcov jestvuje aj druhá norma, podľa ktorej sa slabičné /t̪/ pokladá za osobitnú fonému, táto norma je však na ústupe, napr.: umro [um̪o], istro [ist̪o], gr̪oce [gr̪oce]. Funkčná záťaž tohto slabičného /t̪/ je veľmi nízka a počet minimálnych párov je obmedzený, napr.: istro [ist̪o] „vytrel“ – Istro [ist̪o] „vok. sg. od toponyma Istria“.¹²

2.3. Podľa H. Dalewskej-Greń(ovej) (1997, s. 20-21) sa v srbskom a chorvátskom jazyku vyskytuje 10 vokálov, čiže krátke a dlhé samohlásky. Problematiku melodického prízvuku preberá v podkapitole 4.2. Intonácia (s. 129 – 136) oddelenie od kvantity (4.3. Kvantita, s. 136 – 139). Konštatuje sice, že v uvedených južnoslovanských jazykoch sa rozlišujú štyri typy akcentu, ale tento fakt nezohľadňuje pri celkovej charakteristike vokalického podsystému, ani v štatistických tabuľkách, v ktorých sa porovnávajú počty vokalických a konsonantických foném v celo-

¹⁰ V spisovnej slovinčine je systém vokálov trochu jednoduchší, lebo intonačné rozdiely sa realizujú iba na dlhých slabikách. Okrem toho spisovná slovinčina pozná aj druhú normu, ktorá dovoľuje nedodržiavanie intonačných rozdielov a prechod od melodického prízvuku k dynamickému prízvuku, ktorý spôsobuje redukciu vokálov v neprízvučných pozíciách. Pozri Petr, J.: Základy slovinština. Praha: Universita Karlova, 1971. 140 s.

¹¹ Pavešić, S. et al.: Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika. Zagreb: Školska knjiga, 1979, s. 36.; J. Hamm, c. d., 1967, s. 20-21.

¹² Dalewska-Greń, H.: Języki słowiańskie. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997, s. 89. Autorka sa odvolavala na údaje I. Sawickej (Fonologia konfrontatywna polsko-serbsko-chorvatska, Wrocław: 1988) a na publikáciu Povijesni pregleđ, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku, ktorý pripravil na vydanie kolektív autorov pod vedením S. Pavešića (1991).

slovanskom kontexte. Tak sa stalo, že v jej chápání je vokalický podsystém spisovnej srbčiny a chorváčiny oveľa jednoduchší než je to v skutočnosti. Podľa údajov H. Dalewskej-Greň(ovej) uvedených v dvoch štatistických tabuľkách sa v srbčine a chorváčine podobne ako aj v češtine vyskytuje 10 vokálov z celkového počtu foném (35), kým v spisovnej slovenčine (14 vokálov z celkového počtu 41 foném) podobne ako v slovinčine (13 vokálov z celkového počtu 35 foném) sa vyskytuje oveľa bohatší podsystém vokálov.

2.4. Kvantita a melodický prízvuk majú v spisovnej srbčine a chorváčine status prozodických dištinktívnych vlastností, preto protiklad krátkych a dlhých samohlások so stúpavou i klesavou intonáciou má význam rozlišujúcu vlastnosť. Z uvedeného dôvodu ich nemožno skúmať oddelené od vokalického podsystému, lebo tieto protiklady sa realizujú v rámci slabiky a jadro slabiky vždy tvorí vokál, nositeľ slabičnosti. Domnievame sa, že na základe týchto faktov o prozodických dištinktívnych vlastnostiach v srbčine a chorváčine možno vymedziť ďalšie dva dištinktívne protiklady s vlastnosťami: kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť ($Lg - Lg^{\circ}$) a akút (akútovosť) – cirkumflex (neakútovosť) ($A - A^{\circ}$). Vychádzame tu zo stavu, ktorý v slovenskej fonológii rozpracoval Ján Sabol, kde sa v matrici dištinktívnych príznakov slovenských vokálov uvádza aj protiklad kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť.¹³ Vlastnosť kvantitatívnosť (Lg) v slovenčine má 5 dlhých vokálov a 4 diftongy, ktoré majú platnosť dlhých vokálov /i:, e:, ie, a:, ia, o:, ô [uo], u:/, kým vlastnosť nekvantitatívnosť (Lg°) majú krátke vokály /i, e, ä, a, o, u/. Celkovo sa teda vo vokalickom podsystéme spisovnej slovenčiny vyskytuje 15 vokálov, ktoré sa vnútorne členia na tri podmnožiny: krátke vokály /i, e, a, ä, o, u/, dlhé vokály /i:, e:, a:, o:, u:/ a diftongy s platnosťou dlhých vokálov /ie, ia, ô [uo], iu/.

2.4.1. Znamená to, že v spisovnej srbčine a chorváčine vokály s vlastnosťou kvantitatívnosť (Lg) – nekvantitatívnosť (Lg°) majú aj druhú dištinktívnu vlastnosť, ktorú navrhujeme pomenovať podľa názvu intonácií: akútovosť (A , stúpavá intonácia) – neakútovosť (A° , klesavá, cirkumflexová intonácia). Keďže realizácia protikladu stúpavej – klesavej intonácie je závislá na kvantite, každý krátky i dlhý vokál ako nositeľ slabičnosti sa rozlišuje so stúpavou i klesavou intonáciou. Celkovo sa v spisovnej srbčine a chorváčine vyskytuje 20 vokálov, ktoré sa realizujú ako krátká stúpavá a krátká klesavá, dlhá stúpavá a dlhá klesavá, čo je najvyšší počet vokalických foném zo všetkých slovanských jazykov.

S oddelovaním prozodických dištinktívnych vlastností od inherentných príznakov sa stretávame aj v akademickom vydaní gramatiky Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika, ktorú pripravil kolektív pracovníkov v jazykovednom oddelení v Inštitúte filológie a folkloristiky v Záhrebe pod vedením dr. Slavka Pavešića. Kapitolu Fonologija i fonetika napísala Vesna Zečević (1979, s. 1– 44). Aj v tejto gramatike sa preberá otázka prozodického systému v chorvátskom jazyku oddelené od opisu fonologického systému. Preto v súbore dištinktívnych príznakov vokalických foném autorka uvádza iba inherentné príznaky, kým prozodické dištinktívne príznaky, ktoré podľa A. Isačenka tvoria tzv. prozodickú nadstavbu vokálov, neuvádza. To znamená, že vo svojom fonologickom opise chorvátskeho jazyka predkladá iba konfiguráciu inherentných dištinktívnych príznakov, ktoré sú vlastné všetkým fonémam, nezávisle od ich funkcie v slabike. Avšak spisovná srbčina a chorváčina pozná dve prozodické dištinktívne vlastnosti: kvantitu a melodický prízvuk, ktoré majú svoje miesto v systéme dištinktívnych vlastností a ktoré sa uplatňujú na slabikách.¹⁴

¹³ Porov. Ondruš, Š. – Sabol, J.: Úvod do štúdia jazykov: Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981, s. 78-96.

¹⁴ Podľa N. S. Trubeckého, zakladateľa fonológie, sa prozodické vlastnosti uplatňujú na slabikách. Tá časť slabiky, ktorá je nositeľom prozodických vlastností, je nositeľom slabičnosti. Porov. Pauliny, E.: Slovenská fonológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979, s. 99, 140; Trubeckoj (Trubetzkoy), N. S.: Grundzüge der Phonologie. Prague: 1939, s. 169.

2.4.2. V spomínamej gramatike sa uvádza spoločná matrica dištinktívnych príznakov pre všetky fonémy v spisovnej chorvátčine a srbcíne, t.j. vokály, sonóry a šumové konsonanty. Dištinktívne príznaky (1) +vokálnosť a -konsonantnosť majú všetky vokály /a, e, i, o, u/, čím sa vymedzujú proti všetkým ostatným fonémam; (2) dištinktívny príznak +kompaktnosť je charakteristický pre vokál /a/; (3) príznak +difúznosť vymedzuje vokály /i, u/; (4) vlastnosť +kontinuálnosť (neprekidnosť) je charakteristická pre všetky vokály /a, e, i, o, u/; (5) vlastnosť +znelosť (zvučnosť) vymedzuje všetky vokály /a, e, i, o, u/ a (6) vlastnosť temnosť (gravisnosť) je charakteristická pre vokály /o, u/. Navrhujeme zaradiť do tejto matrice obidve prozodické dištinktívne vlastnosti, ktoré sú charakteristické pre srbskú a chorvátsku vokály: (7) kvantitatívnosť (Lg, angl. long) – nekvantitatívnosť (Lg°) a (8) akút (A, akútová intonácia) – cirkumflex (A°, cirkumflexová intonácia). Pretože intonácie sa rozlišujú na krátkych a dlhých slabikách, nemožno tieto dve prozodické dištinktívne vlastnosti od seba oddelovať a v prehľade vokálov sa uvádzajú spoločne s osobitnými diakriticíkymi znamienkami: krátke stúpavé /à, è, í, ò, ú/, krátke klesavé /ã, ë, î, ô, û/, dlhé stúpavé /â, ê, î, ô, û/, dlhé klesavé /â, ê, î, ô, û/.

Aj v spisovnej češtine sa v matrici dištinktívnych príznakov vokalického podsystému rozlišuje protiklad kvantitatívnosť (+dlžka) – nekvantitatívnosť (-dlžka), ktorý sa vymedzuje pri dlhých vokáloch aj diftongoch /i:, e:, a:, o:, u:/, aú, eú, oú/ a krátkych vokáloch /i, e, a, o, u/. Výskyt kvantity v češtine nie je obmedzený, kým v spisovnej slovenčine je regulovaný tzv. rytmickým zákonom o krátení druhej dĺžky, napr.: volání, kázání, mládí (čes.), raz – ráz, babka – bábka, vila – víla (slov.). Aj vokalický podsystém spisovnej češtiny je pomerne bohatý a vnútornie sa člení na tri súbory: krátke vokály /i, e, a, o, u/, dlhé vokály /i:, e:, a:, o:, u:/ a diftongy /aú, eú, oú/. Kým slovenské diftongy sú stúpavé, čiže pri ich artikulácii stúpa zvučnosť, v spisovnej češtine sú klesavé dvojhásky, v ktorých sa vrchol zvučnosti nachádza v počiatocnej fáze a po ňom nasleduje polovokál ɿ. Kým pre slovenské diftongy je charakteristická dištinktívna vlastnosť klízavosť (G, angl. glide) (diftongy) – neklízavosť (G°) (krátke a dlhé vokály), v českej fonológii sa vymedzuje vlastnosť + diftongickosť (diftongy) a vlastnosť -diftongickosť (krátke a dlhé vokály).

3.1. Druhá typologická klasifikácia vychádza z charakteristiky konsonantických systémov slovanských jazykov a opiera sa o prítomnosť/neprítomnosť konsonantickej mäkkostnej korelácie. Ako sme uviedli, melodický prízvuk a konsonantická mäkkostná korelácia sa navzájom vylučujú. Tento fonologický zákon o inkompabiliti polytónie a konsonantickej mäkkostnej korelácie formuloval Roman Jakobson a tvorí základ fonologickej typológie, ktorú rozpracoval A. Isačenko.¹⁵ Ako z uvedeného vyplýva, spisovná srbcina a chorvátčina patria ku krajnému vokalickému typu, ktorý sa vyznačuje rozvinutým vokalizmom a pomerne jednoduchým konsonantizmom. Preto je počet vokálov (20) a konsonantov (25) v obidvoch uvedených jazykoch vyrovnaný, kým napríklad v jazykoch patriacich ku krajnému konsonantickému typu je pomer vokálov a konsonantov jednoznačne v prospech konsonantov, napr. v bieloruskej alebo v bulharčine sa vyskytuje 6 vokálov a 39 konsonantov.

Na základe dištinktívneho príznaku –vokálnosť/+konsonantnosť sa konsonanty v spisovnej srbcine a chorvátčine delia na dve skupiny. Prvú skupinu tvoria sonóry /v, m, n, nj [ń], l, lj [lj],

¹⁵ Jakobson, R.: Ueber die phonologische Sprachbünde. In: Travaux du Cercle linguistique de Prague, 4, 1931, s. 238. V štúdiu autor vymedzil ešte druhý fonologický zákon o inkompabiliti voľnej kvantity a voľného prízvuku, ktorý sa opiera o fakt, že zvukový systém tých slovanských jazykov, v ktorých kvantity má dištinktívnu platnosť (v slovenčine, češtine, srbcíne, chorvátčine a slovinčine), neumožňuje využiť v totožnej fonologickej funkcií aj voľný prízvuk. A, napäť, v jazykoch, v ktorých má dištinktívnu platnosť voľný prízvuk (v ruštine, ukrajinčine, bieloruskej bulharčine), neuplatňuje sa v totožnej funkcií voľná kvantity. Ako to ukázal vo svojom opise fonologickeho systému spisovnej slovenčiny J. Sabol, potvrzuje sa platnosť tohto druhého fonologickeho zákona. (Porov. Kráľ, Á. – Sabol, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989, s. 352).

r/, pre ktoré sú charakteristické obidve dištinktívne vlastnosti +vokálnosť a +konsonantnosť. Vlastnosť +vokálnosť (V) patrí do porovnávacieho základu foném, preto sonórne spoluhlásky ne-podliehajú znelostnej neutralizácii, čiže vlastnosť vokálnosti je neneutralizovateľné.¹⁶ Vlastnosť -vokálnosť/+konsonantnosť (V° – C) je charakteristická pre šumové konsonanty /p, t, k, b, d, g, c, č, č, dž, đ [dž], f, s, š, h, z, ž/. Na základe dištinktívneho príznaku +znelosť/-neznelosť (+zvučnosť/-nezvučnosť) Vc - Vc° (angl. voice) sa šumové konsonanty v srbcine a chorvátcine delia na znelé /b, d, g, dž, đ, z, ž/ a neznelé /p, t, k, c, č, č, f, s, š, h/. Vlastnosť +znelosť (Vc) je vlastnosťou korelačného príznaku a je neutralizovateľná. Znelé a neznelé šumové spoluhlásky tvoria znelostnú koreláciu /p-b, t-d, k-g, č-dž, č-đ [dž], s-z, š-ž/, ktorá pozostáva zo siedmich dvojíc foném. Tri šumové spoluhlásky sú nepárové neznelé: /c, f, h/. Pre spisovnú srbcinu a chorváčinu platia pri znelostnej neutralizácii isté obmedzenia, z ktorých najznámejšie je zachovávanie vlastnosti znelosti v pozícii na konci slova, napr.: grád [grād], svěž [svěž], gòtov [gōtov].¹⁷ V pozícii vnútri slova nastáva regresívna neutralizácia znelých, pri ktorej sa párová znelá v pozícii pred neznelou mení na neznelú a, naopak, párová neznelá v pozícii pred znelou sa mení na znelú, slá-dak » slatka – sla[t]ka; svat » svadba – sva[d]ba, danas ga nisam video [danaz ga nisam video]. V pozícii pred sonórou a pred samohláskami neznelá šumová v neutralizačnej pozícii zachováva svoju znelosť, napr.: naš narod [naš narod], brat i sestra [brat_i_sestra].¹⁸

3.2. Matricu dištinktívnych vlastností sonór v spisovnej srbcine a chorvátcine tvoria tieto dištinktívne príznaky: (1) +vokálnosť /v, m, n, nj [ń], l, lj [ł], r/; (2) +konsonantnosť /v, m, n, nj [ń], l, lj [ł], r/; (3) +nazálnosť /m, n, nj [ń]/; (4) +kompaktnosť /nj [ń], lj [ł]/; (5) +difúznosť /v, m, n, l, r/; (6) +kontinuálnosť /v, l, lj [ł]/, (7) +okluzívnosť (stridentnosť, angl. strident) /v/, (8) +znelosť (zvučnosť) /v, m, n, nj [ń], l, lj [ł], r/, (9) +tuposť, gravisovosť (gravisnost) /v, m/.

Medzi osobitosti konsonantického podsystemsu patrí úžinová spoluhláska /j/, tzv. „prijelazní glas“, ktorá sa v spisovnej srbcine a chorvátcine vymedzuje dvoma zápornými dištinktívnymi príznakmi: (1) -vokálnosť (V°), (2) -konsonantnosť (C°). Preto sa konsonant /j/ nemôže radiť ku sonóram a v každej vnútornej klasifikácii srbských a chorvátskych foném tvorí osobitnú pod-skupinu. Okrem uvedených dvoch záporných dištinktívnych vlastností sú pre /j/ charakteristické ďalšie tri vlastnosti (3) +kompaktnosť a (4) +kontinuálnosť a (5) +znelosť. Fonéma /j/ v srbcine a chorvátcine je na prechode medzi vokálmi a konsonantmi.¹⁹

Podobný prípad, ked' je fonéma vymedzená zápornými dištinktívnymi príznakmi, sa vyskytuje v spisovnej polštine, v ktorej sa fonéma /u/, tzv. glajda vymedzuje ako kĺzavý zvuk s tro-ma zápornými dištinktívnymi príznakmi: -konsonantnosť, -slabičnosť, -prednosť. Tento zvuk sa v polštine hodnotí ako fonéma na prechode medzi vokálmi a konsonantmi. Táto nová hláska v spisovnej polštine získala status osobitnej fonémy po ukončení zmeny tvrdého predojazyčného zubného Ł > ů a po teoretickom prehodnotení jej miesta v systéme konsonantov v sedemdesiatych rokoch 20. storočia.²⁰

¹⁶ Porov. J. Sabol, c. d. s. 101.

¹⁷ Vlastnosť znelosti v pozícii na konci slova sa zachováva aj v spisovnej ukrajincine, napr.: віз [v'iz], біб [b'ib], пір [p'ir]. Porov. H. Dalewska-Greň, c. d. s. 111.

¹⁸ Týr, M.: Kombinačné zmeny spoluhlások na morfematickom štíku (Konfrontácia slovenčina – srbcina). In: Tradícia a perspektívy grammatickej výskumu na Slovensku. Zodp. red. E. Borčin. Prvé vydanie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003, s. 136-141.

¹⁹ Pri opise fonologického systému spisovnej srbciny a chorvátciny čerpáme údaje z učebnice Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika, c. d., s. 12-21.

²⁰ Podrobnejšie Dudášová-Krišáková, J.: Fonologický systém spisovnej slovenčiny a polštiny z typologického hľadiska. In Slavica Slovaca, 1999, 34, č. 1, s. 16-24; znova uverejnené In: Prace filologiczne. XLIV. Red. K. Feleszko et al. Warszawa, Instytut Języka Polskiego, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 1999, s. 119-127.

V spisovnej slovenčine nejestvujú fonémy vymedzené zápornými dištinktívnymi príznakmi a neslabičné į a ū sa hodnotia ako kľavé elementy, majúce v dvojhláskach /je, ja, ju, ô [uo]/ pozíciu neslabičného prvku. Podľa J. Sabola dvojhlásky v spisovnej slovenčine sú pohybové (kľavé) hlásky s dvoma formantovými akustickými ohniskami, ale len s jedným sonoritným vrcholom. Autor pokladá dvojhlásky za kľavé sonoritné komplexy, realizujúce sa v rámci tau-tosylabicej pozície.²¹

3.3. Fonéma /v/ patrí v spisovnej srbčine a chorvátcine do množiny sonórnych spoluhlások, to znamená, že dištinktívny príznak znelosti je súčasťou porovnávacieho základu fonémy, ktorý je neneutralizovateľný. Preto konsonant /v/ nikdy nepodlieha znelostnej neutralizácii, čiže zmene na [f]. Konsonanty /v/ a /f/ v srbčine a chorvátcine netvoria znelostný protiklad. Z diachrónneho hľadiska je to podmienené tým, že v starej srbčine a starej chorvátcine sa zachovalo pôvodné praslovanské bilabiálne w, ktoré sa v pozícii predložky a predpony vъ, въ/въ-, въ- zmenilo na neslabičné ū a neskôr na vokál u, napr.: iděm u šétnju, u školu, u bioskop, kuda iděš? u grád, u drúštro; ūnuk „vnuk“, ūnutrašnji „vnútorný“, ūstati „vstat“, srb. ūveče / chorv. ūvečer „večer“, ūzeti „vziat“, ūdati se „vydat“ sa, srb. ūcēlo „vcelku“, ūkusan „vkusný“, ūkus „vkus“, udâhnuti „vdýchnut“ a pod.²² V pozícii pred samohláskou sa fonéma /v/ realizuje ako labiodentálna hláska.²³

Podľa A. Isačenka sa v spisovnej srbčine a chorvátcine vyskytuje 24 konsonantov, ale autor uvádza iba celkový počet konsonantických foném, preto sa len možno domnievať, že do počtu nezahrnul fonému /dž/ (1963, s. 115). Totiž táto položáverová znelá hláska sa nevyskytuje v domáčich srbských a chorvátskych slováčach, ale iba ako alofóna neznelého /č/, resp. v slovách preuzatých z turečtiny, napr.: džamija, džebana, džilit, bostandžija, tobđija a pod. Je dosť možné, že konsonant /dž/ získal status osobitnej fonémy až v neskoršom období.

3.4. Spisovná srbčina a chorvátcina ako vokalický typ jazyka sa vyznačuje viacerými osobitostami, ktoré sa nevyskytujú v jazykoch konsonantického typu. A. Isačenko uvádza na prvom mieste tendenciu k vokalizácii konsonantov, ktorá sa prejavuje v tom, že konsonant -l v koncovej pozícii podlieha zmene na o, napr.: īmao (imala, imalo), dòbio sam, zabòravio sam, kúpio sam, srb. bēo (béla, bélo), srb. beogradskī / chorv. běogradskī, srb. dēo (gen. sg. dêla aj déla), òrao (gen. sg. órla) a pod. Na druhom mieste je to zmena pôvodného slabičného į > u, napr.: pûk (< рълкъ), sùza (< слъза), dûgi (< дългъ), pûno (< рълно), vûk (< вълкъ), sûnce (< сълнъце) a pod. Na treťom mieste je to odstraňovanie konsonantických skupín a vkladanie hlások do īažko vysloviteľných skupín, napr.: fränak (< *frank), ákcent/ákcent (< ákcent), téžak (téška, téško), dôbar (dôbra, dôbro), slädark (slätkta, slätko). Na štvrtom mieste je to zjednodušovanie konsonantických skupín a zánik niektorých spoluhlások, napr.: chorv. ödävno/ödävna (< öd_dävna), ötac [gen. sg. öca (< otca)], bölestan (bölesna).

3.5. Šumové konsonenty v spisovnej srbčine a chorvátcine sa vymedzujú nasledujúcim súborom dištinktívnych príznakov: (1) -vokalnosť/+konsonantnosť /p, t, k, b, d, g, c, č, ē, dž, đ [dž], f, s, š, h, z, ž/; (2) –nazálnosť; (3) +kompaktnosť /k, g, č, ē, dž, đ [dž], š, h, ž/; (4) difúznosť /p, t, b, d,

²¹ J. Sabol, c. d., s. 87.

²² Porov. Речник српскога језика. Израдили Милица Вујанић и др. Нови Сад: Матица српска, 2007; Anić, V.: Veliki rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber, 2004.

²³ Zachovanie bilabiálneho w v slovenčine v pozícii na konci slabiky a na konci slova zdôvodňuje E. Pauliný tým, že v čase vzniku znelostnej korelácie v starej strednej slovenčine bolo ešte bialabiálne w, napr.: kavka [kauka], pravda [pravda], krivda [kriūda], kým v pozícii na začiatku slova pred samohláskou alebo pre spoluhláskou zmena w > v nastala ešte pred vznikom znelostnej korelácie, napr.: v škole [f_škol'e], v tom dome [f_tom dome], v potoku [f_potoku] a pod. V zemplínskych nárečiach je podobný stav ako v srbčine a chorvátcine, napr.: užac/[užac, u_vala'e, u_škol'e, u_xiži] a pod. Podrobnejšie Dudášová-Kriššáková, J.: Kapitoly zo slavistiky. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2001, s. 63-69.

c, f, s, z/; (5) +kontinuálnosť (neprekidnosť) /f, s, š, h, z, ž/; (6) +okluzívnosť (stridentnosť) /c, č, dž, f, s, š, z, ž/; (7) +znelosť /b, d, g, dž, đ [dž], z, ž/; (8) +tuposť, gravisovosť /p, k, b, g, f, h/.

4.1. V texte sme sa venovali analýze fonologického systému spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátsky z typologického hľadiska v širšom slovanskom kontexte. Obidva jazyky patria k archaickému typu jazykov, ktoré majú veľký význam pre slovanskú akcentológiu, lebo v ich systéme sa zachoval pôvodný intonačný systém. Spisovná srbčina a chorvátsina sa zaraďujú ku krajnému vokalickému typu jazykov, ktorý má rozvinutý vokalizmus a nerozvinutý konsonantizmus. Štruktúrne je to podmienené tým, že v skúmaných jazykoch sa vyskytujú dva druhy dištinktívnych príznakov: prozodické a inherentné vlastnosti. K prozodickým vlastnostiam patrí kvantita a melodický prízvuk, ktorý sa rozlišuje na krátkych a dlhých slabikách a má stúpavú a klesavú intonáciu. Preto sa v srbčine a chorvátsine vyskytujú štyri druhy melodického akcentu: krátka stúpavá, krátka klesavá, dlhá stúpavá a dlhá klesavá. Celkovo sa v spisovnej srbčine a chorvátsine vyskytuje 20 vokálov (44,5%) a 25 konsonantov (55,5%). V spisovnej slovenčine, ktorá patrí k prechodnému typu medzi krajným vokalickým a krajným konsonantickým jazykom, je podiel vokálov takmer o desať percent (15 V = 35,7%) nižší než v srbčine a chorvátsine a, naopak, podiel konsonantov (27 K = 64,3%) je takmer o desať percent vyšší než v spisovnej srbčine a chorvátsine. Ku krajnému konsonantickému typu patrí napríklad spisovná bieloruština a bulharčina, v ktorej sa vyskytuje 39 konsonantov (86,7%) a 6 vokálov (13,3%), čo predstavuje najvyšší podiel konsonantov vo fonologickom systéme zo všetkých slovanských jazykov.

Phonological system of Standard Serbian and Standard Croatian from Typological Aspect

Júlia Dudášová-Kriššáková

The subject of this study is a confrontational description of similarities and distinctions of phonological system of Standard Serbian and Croatian in broader Slavonic context. Both languages belong to vocalic type, for which is characteristic melodic accent with rising (acute) and falling (circumflexive) intonation. Intonations are differentiated on short and long vowels, that is why the number of vowel phonemes in these two Southslavonic languages relatively high and proportion of vowels (20) and consonants (25) is equal. Standard Slovenian also belongs to the vowel type of languages, in which we differentiate melodic accent on long syllables only (18 vowels). In Standard Slovenian also the second norm is admitted, according to which long rising and long falling intonation is not differentiated. Majority of Slavonic languages belong to consonantic type, in which there is simple vowelism and developed consonantism: Belorussian, Bulgarian, Russian, Lower Luzice Serbian, Ukrainian and Polish. Standard Slovak and Standard Czech belong to transitive type of languages, in which quantity has distinctive function, that is why the number of vowels is relatively high (Slovak has 15 vowels and Czech has 11 vowels). In three cited types, according to which Slavonic languages are divided from point of view of phonologic typology, are not in the same measure reflected internal development tendencies inherited from primeval Slavonic, but also their own development tendencies.

Standard Serbian and Standard Croatian at present represent two independent closely related Slavonic languages, which are united by „Stocavian“ dialectic foundation. Constitution of both standard languages after disintegration of Jugoslavia in 1991 was enabled by more factors, because Standard Serbo-Croatian language never represented a uniform system - a uniform norm during all its history, but vice versa - two variants were always emphasized „Ecavic“ (Serbian) and „Jecavic“ (Croatian). The author is also observing non-unequivocal evaluation of some phonological phenomena in modern Croatian, which is conditioned by complicated language situation in Serbia and Croatia and by different theoretical-methodological approach to evaluation of those phenomena.

ЕЛЕНА СТОЯНОВА*

**За статуса на прегласа *o>e* в субстантивното словоизменение
на българския книжовен език
в съпоставка със сръбския и хърватския стандартен език**

STOYANOVA, E.: The status of umlaut *o>e* in the substantival declension of Bulgarian literary language in comparison with Serbian and Croatian standard languages. *Slavica Slovaca*, 48, 2013, No.2, pp. 118-124 (Bratislava).

The subject of the article is the genesis and morphonological transposition of the alternation *o>e* in substantival declension in the Bulgarian, Serbian and Croatian standard languages. The correlation of morphonological variants with specific structural, lexical and stylistic factors allows their interpretation as independent substantival inflections in the contemporary Bulgarian literary language.

Alternation *o>e*, substantival declension, Bulgarian, Serbian and Croatian standard languages.

Следите от прегласа *o>e* в позиция след диезен консонант в южнославянските езици са наследство от късния праславянски период, през който законът за отваряне на сричката преструктурира силабемата и я превръща в основно фонологично ядро и носител на опозицията по диезност – недиезност.¹ Неразчленимостта на консонантно-вокалните групи през тази епоха най-често се дефинира като тенденция към синхармонизъм или униформиране на силабемата според формулата: *диезен консонант + диезен вокал и недиезен консонант + недиезен вокал*. На морфологично равнище в системата на субстантивното словоизменение вокалните прегласи след диезен консонант: *ъ>ь, є>i, o>e, у>i, у>e*, трансформират два от праславянските склонитбени типове, *o-* и *a-*основи, в двуформени склонения с палатализен *jo-* и *ja-* вариант. Диференциацията на двуформеното склонение в южнославянските езици при *o-* и *jo-*основи засяга в ед. ч. ИП/ВП *ъ>ь*, МП *є>i*, ТП *отъ>етъ* и в ЗП (*-e;* *-u*)². В дв.ч. флексиите се разграничават в ДП/ТП *ома>ета*, а в мн.ч. в РП *ъ>ь*, ДП *отъ>етъ*, МП *ěh>ih* и ТП *у>i*. При *a-* и *ja-*основи диференциацията засяга в ед. ч. РП *у>e*, ДП/МП *є>i*, ТП *ojq>ejq* и ЗП *o>e*. В дв. ч. флексиите се разграничават в ИП/ВП/ЗП *є>i*, а в мн.ч. в ИП/ВП *y>e* и РП *ъ>ь*.

* Elena Stojanova, PhD., Югозападен университет „Неофит Рилски“ - главен асистент д-р Република България, 2700 Благоевград, ул. „Иван Михайлов“ № 66.

¹ Кочев, И.: Българска фонология. София: АНИКО, 2010, с. 14.

² През праславянския период общата за двуформеното склонение звательна флексия **-e*, представляваща *e*-степен на флективната гласна **o*, при палаталните основи се субституира по аналогия на *й*-основи с *-u<*-o*: *врачуo, мжжкоu, коно* (Младенов, С.: История на българския език. София: БАН, 1979, с. 248; Matasović, R.: Poredbeno povijesna gramatika hrvatskoga jezika. Zagreb: Matica hrvatska, 2008, с. 188). През среднобългарския период в резултат на депалatalизацията на консонантните основи тя претърпява нова субституция с *-o* (Златанова, Р.: Исторически развой на българския език – В: Увод в изучаването на южнославянските езици. София: БАН, 1986, с. 162). Настилните промени в книжовния български език генерализират след старите палатални основи флексия *-o*: *мъжко, младежко, жрецо, творецо, въчло, кълвачо, кочияшо, оръло, петъло*. Следи от стб. флексия са запазени днес при палаталните основи на *-й*: *славено, герою, злодоею, както и при възходящите към стб. -л', -н', -р'* стари палатални основи: *учителю, краю, коню>конъю, господарю, царю* и др.

Във фонетичен аспект провежданите през късния праславянски период в субстантивното словоизменение прегласи представляват еднозависими контактни асимилации, целящи да хармонизират артикуляцията на флексивните морфеми с диезните завършещи на основите. Фонетичната мотивираност на флексивните прегласи, в това число и на прегласа *o>e*, започва да се губи още през късния старобългарски период в резултат на възникнала тенденция към депалатализация на консонантната система. Окончательната морфонологична транспозиция на прегласа се извършва през среднобългарския период, когато заедно с депалатализацията на небните и дефонологизацията на слабите ерове започва процесът на изравняване на двуформеното склонение в полза на непалаталните основи в книжовния български език. В стандартните варианти на сръбския и хърватския език процесът на изравняване на двуформеното склонение е предхождан от изравняване на гласежа в част от флексивния инвентар: *ъ=ъ*; *y=i*; *ě=i*; *ěh=ih*. При палаталните *a-* и *ja-*основи униформирането протича в полза на *ja-*основи, докато при *o-* и *jo-*основи то не се извършва докрай.

Прегрупирането и униформирането на склонитбените типове през среднобългарския период в корелация с граматичния род нарушават праславянската дистрибуция на прегласената и непрегласената звателна флексия при *a-* и *ja-*основи. В резултат на тези процеси при палаталните основи се обобщава непрегласената флексия *-o:* *душио*, *госпожо*, *тъщо*, *мецо*, *земъо*, *вольо*, *буръо*, *сабъо*, *змийо*, *Българийо*, като следи от прасл. дистрибуция се запазват в синхронен аспект при производните основи на *-ica<*ika* (*владычице*, *богородице*, *цъкарице*). След извършената депалатализация на *u'>u* през старобългарския период³ липсата на фонемен контекст транспорнира прегласа във фонетично и фонологично независима флексивна морфема, чиято дистрибуция в книжовния български език зависи предимно от структурни фактори – производност на основата със суфиксите: *-ица* (*душице*, *царице*, *вещице*, *хубавице*, *гъльбице*, *Зорница*), *-ка* (*стопанке*, *шефке*, *хлатачке*, *сърничке*, *Радке*, *Верке*, *Янке*), *-ичка* (*душичке*, *ръчичке*, *сестричке*, *Зорничке*, *Димитричке*) и *-ийка* (*комишийке*, *хазайке*, *късметлийке*, *съдийке*, *Марийке*, *Сийке*). Наличието на варианти при производните основи на *-ка* засяга само съществителните нарицателни: *съседко/съседке*, *хазайко/хазайке*, *комишийко/комишийке*, като вероятно се дължи на вторично развита аналогия с основите на *-ица*, поради обвързаността им в някои деривационни модели: *Зорница* (*Зорница*) + *ка* – *Зорничка* (*Зорничке*), *Георгица* (*Георгице*) + *ка* – *Георгичка* (*Георгичке*). Възможно е също така аналогията с основите на *-ица* да е възникната поради нуждата от разграничаване на омонимичните звателни форми при мъжките и женските лични имена: *Радка* – *Радке*, но *Радко*, *Величка* – *Величке*, но *Величко*, *Стоичка* – *Стоичке*, но *Стоичко*. Развилата се морфологична дублетност при нарицателните имена на *-ка* нормативно се разграничава в стилистичен аспект, като прегласените форми се считат за колоквиални, а непрегласените за книжовни.⁴

Звателните форми на народните лични женски имена: *Бона* – *Боне*, *Дона* – *Доне*, *Мара* – *Маре*, *Цона* – *Цоне* и нарицателните – *моме* и *male*, вероятно представляват функционално транспорнириани хипокористични форми. Като доказателство за това може да послужи паралелът с хипокористичните лични имена на *-че*: *Ленче*, *Бонче*, *Марче*, и възможността да се образуват членувани форми в колоквиалния език: *Бонето*, *Донето*, *момето*. Възможна е и друга интерпретация.

³ Младенов, С. История на българския език, оп. сът., с. 155.

⁴ Попов, Д., Симов, К., Видинска, С.: Речник за правоворов, правопис и пунктуация. София: АТЛАНТИС-КЛ, 1998, с. 87.

В стандартните варианти на сръбския и хърватския език прегласената звателна флексия е с по-стеснена дистрибуция, т. к. се съчетава само с многосрочните производни основи на *-ica*: *profesorice, Zorice, matice, nastavnice*. Едносрочните основи се комбинират с *-o*: *ptico, žico, Mico, Kico*.⁵ Подобно на книжовния български език и тук изборът на звателна флексия се влияе от допълнителни лингвистични фактори с нефонетичен характер. Общият граматичен род при субстантивите на *-ica* (*pijanico, izdajico, izjelico*), пейоративната семантика (*ujestico*), принадлежността към класа на съществителни собствени имена (*Desnico, Virovitico*) или към неодушевените съществителни нарицателни имена (*bolnico, cjeranico, izmaglico*), са структурно-семантични фактори, които не допускат в хърватския стандарт избор на прегласена флексия.⁶

Процесът на субституция на прегласените флексии в останалите парадигматични позиции е засвидетелстван в писмените паметници от среднобългарския и ранния новобългарски период. В *Цар Бориловия синодик*, паметник от XIV век, Р. Златанова посочва пример за проведена субституция на творителната флексия *-съмь>-омъ*: *повельнисъмь>повельниомъ*. Подобни замени тя открива в *Ряпovия сборник: учесенимь>учесниомъ* и в *Тихонравовския дамаскин: ключове, врачове, буюве*.⁷ През среднобългарската епоха дефонологизацията на слабите ерове в източнобългарското езиково землище е съпроводена със загуба на силната позиционна смекченост на праславянските палатали в изхода на основите, което на морфологично равнище създава условия за субституиране и обобщаване на непрегласените флексии. В западнобългарското езиково землище запазената разлика между слабата и сила позиционна смекченост поддържа разграничаването на прегласените и непрегласените флексии в мн.ч.: *врачеве, дъждеве, мечеве*, до най-ново време. През първата половина на миналия век в *Историята на българския език* С. Младенов посочва като изключително характерни за софийския уличен говор формите: *нохсеве, кошеве, ключеве, кон'eve*.⁸ Сложната флексия *-ове* заедно с палatalния вариант се разпространява по аналогия на *й*-основи още през старобългарския период. Първоначално аналогията засяга само субстантивите със семантика на лица и персонифицирани предмети. По-късно след депалатализацията на основите, която спорадично се отбелязва в паметниците още през X-XI век,⁹ в по-голямата част от българското езиково землище се обобщава непрегласеният вариант при почти всички едносрочни основи. В книжовния български език извън генерализацията остава малобройен клас от десетина едносрочни субстантива с основа на *-ой*, посочени в ГСБКЕ (= Граматика на съвременния български книжовен език) като илюстрация на фонетичния характер на прегласа: *бой – боеве, брой – броеве, вой – воеве, знай – зноеве, рой – роеве, слой – слоеве, сой – соеве, строй – строеве, гной – гноеве*.¹⁰ В съвременния български език обаче комбинирането на основите на *-й* с прегласения вариант на сложната флексия *-eve* няма нито фонетична, нито фонологична мотивираност, т. к. заедно с посочения клас палatalни основи функционират още два малобройни класа едносрочни основи на *-eij* и *-aij*, които се комбинират паралелно

⁵ Станојчић, Ж. Граматика српског књижевног језика. Београд: Креативни центар, 2010, с. 85, 132; Težak, S., Babić, S. Gramatika hrvatskoga jezika. Zagreb: ŠK, 2007, с. 110.

⁶ Težak, S., Babić, S. Gramatika hrvatskoga jezika, op. cit., с. 110.

⁷ Златанова, Р. Исторически развой на българския език, оп. cit., с. 158, 142.

⁸ Младенов, С. История на българския език, оп. cit., с. 260.

⁹ Златанова, Р. Исторически развой на българския език, оп. cit., с. 146.

¹⁰ Тилков, Д., Стоянов, С., Попов, К.: Граматика на съвременния български книжовен език. Том I. Фонетика. София: БАН, 1982, с. 223; Попов, Д., Симов, К., Видинска, С. Речник за правоворов, правопис и пунктуация, оп. cit, с. 704.

с прегласената и непрегласената флексия: *бей – бееве/бейове, змей – змееве/змейове, клей – клееве/клейове, край – краеве/крайове, чай – чаеве/чайове, пай – паеве/пайове, яй – яеве/яйове*.¹¹ Възникналата морфонологична дублетност на флексиите по-скоро свидетелства за неустойчива морфонологична структура с тенденция към неутриализация, отколкото за фонетично или фонологично мотивирана алтернация. Според нормативните наръчници само няколко чуждоезикови заемки на -ей и един субстантив с основа на -ий се съчетават с непрегласения вариант, без да образуват морфонологични дублети: *кей – кейове, спрей – спрейове, фий – фийове*,¹² към които може да се добави и *гей – гейове*. В описания в ГСБКЕ модел с фонологичен характер се отличава единствено съществуващата консонантна алтернация в изхода на едносричните основи *й>ø*: *бой – боеве, клей – клееве, чай – чаеве*, т. к. е обусловена от забраната за дистрибуция на глайда /й/ пред /e/ в средисловие и краесловие в домашния лексикален корпус.¹³

В направените през втората половина на миналия век мор(фо)фонологични описи на субстантивното словоизменение на българския език на Т. Попова и Х. Арънсън инвентарът от вокални алтернации при Т. Попова не съдържа в състава си прегласа *o>e*,¹⁴ докато при Х. Арънсън той е отбелязан във флексиите на пет субстантива от ср. р. след постулиран мор(фо)фонологично мек завършак на дълбинно равнище: *<мор’-->o* (*мор-e*), *<цвет’-->o* (*цвет-e*), *<грозд’-->o* (*грозд-e*), *<лоз’-->o* (*лоз-e*), *<пол’-->o* (*пол-e*).¹⁵ Извън посочената дистрибуция обаче остават няколко субстантивни класа от ср.р. с етимологично мек завършак на основата: *-ъц>-це* (*сръдъц>сърце*), *-ю>-е* (*зелю>зеле, жжю>въже, ложю>ложе, жилиште>жилище*), *-ию>-ие* (*величию>величие, човѣкульбю>човеколюбие*), *-ны/-ниу>-ние* (*знаменью/знамениу>знамение*). Депалатализацията на консонантните завършещи нарушила прасл. фонемен контекст и транспонира прегласения вариант в самостоятелна флексивна морфема, чиято дистрибуция в синхронен аспект зависи предимно от структурни фактори – производност на основата със суфиксите: *-ie* (-*ниe*, -*тиe*), *-ne*, *-це* (-*енце*, -*ице*), *-ище*. При останалите субстантиви, възходящи към прасл. *n-осн. и *nt-осн., са възможни две различни интерпретации: 1) на Т. Попова, според която краесловното *-e<*e* при субстантивите *име-ø<*ime* и *отроче-ø<*otročę* функционира като част от основата¹⁶ и 2) традиционният опис, според който краесловното *-e* се смята за флексия.¹⁷ И в двата случая обаче липсва фонетична или морфонологична мотивираност за появата на форматива.

В стандартните варианти на сръбския и хърватския език в синхронен аспект са запазени много по-системни следи от прегласа *o>e* в субстантивното словоизменение, т. к. настъпилите до XIV век фонологични и функционални промени в двуформеното склонение не довеждат до пълно изравняване на палatalните и непалatalните основи. Причините могат да се потърсят в различната посока на развитие на новошокавската фонологична

¹¹ Тилков, Д., Стоянов, С., Попов, К.: Граматика на съвременния български книжен език. Том I. Фонетика, оп. cit., с. 223.

¹² Попов, Д., Симов, К., Видинска, С. Речник за правоворов, правопис и пунктуация, оп. cit., с. 702.

¹³ Тилков, Д., Стоянов, С., Попов, К.: Граматика на съвременния български книжен език. Том I. Фонетика, оп. cit., с. 124.

¹⁴ Попова, Т.: Морфонологические типы субстантивных парадигм в современном болгарском литературном языке. – В: Славянская морфонология. Москва: Наука, 1987, с. 202-235.

¹⁵ Аронсон, Х.: Морфонология болгарского словоизменения. Москва: Прогресс, 1974, с. 154-155.

¹⁶ Попова, Т.: Морфонологические типы субстантивных парадигм в современном болгарском литературном языке, оп. cit., с. 206.

¹⁷ Тилков, Д., Стоянов, С., Попов, К. Граматика на съвременния български книжен език. Том II. Морфология. София: БАН, 1983, с. 110.

система, в която след XIV век се извършва вторична фонологизация на смекчените пред /j/ алвеодентали и формиране на палатален ред: *ć, đ, lj, nj*. През този период вследствие на прегрупирането и униформирането на склонитбените типове се елиминират следните от праславянските прегласи с изключение на прегласа *o>e* в:

- синкремизираната позиция ИП/ВП/ЗП ед.ч. при субстантивите от спр.: *polje, inje, more, sunce, godište, Goražde*;
- ТП ед.ч. при субстантивите от м.р. и спр.: *mužem, mladićem, kraljem, poljem, konjem, injem, carem, morem, novcem, licem, prištem, hruštem, duždem, Goraždem*;
- субпарадигмата за мн.ч. на едносрочните субстантиви от м.р.: *muževi, kraljevi, panjevi, carevi, hruštevi, duždevi*;
- ЗП ед.ч. при основите на *-ica*: *vjeverice, Janice, profesorice, varalice*.

В стандартните варианти на сръбския и хърватския език тези позиции са изгубили до голяма степен своята фонетична обусловеност под влияние на различни лингвистични и екстравангристични фактори. С най-спорадичен характер на въздействие е стилистичният фактор, който обуславя морфонологичната дублетност при лексемата *tlo* (земя, почва), т.к. комбинацията с прегласената флексия *-e* (*tle*), е свързана с експресивно-архаична окраска.

Експресивната оцветеност на хипокористичните лични и нарицателни имена от м.р. ограничава провеждането на прегласа в ТП ед.ч. независимо от палаталния изход на основата по аналогия с изходната форма: *Pedo – Pedom, Vojo – Vojom, Nešo – Nešom, Božo – Božom, Aco – Acom, rođo – rođom, hadžo – hadžom, učo – učom, ijo – ujom, braco – bracom*.¹⁸

Изкуствено създадените арбитрарни правила са причина за възникването на морфонологична дублетност при лексемата *put<*rpať*, от прасл. *i*-основи. При нея изборът на флексия в ТП ед.ч. *putem/putom* или в мн.ч. *putevi/putovi* зависи от предложната или безпредложна употреба на субстантива. Конструкцията с предлог изисква непрегласена флексия: *S tim putom imamo mnogo neprilika*, а безпредложната употреба прегласена флексия: *Idi svojim putem*.¹⁹ От друга страна адвербиализацията на субстантиви и в двата стандарта е свързана с по-архаичната прегласена флексия: *pismenim putem, putem pošte, sudskim putem*. В книжовния български език е адвербиализирана формата с непрегласена флексия – *пътъм*.

При друга част от субстантивите с палатален завършак на основата рестриктивна роля играе чуждоезиковият произход на лексемата, който може да се отнесе към екстравангристичните фактори: *gaučo – gaučom, bendžo – bendžom, imidž – imidžom, koledž – koledžom, intermeço – intermeicom, skerco – skercom* (ХЕП = Hrvatski jezični portal <http://hjp.novi-liber.hr/>).

В сръбския стандарт фонетичната обусловеност на прегласа се нарушава поради разпростирането му върху субстантивни основи с финален завършак на *-c, -z, -t, -r*, без да се достига до генерализация: *nosem, nosevi, pojasem, pojasevi, mrazem, mrazevi, šutevi, kutevi, gospodarem, sekretarem*,²⁰ докато хърватската морфологична норма не допуска прегласени флексии след посочените позиции. Изключение се прави само за субстантивите: *car – carem, carevi* и *more – morem*, а старата морфонологична дублетност при производните основи на *-ar* се подменя с нова нормативна кодификация с обобщаване на непрегласената флексия *-om*: *gospodarom, profesorom, mornarom, pisarom*.²¹ От друга страна в новите сръбски нормативни описи се допуска широка морфонологична дублетност при основите на *-ap, -č, -ž, -iš, -išt, -jeđ, -uć: sekretarem/sekretarom, bichem/bičom*,

¹⁸ Maretić, T. Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Zagreb: MH, 1963, с. 154.

¹⁹ Težak, S., Babić, S. Gramatika hrvatskoga jezika, op. cit, с. 102.

²⁰ Станојчић, Ж. Граматика српског книжевног језика, оп. цит., с. 85.

²¹ Težak, S., Babić, S. Gramatika hrvatskoga jezika, op. cit, с. 189.

*кројачем/кројачом, кошаркашем/кошаркашом, пужем/пужом, прииитем/прииштом, вождем/вождом, месецем/месецом, стрицем/стрицом.*²²

Формираната в двата стандарта тенденция за дисимилативен избор на прегласените и непрегласените флексии в творителен падеж ед. ч. при субстантивите от м. р. започва да се отбелязва в граматиките през миналия век.²³ Нормативно кодифицираните отклонения доказват процес на развиваща се транспозиция на прегласа от контактен асимилативен тип с антропофонична основа в дистантна вокална дисимилация на психологическа основа, която в стремежа си да увеличи дистинкцията между финалните срички на основите и флексиите на практика неутрализира алтернацията. Това от своя страна наруша фонетичната мотивираност на прегласа в субпарадигмата за мн. ч. на едносричните субстантиви: *kecom*, но *kečevi, kečeva, kečevima, kečeve* или *hercom*, но *herčevi, herčeva, herčevima, herčeve*, и поражда допълнителна морфонологична дублетност: *zecovi/zečevi, knezovi/kneževi, voždovi/voždevi* (ХЕП).

Засега дисимилативната тенденция е структурно ограничена само при едносричните и двусричните субстантиви от м. р.: *kejom, ježom, Bečom, Senjom, zecom, kесом, muzejom, gredeljom, padežom, lavežom, mjesecom, Porečom, Golešom*. Правилото за дисимилативен избор на флексивна морфема – основа със заден вокал във финалната сричка + прегласена флексия или основа с преден вокал във финалната сричка + непрегласена флексия, не се прилага в хърватския стандарт към *nomina agentis* с основи на *-telj: žiteljem, učiteljem, slušateljem, gledateljem, čitateljem*, докато сръбската норма и тук допуска дублетност: *учитељем/учитељом, непријатељем/непријатељом* (Станојчић 2010: 124).²⁴

По отношение на прегласа разликите между сръбския и хърватския стандарт могат да се очертаят в два аспекта – стеснената дистрибуция на прегласените флексии в хърватския стандарт само след старите палатални основи на *-č, -ž, -š, -j, -ć, -c, -lj, -nj, -đ, -št, -žd*, и липса на дублетност при многосрочните основи.

Заключение

В заключение може да се каже, че фактите от синхронията и съпоставката на позициите и условията за провеждане на прегласа в част от стандартните варианти на южнославянските езици изискват преразглеждане на статуса му в българския книжовен език. Описваната в българските граматики вокална алтернация *o>e*, развила се върху основата на праславянските вокални прегласи след диецен консонант, не е мотивирана в синхронията от антропофонични причини или от фонемен контекст. Корелацията на морфонологичните флексивни варианти с определени структурни, лексикални и стилистични фактори позволява интерпретацията им като самостоятелни флексии в субстантивното словоизменение на съвременния български книжовен език, докато в сръбския и хърватския стандартен език те продължават да функционират с ранг на морфонологични дублети, намиращи се в процес на транспозиция от контактен асимилативен тип в дистантна дисимилация, ограничена засега при едносричните и двусричните субстантиви от м. р. с по-висока степен на морфонологична дублетност в сръбския стандарт.

²² Станојчић, Ж. Граматика српског књижевног језика, оп. cit., с. 85, 124.

²³ Maretić, T. Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, op. cit., с. 153; Стевановић, М. Граматика српског језика за средње школе. Београд: Р&Н, 2007, с. 60; Станојчић, Ж. Граматика српског књижевног језика, оп. cit., с. 73; Težak, S., Babić, S. Gramatika hrvatskoga jezika, op. cit., с. 101.

²⁴ Станојчић, Ж. Граматика српског књижевног језика, оп. cit., с. 124.

О статусе чередования *o>e* в субстантивном словоизменении болгарского литературного языка в сопоставлении с сербским и хорватским литературными языками

Елена Стоянова

В академической болгарской грамматике чередование *o>e* описывается как фонетически мотивированное чередование после мягких и небных согласных, после /и/ и группы /шт/ (ГСБКЕ 1982: 222). В субстантивном словоизменении в указанных позициях чередование является наследием праславянского языка позднего периода, в котором оно вместе с остальными вокальными чередованиями во флексивных морфемах проводилось под давлением тенденции сингармонизации слога и превращения силлабемы в основное фонологическое ядро и в носителя оппозиции по признаку диеэзности – недиеэзности. Фонетическая мотивация чередования начинает теряться уже в староболгарском языке под влиянием возникшей тенденции к депалatalизации консонантной системы, а окончательная транспозиция наступает в среднеболгарском. Факты синхронии и сопоставление позиций и условий для проведения чередования в субстантивном словоизменении болгарского, сербского и хорватского литературных языков требуют пересмотра его статуса в болгарском языке. Корреляция морфонологических флексивных вариантов с определенными структурными, лексическими и стилистическими факторами в синхронном плане позволяет их интерпретацию как независимых субстантивных флексий в современном болгарском литературном языке, в то время как в сербском и хорватском литературных языках они продолжают функционировать в ранге морфонологических дублетов, которые находятся в процессе транспозиции в дистантную диссимиляцию ограниченную пока в односложных и двусложных субстантивах мужского рода с более высокой степенью морфонологической дублетности в сербском литературном языке.

PETRA STANKOVSKA*

Fragment České bible hlaholské nalezený v Košicích

STANKOVSKA, P.: Fragment of Czech Glagolitic Bible found in Košice. Slavica Slovaca, 48, 2013, No.2, pp. 125-129 (Bratislava).

Recently, there was in Košice, Slovakia, in the Archive of the Center for East-West spirituality M. Lacko (Archív Centra spirituality Východ-Západ M. Lacka), found parchment written in angular Croatian Glagolitic. By further investigation, we found out that it is a text in Old Czech written by angular Croatian glagolitic originally from the Prague monastery Na Slovanech, where such manuscripts used to be created in the last quarter of the 14th cent. and the first quarter of the 15th century. The aim of this paper is to describe the fragment, check its content and to place it among the other known manuscripts of this type.

Fragment, glagolitic, Bible, Gospel of Matthew, Old Czech

Nedávno jsem byla upozorněna¹ na nález jednoho listu rukopisu psaného na pergamenu hranačatou hlaholicí v Archívu Centra spirituality Východ-Západ M. Lacka v Košicích. Zlomek byl nalezen místním archivářem M. Rímským, poté byl fragment odborně vyčištěn a vyrovnan ve Slovenském národním archívu (práce prováděl p. Ivan Galamboš) a při té příležitosti byly pořízeny i kvalitní snímky této památky.²

Nalezený fragment je jedním listem z dvousloupcového rukopisu psaného hranačatou (chorvatskou) hlaholicí černým inkoustem na pergamenu. Rozměry listu jsou 373 x 275 mm, text je psán ve dvou sloupcích po 37 rádcích. Šířka jednotlivých sloupů je 80 mm, výška 250 mm. Na rubové straně je na 14. rádku levého sloupce iniciála T vyvedená červeným inkoustem podobně jako i iniciálky, které jsou však psány černým inkoustem a červeným pouze dovybarveny. Iniciálky stojí vždy na začátku verše. Červeně je nadepsáno nad oběma sloupcemi „*Matéus*“ a stejně tak i nadpis „*kap 8*“ označuje novou kapitolu, zde konkrétně 8. kapitolu Matoušova evangelia, která je označena jak přímo v textu před iniciálou (tou však začíná 28. verš 7. kap. Matoušova evangelia, takže je zde začátek 8. kapitoly chybě označen), tak i o dva verše dále in margine tam, kde skutečně začíná 8. kapitola. Postranní přípisek je ještě ve sloupci 1aβ, jako doplnění

* Doc. PhDr. Petra Stankovska, PhD., Filozofská Fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija.

¹ Vřele děkuji M. Čistjakovové za upozornění na tento fragment i za zprostředkování kontaktu na Archív Centra spirituality Východ-Západ M. Lacka, kde je památka v současné době chována.

² Veškeré informace o nálezu a dalších osudech fragmentu mi poskytl Š. Marinčák, ředitel Centra spirituality Východ-Západ M. Lacka, kterému jsem zároveň velmi vděčná za pomoc při opisu fragmentu, při získávání jeho reprodukcí a dalších informací souvisejících s tímto zlomkem. Snímky fragmentu jsou k dispozici v Centru spirituality Východ-Západ Michala Lacka v Košicích.

³ Číslo 8 je zapsáno hlaholským grafémem »dz«, který má v hlaholici právě tuto číselnou hodnotu. Hlaholice, stejně jako cyrilice, totiž užívala pro zápis číselných hodnot jednotlivých grafémů.

do textu na 10. řádku, jednoslovné či menší opravy, jsou vepsány nad příslušné místo přímo do řádku (1aa16, 1aa33, 1aß7, 1aß26). Ostatní nadřádkové litery jsou takto nadepsány původně, zřejmě po vzoru chorvatskohlaholských (ale možná i latinských či latinkou psaných staročeských) rukopisů, které často nadepisují jednotlivé litery zejména při zkracování slov.

Písmem památky je hranatá (chorvatská) hlholice, která byla nejpozději od 11. století běžně užívána na území dnešního Chorvatska pro liturgické i neliturgické zápisy v chorvatské církevní slovanštině, popř. ve staré chorvatštině;⁴ v případě zkoumaného zlomku jde však o její variantu přizpůsobenou pro zápis staré češtiny, jejíž fonologický systém se již lišil od církevněslovanského. Proto bylo např. nutné dodat speciální znak pro české glotální *h*, které chorvatština (ani církevní slovanština) nezná a mívá na místě českého *h* původní *g*, pro které má přirozeně i patřičný znak. Hlaholice upravená pro zápis češtiny užívá pro záznam české souhlásky *h* cyrilského znaku pro *g* (r), tedy grafému „vypůjčeného“ z cyrilského grafického systému. Toto řešení zápisu českého *h* cyrilskou literou se v českohlaholských rukopisech objevuje asi od r. 1412-16, takže i vznik zkoumaného fragmentu je třeba klást do této doby.⁵ Česká souhláska *ř* je pak zapisována spřežkou *rz* tak, jak je tomu běžně i v latinkou psaných staročeských rukopisech. Staročeská dvojhláska *ie* je většinou reprodukována dvěma odpovídajícími hlaholskými grafémy, pouze zřídka je reprodukována hlaholským znakem pro *ě* (jať), např. ve jménu „*Matěus*“, přičemž je časté též užití tohoto grafému pro zápis sekvence „ja“, zde např. českého osobního zájmene *já* (zde 1bß5, uprostřed řádku, jakožto začátek verše je iniciálka vybarvená červeně) či za náslovné *ja-* ve slově *Jakubem* (1bß26) nebo ve slově *jakož* (1bß32) aj. Tento způsob zápisu je důležitý proto, že ho můžeme chápat i jako doklad stále živé a z jihoslovanského prostředí přenesené poziční povahy užívání hlaholského grafému *ě* (H), kdy po souhláskách zaznamenává [je] (jako je tomu ve slově *Matěus'*), zatímco po samohláskách či v náslovné pozici [ja] (v případě užití pro zápis slova „ja“).⁶ Hlaholský grafém pro tzv. děrv (HP) – jihoslovanskou palatální afrikátu vyskytující se v církevněslovanských slovech relativně sporadicky – se v české hlaholici užívá pro zápis hlásky *j* a je tedy i poměrně často užívaný. Délky samohlásek se neoznačují, což je ovšem běžné i v dobových staročeských rukopisech psaných latinkou.⁷ Zajímavé je též užívání tzv. pajeříku uvnitř souhláskových skupin či u souhlásky na konci slova, znaku vypadajícího jako apostrof u souhlásky, který se v chorvatské hlaholici užívá pro zápis redukované samohlásky – tzv. jeru. I toto mechanické a z jazykového hlediska neopodstatněné užívání znaku zřejmě

⁴ Základní přehled o užívání »chorvatské« hlaholice od nejstarších dob a k nejrůznějším účelům poskytuje publikace Nazor, A.: *Knjiga o hrvatskoj glagoljici »Ja slovo znajući govorim«*. Zagreb: Erasmus naklada, 2008.

⁵ Pacnerová, L.: *Staročeské hlaholské zlomky* (kritické vydání). Rozpravy ČS AV řada spol. věd. Roč. 96, seš. 4, 1986, s. 11.

⁶ Ačkoliv L. Pacnerová ve shodě s F. V. Marešem uvádí, že chorvatskohlaholské *H* ve staročeských hlaholských památkách vyjadřovalo výhradně bud' *ja* anebo *e/é*, nikoliv však dvojhlásku *ie*, která se může podle úzu přepisovat v tzv. krátké variantě jako *ě* (Pacnerová, L.: *Staročeské hlaholské zlomky* (kritické vydání), c. d., s. 11). V případě zápisu jména *Matěus* bychom se však příkláňeli spíše k této interpretaci daného grafému (stejný přepis do latinky uvádí i L. Pacnerová v citované edici), ačkoliv by bylo možné uvažovat i o přímém přepisu latinského *Mattheus* – tedy »*Mateus*«, což by vyhovovalo platnosti grafému *H* tak, jak ji uvádí Mareš i Pacnerová. Takovéto přímé převzetí jména v jeho latinské podobě by však zřejmě předpokládalo spíše latinskou předlohu kodexu než staročeskou, popřípadě by se dalo uvažovat o paralelním použití latinského znění pro eventuální korekce prováděné při přepisování staročeského textu. Tato otázka si však jistě vyžádá hlubší analýzy.

⁷ Podrobněji o grafickém systému chorvatské hlaholice přizpůsobenému zápisu staročeských textů nejnověji zejména Pacnerová, L.: *Česká varianta charvátské hranaté hlaholice*. In Slovo, 1996, 44-46, s. 45-62; táz: *Die tschechische Variante der kroatischen eckigen Glagolica – Die dritte Periode des Glagolitismus in Böhmen. Glagolica: zum Ursprung des slavischen Schriftkulturs*. Wien: Verlage der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000, s. 192-197.

potvrzuje jeho mechanické užívání i v rámci chorvatské církevní slovanštiny doložené již v nejstarších chorvatskohlaholských rukopisech 13.-14. století.⁸

Jazykem památky není chorvatská církevní slovanština, kterou bychom podle písma očekávali, ale stará čeština. Rukopisy, které zapisovaly starou češtinu pomocí hranaté hlaholice, vznikaly v klášteře Na Slovanech (Emauzích) v Praze jistě v období od r. 1372⁹ zhruba do konce první čtvrtiny 15. století, přičemž poslední zápis hranatou hlaholicí vznikl v tomto klášteře snad roku 1452.¹⁰ Bohužel se z bohaté knihovny tohoto kláštera po jeho zničení r. 1611 dochovaly jen nepatrné zbytky hlaholicí psaných staročeských textů, a to většinou jen ve zlomcích. Ty můžeme podle obsahu roztržit do čtyř skupin: 1. Komestor – tedy učebnice biblické dějepravy¹¹, 2. Bible¹², 3. Pasionál¹³ a 4. Zlatá legenda.¹⁴

Zkoumaný hlaholský fragment obsahuje úryvek ze 7. a 8. kapitoly, konkrétně verše 7:5-8:14, Matoušova evangelia (nadepsané po zvyku stč. biblí nahoře uprostřed nad textem) jako „Matiě“, což je sice podoba jména neobvyklá,¹⁵ nicméně zcela jasně označuje čtení z evangelia Matoušova způsobem formálně odpovídajícím staročeským biblím psaným latinkou. Proto jej můžeme považovat za zlomek České bible hlaholské, jejíž známé fragmenty obsahují většinou části Starého zákona, na jednom listu je text Skutků apoštolských a jeden, momentálně nezvěstný Spišský zlomek obsahuje čtení z Matoušova evangelia 7:5-8:14. Všechny zlomky České bible hlaholské byly vydány nejnověji péčí L. Pacnerové.¹⁶

Rozsah evangelního textu Spišského zlomku (Mt 7:5-8:14) tedy formálně odpovídá i v Košicích nalezenému fragmentu. Spišský zlomek byl objeven ve Spišské Nové Vsi a nato dvakrát vydán. Poprvé to byla pouze jeho první strana (Mt 7:5-25), kterou vydal v přepise do latinky J. Kramár,¹⁷ podruhé byl v přepise do latinky vydán kriticky zlomek celý, ačkoliv byl v době

⁸ Žagar, M.: Grafetické funkce jerova u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima. *Zbornik Drugog slavističkog kongresa*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2001, str. 309-318.

⁹ Klášter Na Slovanech byl založen českým králem Karlem IV. již roku 1347 za účelem zavedení a pěstování slovanské liturgie. Pro tento účel byly do Prahy povolány hlaholiti z Dalmácie. Klášter zahájil svou činnost v nově vystavěném areálu na pražském Novém Městě roku 1372, přičemž nelze se souhlasit s názorem V. Kyase, že liturgie a tudíž i liturgické knihy (např. misál, breviář) byly přeneseny z Chorvatska a jejich jazykem i nadále zůstala po celé slovanské emauzské období chorvatská církevní slovanština, zatímco vzdělávacím jazykem byla v tomto klášteře čeština, a proto všechny knihy k tomu určené (Bible, Komestor, Pasionál, Zlatá legenda) byly psány sice chorvatskou hlaholicí, ale v češtině, neboť byly určeny Čechům. Přitom je též možné, že úplný český překlad bible byl pořízen právě pro klášter Na Slovanech a prvně určen pro jeho činnost (Kyas, V.: První český překlad bible. Praha: Rozpravy ČS AV. Řada spol. věd 81, seš. I, 1971, s. 58).

¹⁰ Pacnerová, L.: Staročeské literární památky a charvátská hranatá hlaholice. In Slovo, 2008, 56-57, s. 409.

¹¹ Kritické vydání pořídila Pacnerová: L.: Staročeský hlaholský Comestor. Praha: Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica, 2002.

¹² Česká hlaholská bible je dochována v jednom rukopise starozákonné části bible, známém pod jménem Bible Vyšebrodská, a několika fragmentech. L. Pacnerová pořídila kritickou edici jak Bible Vyšebrodské (Pacnerová, L.: Česká bible hlaholská (Bible Vyšebrodská). Praha: Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica, 2000), tak i zlomků (Pacnerová, L.: Staročeské hlaholské zlomy (kritické vydání). Rozpravy ČS AV řada spol. věd. Roč. 96, seš. 4, 1986).

¹³ Jak zlomky Pasionálu, tak i zlomek Zlaté legendy byly vydány nejnovejší péčí L. Pacnerové: Staročeský hlaholský zlomek Pasionálu sign. 1Dc/19 z KNM v Praze. In Listy filologické 1990, 113; táz: Staročeský hlaholský Pasionál. In Listy filologické 1976, 99; táz: Staročeský hlaholský zlomek Zlaté legendy sign. Dc1/20 z Knihovny Národního muzea v Praze. In Listy filologické 1990, 113.

¹⁴ Nejnovejší přehlednou studii o všech staročeských hlaholských památkách i s vyčerpávající citací starší literatury předmětu uveřejnila Pacnerová, L.: Staročeské literární památky a charvátská hranatá hlaholice. In Slovo 2008, 56-57, s. 405-420.

¹⁵ Obvyklá staročeská podoba je *Matiěs*, v chorvatskohlaholských rukopisech se setkáváme s formou *Matěj*. Zde doložená podoba *Matiěus* tedy připomíná komplikaci obou verzí evangelistova jména.

¹⁶ Pacnerová, L.: Staročeské hlaholské zlomy (kritické vydání). In Rozpravy ČS AV řada spol. věd. 1986, roč. 96, seš. 4.

¹⁷ Kramár, J.: Zlomok z české Glagolské bible. In Kultúra 3, Trnava: 1931, s. 114-116.

vydání již nezvěstný - první strana byla přepsána podle fotografie nacházející se v pozůstatosti akad. F. Ryšánka v Libáni-Starých Hradech a druhá strana podle přepisu akad. Ryšánka nalezeném taktéž v jeho pozůstatosti. Fotografie sama však v edici není.¹⁸

Již při zevrubném srovnání fragmentu chovaného v Košicích s přepisem Spišského zlomku¹⁹ zjistíme velmi podstatné shody, které by sotva mohly být jen náhodné: (1) samotné jméno evangelisty, které je nadepsáno nad sloupcí červeným inkoustem, ve své - jak ve staré češtině, tak i v chorvatské cirkevní slovanštině - neobvyklé podobě „Matěus“, (2) text ve všech čtyřech sloupčích začíná a končí stejným slovem v edici Spišského zlomku i ve zkoumaném fragmentu, stejně jako i jednotlivé řádky, (3) nápadnou shodou je též neobvyklé, resp. chybne označení začátku osmé kapitoly Matoušova evangelia rubrem (1ba13) v textu o dva verše dříve (tedy před Mt7:28) než kde skutečně začíná, (4) místa, která jsou v edici označena jako nečitelná, a tedy interpolovaná podle jiného staročeského rukopisu či zcela rekonstruovaná, jsou i na nalezeném fragmentu buď přímo fyzicky poškozená děrami v pergamenu (např. v řádcích podle první strany 1aα1, 1aα7, 1aα32, 1aβ10, 1aβ33, 1aβ37), anebo je na nich inkoust setřený a těžko čitelný (např. 1aβ23). Druhá strana zlomku (1b) je všeobecně mnohem hůře čitelná než stana první, protože je na ní inkoust vybledlý a setřený na mnoha místech.

Na základě zkoumání fragmentu hlaholského rukopisu nalezeného v košickém Archívnu Centra spirituality Východ-Západ M. Lacka a po jeho srovnání s dosud známými zlomky Staročeské bible Hlaholské nelze než konstatovat, že jde o asi od druhé světové války nezvěstný tzv. Spišský zlomek Staročeské bible hlaholské, který je zároveň jediným známým zlomkem evangelního textu této bible a jehož kritické vydání pořídila podle záznamů akad. F. Ryšánka L. Pacnerová r. 1986.²⁰ Rukopus staročeské bible hlaholské byl pořízen r. 1416 v pražském klášteře Na Slovanech, v němž se pěstovala v té době slovanská liturgie a staročeský biblický text byl využíván zřejmě k vzdělávacím účelům. Samotný text Hlaholské bible bývá řazen k první a druhé redakci staročeského překladu bible,²¹ psaný je chorvatskou hranatou hlaholicí v jednotlivostech přizpůsobenou staročeskému fonologickému systému. Bible byla rozebrána na jednotlivé listy či svazky listů po zániku a vyplnení kláštera Na Slovanech r. 1611 a kromě jedné větší části zřejmě druhého dílu Bible (tzv. Bible Vyšebrodské) se zachovaly jen jednotlivé listy ve vazbě jiných knih. Díky opětovnému nálezu tohoto zlomku je dnes znova známo místo uložení všech dosud popsaných a vydaných fragmentů České bible hlaholské.

Literatura

- Kramár, J.: Zlomok z českej Glagolskej bible. In Kultúra 3. Trnava: 1931, s. 114-116.
Kyas, V.: Česká Hlaholská bible v poměru k ostatním českým biblickým rukopisům. In Slavia 1956, 25, s. 328-341.
Kyas, V.: První český překlad bible. Praha: Rozpravy ČS AV. Řada spol. věd 81, seš. I, 1971.
Nazor, A.: Knjiga o hrvatskoj glagoljici »Ja slovo znajući govorim«. Zagreb: Erasmus naklada, 2008.
Pacnerová, L.: Staročeský hlaholský Pasionál. In Listy filologické, 1976, 99.
Pacnerová, L.: Staročeské hlaholské zlomky (kritické vydání). In Rozpravy ČS AV řada spol. věd. 1986, roč. 96, seš. 4.

¹⁸ Pacnerová, L.: c. d., 1986, s. 14. Je však možné, že jde o stejnou fotografiu první strany zlomku, která je taktéž uložena v Archívnu Centra spirituality Východ-Západ M. Lacka v Košicích. Na této fotografií je text dobré čitelný a je z ní vidět, že byl i pergamen místy lépe zachovalý (např. 1aα7, kde byla díra o něco menší než dnes).

¹⁹ Podle edice L. Pacnerové, c. d., 1986, s. 46-50.

²⁰ L. Pacnerová, o.c. 1986, s. 46-50.

²¹ O tom podrobněji V. Kyas, Česká Hlaholská bible v poměru k ostatním českým biblickým rukopisům. Slavia 25, 1956, s. 328-341.

- Pacnerová, L.: Staročeský hlaholský zlomek Pasionálu sign. 1Dc/19 z KNM v Praze. In Listy filologické, 1990, 113.
- Pacnerová, L.: Staročeský hlaholský zlomek Zlaté legendy sign. Dc1/20 z Knihovny Národního muzea v Praze. In Listy filologické 1990, 113.
- Pacnerová, L.: Česká varianta charvátské hranaté hlaholice. In Slovo 1996, 44-46, s. 45-62.
- Pacnerová, L.: Die tschechische Variante der kroatischen eckigen Glagolica – Die dritte Periode des Glagolitismus in Böhmen. Glagolica: zum Ursprung des slavischen Schriftkultur. Wien: Verlage der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000, s. 192-197.
- Pacnerová, L.: Česká bible hlaholská (Bible Vyšebrodská). Praha: Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica, 2000.
- Pacnerová, L.: Staročeský hlaholský Comestor. Praha: Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica, 2002.
- Pacnerová, L.: Staročeské literární památky a charvátská hranatá hlaholice. In Slovo, 2008, 56-57, s. 405-420.
- Žagar, M.: Grafetičke funkcije jerova u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima. Zbornik Drugog slavističkog konгреса. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2001, s. 309-318.

Fragment of Czech Glagolitic Bible found in Košice

Petra Stankovska

Fragment of a Glagolitic manuscript recently found in the Archives of the Center for East-West spirituality in Košice is one folio of Czech Glagolitic Bible, which was written in 1416 in the monastery Na Slovanech (Emauzy) in Prague. The Croatian angular glagolitic script is used for the text in old Czech language, the content of the parchment folio is a part of the Gospel of Matthew (Mt 7.5 - 8.14). Comparing the newly found fragment with the edition of Czech Glagolitic Bible fragments, which was acquired by L. Pacnerová in 1986, we conclude that the fragment found in Košice is so called fragment of Spišská Nová Ves, which was for more than half a century lost.

SVETLANA ŠAŠERINA*

**Ludové a apokryfické motívy vianočného cyklu
v uglianskych rukopisoch druhej polovice 17. storočia.****

ŠAŠERINA, S.: Folk and apocryphal motives of Christmas cycle in Uglya's manuscripts in the second half of the 17th century. *Slavica Slovaca*, 48, No.2, pp. 132-138 (Bratislava).

This paper deals with Apocryphas of the nativity cycle, particularly motives of the Three Wise Men arriving, which includes Afroditian's legend as well, in cultural context of Transcarpatia, which is a border area between Slavia latina and Slavia byzantina. The datas for study were two cyrillic manuscripts from Uglya monastery from the 17th century.

Transcarpatia, cyrillic manuscripts, apocrypha, nativity cycle

Materiál sme čerpali z dvoch rukopisných cyrilských zborníkov kázní, výkladov evanjeliových perikop, ponaučení a exempliel, ktoré vznikli na konci 17. storočia v pravoslávnom kláštore v dedine Uglya v dnešnej Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. Prvý zborník s názvom *Uglianske poučiteľné evanjelium* obsahuje preklady a výklady evanjeliových perikop. Druhý zborník s názvom *Ugliansky zborník – Klúč* tvoria kázne, ponaučenia na rozličné sviatky cirkevného roka, výklyady a opisy legiend, exempliel. Autor rukopisu *Klúč* sa inšpiroval rozličnými zdrojmi, ktoré boli prístupné a bežné v tom čase v stredoeurópskom priestore ovplyvnenom byzantsko-slovanskou kultúrno-obradovou tradíciou, napríklad Gesta Romanorum, Limonarium, Fyziológ, Dioptria a ďalšie. Obidva rukopisy sú napísané v cirkevnej slovančine s prevzatiami z miestneho jazykového prostredia, najmä rusínsko-ukrajinských nárečí podkarpatskoruského regiónu, ďalej prevzatiami z kontaktového nárečového prostredia východoslovenských nárečí, z polštiny, maďarskiny a rumunčiny. Rukopus *Klúč* však na rozdiel od *Uglianskeho poučiteľného evanjelia* obsahuje výrazne viacero ľudových jazykových prevzatí. Tejto skutočnosti sa budeme komplexnejšie venovať na inom mieste.

Rukopisy sú uložené v archíve Národného múzea v Prahe. Rukopisy opísal a čiastočne aj vydal bádateľ karpatského písomníctva Julian Javorskij v prvej polovici 20. storočia,¹ neskôr ich stručne opísal aj J. Vašica a J. Vajs.² V súčasnej dobe sú tieto rukopisy zabudnuté a na výskumoch tejto rukopisnej tradície karpatskej proveniencie sa systematicky začalo pracovať v Slavistickom

* Mgr. Svetlana Šašerina, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

** Príspevok odznel na medzinárodnej vedeckej konferencii *Biblia Slavorum Apocryphorum III.* v dňoch 3.-5. októbra 2013 v Lodzi.

¹ Pozri Яворский, Ю.: Ветхозавѣтныя библейскія сказанія въ карпаторусской церковно-учительной обработкѣ конца XVII-го вѣка. Ужгород – Прага: 1927; Яворский, Ю.: Повѣсти изъ «Gesta Romanorum» въ карпаторусской обработкѣ конца XVII-го вѣка; Прага: 1929. Яворский, Ю.: Новыя рукописныя находки въ области старинной карпаторусской письменности XVI-XVIII вѣковъ. Прага: 1931.

² Vašica, J. – Vajs, J.: *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze*. Praha: 1957.

ústave Jána Stanislava SAV až v súčasnosti.³ Tato skutočnosť ovplyvňuje metodiku bádania: dovtedy kým nebude existovať spracovaný korpus textov karpatskej proveniencie, textologický prieskum nie je relatívne možný.⁴

Podkarpatská Rus v druhej polovici 17. storočia je kultúrnym fenoménom, leží na hranici medzi dvoma slovanskými konglomerátmi *Slavia Latina* a *Slavia Byzantina*. Tieto slovanské konglomeráty sa od seba líšia jazykovo, ale predovšetkým cirkevnými obradmi (konfesionalitou) a kultúrnej tradíciou. Duchovná kultúra v regióne pod Karpatmi ovplyvnená byzantskou tradíciou vstrebávala elementy z obidvoch konglomerátov, a tak vďaka svojej pomedznej polohe ju možno vnímať ako samostatnú kultúrnu jednotku. Osobitne dôležitou pre jej formovanie a rozvoj sa stala relatívna, určitá izolovanosť prostredia bývalej Mukačevskej eparchie od ostatného kultúrno-konfesionálneho prostredia.⁵ Samozrejme, v priestore bývalej Mukačevskej eparchie existovali kláštory a školy, semináre, hoci sa celková úroveň vzdelanosti stereotypne javí ako nízka.⁶ Čítaniu, písaniu a cirkevnému spevu sa mládež obyčajne učila od kňazov a miestnych vzdelancov a učiteľov. Hoci duchovenstvo podobne ako jednoduchí veriaci patrili k poddaným a nevoľníkmi, predsa vďaka ich jazykovej i teologickej príprave existovala obsiahla miestna písomná tradícia, v rámci ktorej vznikali liturgické knihy (liturgikony, triodiony, minee, trebníky, žaltáre, apoštoláre, evanjeliáre apod.) a rukopisné zborníky mimoliturgického charakteru (kázne, zborníky historických rozprávaní a výkladov dejín cirkvi, pravidla cirkevného života, výklady a ponaučenia, apokryfy, legendy, príbehy a zborníky životov svätých a výklady o pôvode cirkevných sviatkov, o stvorení a pôvode sveta a ī.).

Zvyčajne ide o odpisy alebo prepisy s výkladmi a komplilácie prevzaté zo starších zdrojov, ku ktorým vznikali aktuálne štylizácie a preklady z latinských ale aj gréckych originálov. Najčastejšie takýmto spôsobom vznikali zbierky exegetických textov s prekladmi a výkladmi pre ľud zapísané cyrilikou v miestnom ľudovom jazyku. Ide zvyčajne o preklady liturgických evanjeliových perikop, po ktorých nasledujú obsiahle výklady a ponaučenia, ktoré kňazi používali pri príprave kázni, alebo takéto texty čítali namiesto kázne v chráme.

³ Pozri napríklad nedávno publikovanú prácu Žeňuch, P.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovenskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. IV. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, 2013. K problematike výskumu cyrilskej kázňovej a exegetickej spisby sa venuje aj poľská autorka H. Czuba. Pozri napríklad Чуба, Г.: Українські рукописні учителні Євангелія. Дослідження, каталог, описи. Київ – Львов: Свічадо, 2011.

⁴ Vzhľadom na túto skutočnosť autorka tejto štúdie prípravuje ako dizertačnú prácu komentované vydanie obidvoch Uglianskych rukopisov zo 17. storočia.

⁵ Vasil' SJ, C.: Каноникé прамене byzantsko-slovenskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánónov východných cirkví. Trnava: Dobrá kniha, 2000.

⁶ „С языковой и культурной идентичностью верующих церкви византийского обряда в Словакии тесно связан и их уровень образования. Большое количество памятников письменности, которые возникли в среде византийского обряда в Мукачевской епархии на церковнославянском, латинском, словацком, русинском, украинском,польском, венгерском и немецком языках, свидетельствует не только о этнической принадлежности писарей, но и о их высоком уровне образования, который они получили не только за границей Венгерского королевства (на Украине, в Польше, Сербии), но и в домашней среде, например, в школах при монастырях латинского и византийско-славянского обряда, а также в различных деревенских и городских школах и училищах, которые посещали одаренные прихожане византийской церкви. Именно они интересуются и всегда интересовались образованием. Обычно потом они становились священниками или учителями в домашней конфессиональной среде, если только не подвергались давлению со стороны латинского пространства. Результатом незнания этих обстоятельств являются повторяющиеся и сегодня стереотипные взгляды на духовенство, учителей и канторов в среде византийского обряда как на необразованных.“ Žeňuch, P.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovenskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. IV., с. d., s. 84.

Osobitne možno sledovať vývin kázňovej produkcie ovplyvnenej nekánonickými (apokryficími) predlohami práve na sviatok Kristovho narodenia. V rámci viacerých výkladov textov sa v Uglianskom poučiteľnom evanjeliu nachádza jeden takýto výkladový text a v zborníku Klúč sa nachádzajú dva texty. V obidvoch rukopisoch nachádzame motív známy v povesti Afroditiána. Afroditianova povest' sa v slovanskom kontexte objavila v 12.-13. storočí ako preklad z gréčtiny.⁷ E. Bratke vyslovuje domnenku o jej pôvode v Malej Ázii alebo Sýrii v druhej polovici 4. storočia, kde sa toto mytologické rozprávanie v dôsledku zmiešania náboženských prvkov rozličného pôvodu a charakteru transformovalo do neskoršej synkretickej verzie. Podľa Bratkeho povest' vznikla z proroctiev veštov ako výsledok dobre premyslenej kresťanskej apogetiky.⁸ A. Bobrov, tvrdí, že povest' patrí do spoločného fondu pamiatok písomníctva východných a južných Slovanov, objavuje sa nielen v gréckych a starých ruských, ale aj v srbských, bulharských, moldavských, ukrajinských a rumunských rukopisoch.⁹

Afroditianovou povestou sa zaoberala mnoho bádateľov: N. S. Tichonravov, P. J. Ščegolev, A. N. Pypin, I. J. Porfirjev, I. Franko, J. Polívka, ktorí vydali aspoň po jednom variante povesti. Nebudeme ich tu kvôli nedostatku miesta spomínať. Rozsiahlu štúdiu o povesti a o jej fungovaní v ukrajinskej tradícii opísala V. P. Adrianova-Perec. Najvýznamnejšie výsledky výskumov v tomto kontexte v súčasnosti prináša A. G. Bobrov, ktorý analyzoval všetkých doteraz známe odpisy povesti. Aj vo svojej monografii *Aporkyficheskoje skazanije Afroditiana v literature i knižnosti Drevnej Rusi* preštudoval viac ako 90 odpisov textov povesti, no odpisy povesti v Uglian- skych rukopisoch nemal k dispozícii.

Povest' sa objavuje v rozličných ruských rukopisoch. Maxim Grék povest' a jej výklady odsú- dil vo svojej rozprave *Инока Максима Грека слово обличительное вкупе и развращательно лжесивого писания Афродитиана персынина зломуденного*. Odporúča, aby veriaci sa vyučo- vali iba podľa právd kresťanskej viery a neporušovali dogmy – „не всяким ветром учения увлекаться“¹⁰. Autor si tiež všíma, že spisy inšpirované Afroditianovou povestou mno- hí jednoduchí veriaci mali vo veľkej úcte – „некоторыми православными, недугующими недостаточным пониманием богоодхновенных писаний.“¹¹ Maxim Grék vo svojom spise vysvetľuje, že autor povesti nepatrí k autoritám, ktoré možno zaradiť ku kresťanským spisovate- lom, a že mnoho skutočností sa nezhoduje s Písmom svätým i s historickými faktami. Dôvodí, že povest' je nelogická a protirečivá sama v sebe a že obsahuje kacírske myšlienky.¹² Text po- vesti bol aj vďaka apogetickej rozprave Maxima Gréka vylúčený z okruhu *Уставных чтений* (textov odporúčaných cirkvou) v Rusku, hoci neboli zakázané pre súkromné použitie. A. Bobrov však sleduje ďalší vývin povesti a prichádza k záveru, že v polovici 16.-17. storočia sa postupne utvrdzuje predstava o tom, že Afroditianova povest' je apokryfickým spisom, čo nakoniec pri-

⁷ Existujú dva preklady povesti. Prvý bol napísaný v domongolskom období na území južnej Rusi, najstarší prepis je z 13.stor. Druhá verzia prekladu, ako tvrdí Ščegolev, bola vypracovaná v Carihrade alebo na Atose na prelomu 14.-15. storočia. Za autora sa pokladá presbyter Filip.

⁸ Bratke, E.: Das sogenannte Religionsgespräch am Hof der Sasaniden. Leipzig, 1899. Citujeme podľa knihy A. Bobrova: Апокрифическое сказание Афродитиана в литературе и книжности Древней Руси. Санкт-Петербург 1994.

⁹ Бобров, А. Г.: Апокрифическое сказание Афродитиана в литературе и книжности Древней Руси, оп. сіт.

¹⁰ Грек, М.: Сочинения преподобного Максима Грека въ русскомъ переводѣ. Часть третья. Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1911. s.82.

¹¹ Ibidem.

¹² Maxim Grék vystupuje proti takým detailom, ako je rozprávanie o tom, že dieťa Ježiš sa hral a smial sa. Namieta, že práve toto Dieťa nebolo podobné iným – nerozumným – deťom, ale už vtedy bol dokonalý Boh a nemal detskú povahu. Výrok o tom, že Ježiš sa nikdy nesmial, je typický pre ruskú kultúru (porovnaj tu napríklad Rозанов, В. В.: Темный ник. Метафизика христианства. Санкт-Петербург: 1911).

viedlo k výraznému zmenšeniu počtu jeho odpisov. Príčiny zníženia popularity povesti A. Bobrov vidí v znížení záujmu o antickú literatúru, ktorý pritom súvisí s bojom pravoslávnej cirkvi s pohanstvom.¹³ Ani strohý text Maxima Greka nezlamil záujem čitateľov o povest. Najmä jej druhá časť, v ktorej sa hovorí o putovaní troch kráľov naďalej mala vplyv na tvorbu výkladov a kázní na sviatok Narodenia Pána. Práve motív putovania troch kráľov sa nachádza v rozličných variantoch kázňových textov v Uglianskych rukopisoch.

V rukopise IX C 19 (Uglianske poučiteľné evanjelium) sa nachádza kázeň на роđес্তво Христово на лигургии Евхаристии в Евангелии. Výklad sa začína veľmi zoširoka, od Ježišových rodičov. Obsahuje logický sled udalostí podľa svätého Písma. Druhá časť rukopisu ὡ ιησαντού μαρτυρίου je slovom na Ježišovo narodenie a začína sa s prichodom mudrcov z Východu (troch kráľov). Specifikum textu je jeho späťosť s prostredím, kde sa texty kázní celej pamiatky používali: ide o poučiteľné evanjelium, preto nemôže obsahovať nepresnosti a omyly vo výkladoch a vysvetleniach základných biblických udalostí. Autor spisu je pri rozprávaní príbehu o Kristovom narodení veľmi dôsledný. Okrem toho opisuje administratívny systém Judska v čase Kristovho narodenia, čo má dodať výraz dôslednosti a historickej dôveryhodnosti opisu udalosti Kristovho narodenia:

В тој чи бо іерармії, на прое лео на чечтврто паніство било архажено. пилатъ вламаль юдеевъ. и ро галилею. пилатъ ератъ его тваринею, и графітікою отраною. а виланиею. а тъиъ были воеводове. и отаростове. а иро црквем або крдлем на иими. а по моци были цркви римскаго. а дхобныи ѿбоги иначе тъиъ были кляфаши, архиденъ и кииници. были на посполитым людом. хотъ же бы мно было пано. а вжди жаде с ии не обрадися добрын.

Typickou je epizóda, v ktorej vystupujú traja králi, ktorí, keď prišli Jeruzalema, začali sa vypytovať ľudí na miesto, kde sa narodil „židovský kráľ.“ Ľudia im odpovedali nasledovne: ізкого бы цѣлъ пытгаете. або вѣцъ цѣлъ в на еднинѣ є, иро. а сїз в него давно сѧ родилъ. V. Adrianova-Peretc tvrdí, že najmä pre ukrajinské redakcie povesti je typické spomínať aj Herodesovho syna.¹⁴ Aj poukazovanie na miesto pôvodu jednotlivých kráľov (mudrcov) – а тъиъ мъдрецеве были с тѣхъ по вѣтѣ. єднѣ и ефигиї. а дрѹгїи и еарини. а третии и арабин – je neskôrši dodatok, ktorý sa nachádza práve v ukrajinských redakciách povesti. Mená mudrcov (kráľov) – мълчани, вламлань, аепарз – je najskôr tradícia západná, latinská. Keď Herodes zajme mudrcov a rozkáže odpočúvať ich rozhovor, je rovnako veľmi zriedkavý. Zaujímavé je, že betlehemská hviezda, keď mudrcov priviedla do Betlehemu – вдарила променем на самого хри. Autor priamo v teste vysvetľuje poslucháčom málo zrozumiteľné miesta tým, že uvádzá skutočnosti o mudrococh, ktorí priniesli Ježišovi zlato ako kráľovi, kadidelnicu ako Bohu a myruhu ako nesmrteľnému: миросъ и мѣдь. варзо запахъ пекнаго. которонъ сѧ помазовали златныиъ людѣ. по тѣлѣ мртвомъ. лѣбы не смрзнуло. а тѣло не смрзнуло лѣбы не гнило. V závere výkladu autor používa rétorické formuly: ѿныиъ мудречеве принесли злато. а мы мѣсто златы принесли оўчиники добрыи и справедливыи. а мѣсто кадила мѣтѣ и по за грѣхи свои, мѣсто мира мѣтѣ любо. до какого члвека христіанского.

Rukopis IX C 18 (Ugliansky zborník – Klúč) je súborom výkladov s nábožensko-didaktickou tematikou. Obsahuje rôznorodé ponaučenia a príbehy prevzaté z duchovných i svetských zdrojov. V ponaučení na Kristovo narodenie nachádzame tiež motív prevzatý z Afroditianovej povesti. Napriek tomu, že rukopisy obidvoch poučiteľných zbierok textov a výkladov k evanjeliam boli napísané v približne rovnakej čase v Uglianskom kláštore, ba dokonca boli istý čas

¹³ Бобров, А.: Апокрифическое сказание..., с. 87.

¹⁴ Адрианова-Перетц, В. П.: Из истории русско-украинских литературных связей в XVII веке. In Исследования и материалы по древнерусской литературе. Москва, АН СССР, 1961 с. 269.

zviazané do jednej väzby,¹⁵ predsa možno identifikovať dve rozličné redakcie Afroditianovej povesti, ktoror sa od seba značne líšia. Predpokladáme, že pri ich vytvorení boli použité rozdielne zdroje. Charakteristickým v tejto súvislosti je opis mudrov: Тын тřе цѣѣ были звѣдоуѣцѣ. иже наѹиѣ и прѣкъ. валаам таюи хитрости. во персикой гіторонѣ блїѣ вавилона вѣриша. тоты цѣѣ дѣже фалловали смотрачи. єнѣ звѣздахъ. велнікъ. Dary, ktoré traja králi priniesli Ježišovi, sa líši od biblickej tradície: ҃дѣ ѿзѣ ѹмиѣ бѣлыи. а дѣгти возем золотый дниарѣ. таѣ бѣ чесроний миоѓоуѣћи. и трети ѹзѣ ѹмиѣ 8 єнѣ ѧлжни. и ѹмина ваше вода. иже сопбородиѣ и цвѣти. V textu sa uvádzia, že mudrci majú 40 rokov, hovoria po chaldejsky a do Betlehema nejdú sami, ale v sprievode tridsaťročného pisára Izugrafa, ktorý neskôr opísal (a možno aj namaľoval) Bohorodičku a zaznamenal aj rozhovory troch mudrcov (kráľov). Uvedený motív sa vyskytuje iba v niekoľkých redakciach povesti. Postava Izugrafa však nie je známa v doteraz jej preskúmaných variantoch a v našich rukopisoch sa vyskytla po prvýkrát.¹⁶

Ked' sa v Jeruzaleme mudrci od Herodesa a z prorokov dozvedeli o mieste narodenia Ježiša Krista, ba dokonca, ked' Herodes jasne ukázal na Betlehem, hvieza sa mudrcom znova ukázala a svietila im celú cestu. Autor alebo pisár pravdepodobne nepoznal dobre všetky súvislosti okolo Ježišovho narodenia. Možno na to poukázať v súvislosti s tým, že Herodes akoby nebol ohrozením pre mudrcov. Z vloženého textu od Izugrafa však usudzujeme, že Herodes sa na mudrcov nahneval, ked' sa nevrátili do Judska od malého Ježiša, preto sa rozhodol zbaviť všetkých detí mladších ako tri roky. Epizóda vraždenia nemluvniat nie je zaradená do pôvodnej Afroditianovej povesti. Mudrci predsa nemohli vedieť o krvipreliatí v Judsku, pretože sa uskutočnilo neskôr, ked' Herodes pochopil, že ho mudrci oklamali. V závere textu autor upozorňuje poslucháčov – takého horobъ суперзвѣтеса иѣ ՚.

Variant Afroditianovej povesti zapísaný v rukopisnom zborníku Klúč sa odlišuje aj ďalšou epizódou, v ktorej traja králi sa išli pokloniť Ježišovi a Bohorodičke každý sám. Prvý v náručí Bohorodičky вѣѣ вѣтрача вѣми краинде, druhému sa ukázal ՚лкъ в. л. лѣ, a tretí, ked' sa prišiel pokloniť, вѣѣ ՚лка на рѣкѣ на лонѣ ՚тои бѣлъ лѣри. Щогро сѣдого бородои. и голова его бѣла вѣхъ дѣми. Ani tento motív sa doteraz nevyskytoval v súvislosti s Afroditianovou povestou. Takýto obraz Najsvätejšej Trojice v náručí Bohorodičky sa v ľudovej tradícii objavuje veľmi zriedkavo.

V texte sa nachádzajú aj slová Bohorodičky adresované Synovi: Слѣце сиѣ таѣ твѣе поѣю 8 пелѣкы. а ты мѣовъ. поѣнѣа ՚вѣѣ сѣѣ ՚ и ՚ сбоенѣ долони содѣжки вѣа земли. таѣ ՚ таѣлѣ сїхтии положъ та. а ты иѣо ՚вѣтрачъ звѣздамъ. сїце сиѣ. таѣ сосциамъ пнѣгай. вѣа твадѣ пнѣателѣ. сїце сиѣ. таѣ симѣю вѣзирати на твѣе. на него же много аѡнгтай ՚рхагглы. и ՚лгѣли не симѣю ՚ звѣти, čo možno vychádza z textov späťich s bohoslužobným okruhom slávenia obradov na sviatok Narodenia Pána.¹⁷

Druhé ponaučenie na Narodenie Pána zaznamenané v Uglianskom zborníku Klúč obsahuje viac ľudové motívy. Tieto prejavy ľudovej zbožnosti sú pre nás výskum duchovnej kultúry

¹⁵ Яворский, Ю. А.: Новыя рукописные находки..., s. 43.

¹⁶ Hoci tento motív nie je známy v písomnej tradícii, predsa sa prejavuje v ikonografii. Ako príklad môže poslúžiť ikona Собор Богоматери z Varvarinského chrámu v Pskove, kde pri troch kráľoch je znázornená aj postava pisára (alebo osoby s knihou). Za túto pripomienku srdečne d'akujem docentke Nine V. Kvlividze z Ruskej humanitnej univerzity v Moskve.

¹⁷ Porovnaj napríklad s textom Kráľovských hodiniek (deviata hodinka, hlas šiesty): „Dnes sa rodí z Panny ten, ktorý drží rukou celý svet. Podstatou nedotknuteľného Boha ovijajú plachtami ako obyčajného človeka. Ten, ktorý na počiatku upevnil slobom nebesá, leží v jasliach. Ten, ktorý ľudu na púšti zosielal mannu ako dážď, sýti sa mliekom z pfs. Mudrcov pozýva Ženich Cirkvi, ich dary prijima syn panny. Klaniame sa tvojmu narodeniu, Kriste, klaniame sa tvojmu narodeniu, Kriste, klaniame sa tvojmu narodeniu, Kriste, ukáž nám aj svoje božské bohozjavenia.“

rovnako veľmi dôležité. Výklad sa začína jednoduchým motívom inšpirovaným starozákoním námetom o modlárstve, keď ľudia, ktorí nevideli pravého Boha a v túžbe uspokojuť túto potrebu **външнѣйъ сущности** видomogo božia ľahvila sú zolota a modlili sa k slnku, hviezdam, ľudom i zvieratám ako k bohom. Vtedy pravý Boh rozhodol výzvu "люби". A "тлесенъ миши" sú výzvou: **Слово итaloса тѣломъ** a všetci ľudia sa vtedy zriekli ľalvanojka a rozšírila sa po svete pravá viera. V texte ponaučenia sa vysvetľujú aj základné náboženské tézy a interpretujú aj texty modlitieb, kondákov a tropárov sviatku Kristovho narodenia. Význam Narodenia Pána v texte rukopisu sa vysvetľuje aj na základe protikladov starozákonného a novozákonného Boha: **Гдѣ ЕГъ ЕВЕ СтГащно оуказаъ быи на горѣ юнаиской.** Bo význam je gromom" etrašnymiz. Je ne mogli poznat. Ánni hovoril, že je Kristus; o narodení Krista sa hovorí: **Слово ежое итaloса тѣло.** Býz etal'ca čl'kom, máko édi bráty ljudskí. Zatiaľkýši veľkonočný svetok vyznávajú, že nepriestupný je všetko. Že vysvetlivy gromom významy mať etat'. Svoego zanecháši: **Ты же и Богъ.** A láska vo priateľ. Ěgo etam mlič. Niekoľkokrát sa v texte opakuje opis zázraku Ježišovho narodenia a s ním spojená celková zmena situácie k lepšiemu: **Слово ежое итaloса тѣло/чл'комъ.** Ako príklady sa uvádzajú obety Bohu – slovo ežiose etaloza tělo" a Boh prijal obet svojho Syna, ktorý ako nový človek (Ahn' slovo ežiose etaloza čl'kom) vzal na seba telo a tak uľahčil dočasné ľudské trápenia (sú výzvou našťať dočasneb' nězvý ždory). Vidíme tu aj dosť známy motív zakorenený v ľudovej zbožnosti, ktorý predstavuje Krista ako druhého Adama: **Намыши** bratia. etabliame īlamu ežiim. Ne býme ādamovym īm'ni. Št' ādama etat'rogo zle: bým ēsme sa výzvou. kŕňko gôblato špere. alebo (...) veži cirkónago výzvav' povene' chodníti čikz. Zapovět ežiose popo'nat. posluchaniak' ne lěhniwy vytí. Gorachem' výzvav' na výzvav'. Zlocti. pereset' etat'. A gřečk' goradostni nenhavisti lakovitva. výzvalat'ca. To tákovej čikz Št' nôbego ādama īrata. novorodený īz' ē ūča nôbego.

V Uglianskom poučiteľnom evanjeliu, ktoré sa používalo pri liturgii ako kázňová tvorba, sa nenachádzajú zásadné faktografické pochybenia, no pri ich výklade sa používali aj texty, ktoré neboli v cirkvi odporúčané, lebo obsahovali apokryfické, nekanonické a ľudové motívy. Zbierka na ľudové čítanie mimo bohoslužobného okruhu, za ktorú pokladáme zborník Klúč, obsahuje ešte väčší počet apokryfov, napr. rozprávanie o Sybille, list Pána diablovej, povest o oslobodení Adama z okov v pekle, povest o rytierovi a smrti a mnohé ďalšie. Pre duchovnú kultúru karpat-ského priestoru ovplyvneného byzantskou tradíciou v druhej polovici 17. storočia je príznačná existencia i fungovanie nekanonických textov nielen v rámci kanóna, ale aj mimo neho.

Literatura

- Адрианова-Перетц, В. П.: Из истории русско-украинских литературных связей в XVII веке. In: Исследования и материалы по древнерусской литературе. Москва 1961, с. 245-299.

Бобров, А. Г.: Апокрифическое «Сказание Афродитиана» в литературе и книжности Древней Руси. Санкт-Петербург: 1994.

Чуба, Г.: Українські рукописні учителні Євангелія. Дослідження, каталог, описи. Київ – Львов: Свічадо, 2011.

Франко, И.: Памятки українсько-руської мови і літератури. Т. 2 Апокріфи новозавітні апокріфічні евангелія. Львов: 1899.

Грек, М.: Сочинения преподобного Максима Грека въ русскомъ перевода. Часть третья. Свято-Троицкая Сергиева лавра: 1911.

Яворский, Ю.: Ветхозавѣтныя библейскія сказанія въ карпаторусской церковно-учительной обработкѣ конца XVII-го вѣка. Užhorod – Praha: 1927.

Яворский, Ю.: Повѣсти изъ «Gesta Romanorum» въ карпаторусской обработкѣ конца XVII-го вѣка; Praha: 1929.

Яворский, Ю. А.: Новые рукописные находки въ области старинной карпаторусской письменности XVI-XVIII вѣковъ. Прага: 1931.

Пап, С.: Исторія Закарпаття, тт. 2, 3. Івано-Франківськ: 2002 а 2003.

- Петров, А.: Отзвук реформации въ русскомъ Закарпатьи XVI в. Няговскія поученія на евангеліе. Прага: 1923.
- Порфириевъ, И. Я.: Апокрифическая сказанія о новозавѣтныхъ лицахъ и событияхъ, по рукописямъ Соловецкой библиотеки. Санктпетербургъ: 1890.
- Розанов, В. В.: Темный лик. Метафизика христианства. Санкт-Петербург: 1911.
- Словарь книжников и книжности Древней Руси, вып. 1. Ленинград: 1987.
- Šašerina, S.: Dva ugliańskie rukopisy evanjeliových ponaučení, výkladov a exempliel. In: Žeňuch, P. – Uzeňova, E. – Žeňuchová, K. (eds.): Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov / Zemplínske múzeum v Michalovciach / Институт славяноведения Российской академии наук / Кирило-Методиевский научен център към БАН, 2013, s.155-160.
- Щеголевъ, П. Е.: Очерки исторії отреченной литературы. Сказаніе Афродитіана. Санктпетербургъ: 1899.
- Тихонравовъ, Н. С.: Сочиненія Н. С. Тихонравова. т. 1. Москва: 1898.
- Vasil SJ, C.: Kánonické pramene byzantsko-slovenskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných církví. Trnava: Dobrá kniha, 2000.
- Vašica, J. – Vajs, J.: Soupis staroslovanských rukopisů národního musea v Praze. Praha: 1957.
- Žeňuch, P.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovenskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. IV. Roma – Bratislava – Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, 2013.
- Žeňuch, P.: Cyrilská rukopisná tradícia v prostredí gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. Aktuálne aspekty výskumov. In: Slovenská kresťanská kultúra. osudy a osobnosti. Ostrihom: 2010, s. 41-67.
- Žeňuch, P.: Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovenská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku. Bratislava: 2002.

Народные и апокрифические мотивы рождественского цикла в Углианских рукописях второй половины XVII века.

Svetlana Šašerina

В данной работе рассматриваются народные и апокрифические мотивы Углианских рукописей конца XVII века. Материалом для исследования послужили две кириллические рукописи из области современной Закарпатской области Украины, содержащие проповеди, толкования евангельских зачал, поучения и краткие дидактические сочинения. Подкарпатская Русь второй половины XVII века представляет собой культурный феномен, пограничную зону между конгломератами *Slavia Latina* и *Slavia Byzantina*, которые различаются как языком, так и церковными обрядами и культурной традицией. В статье приводятся как общие обеим духовным средам, так и редкие и неизвестные апокрифические и народные мотивы, которые позволяют рассматривать духовную культуру бывшей Мукачевской епархии как самостоятельное культурное целое.

ВІКТОРІЯ ЛЯШУК*

**Мова народных казак у сучаснай славістыцы:
даследаванні праф. Я. Дорулі ў навуковай парадигме**

LIASHUK, V.: Language of Folk Tales in Modern Slavic Studies: J. Doruľa's Research in the Scientific Paradigm. *Slavica Slovaca*, 48, No.2, pp. 139-152 (Bratislava).

The paper provides the analysis of J.Doruľa's study covering the research into the historically and generically marked vocabulary of tales which partially intersects with the vocabulary of written monuments, dialects and fiction. The analysis focuses on the theoretical and practical interpretation of axiological peculiarities of the language of classical publication of Slovak tales in comparative projection with their modern editing.

The author further identifies the general and Slovakia-specific tendencies in the use of folklore texts in modern scientific paradigm of Slovakia, Russia and Belarus.

The language of prose folklore, the vocabulary of written monuments, narrative tradition, the axiology of classical publication of Slovak tales.

Фальклор для славістыкі мае анталагічна значэнне, бо менавіта фольклорныя тэксты, найперш песні і парэміі, затым больш буйныя празаічныя жанры (казкі) выступалі сведчаннем духоўнай культуры, указаннем на духоўны і эстэтычны патэнцыял славянскіх народаў, пераважная большасць якіх праз гэтых тэксты сцвярджала сваё існаванне. У сувязі з прэзентатыўнай функцыяй фальклору знаходзіцца і дыдактычная, у тым ліку лінгвадыдактычна – нават у рускай культуры ў XIX ст. пры наяўнасці дзяржаўнасці нацыянальны фальклор прамаўляўся за фактар актывізацыі засваення роднай мовы. Фольклорныя элементы пранізываюць старажытную пісьмовую рускую літаратуру і вызначаюць яе арыгінальнасць, у чым праяўляецца асаблівае месца фальклору ў культуры мовы. І пры вывучэнні іншых славянскіх моў таксама выкарыстоўваліся пісьмова зафіксованыя фольклорныя тэксты на іх (запісы сербскіх казак В. Караджыча, беларускіх казак Е. Р. Раманава і М. Федароўскага, рускіх казак, выдадзеных А. М. Афанасьевым і інш.). Параўналельны аспект на матэрыйле фольклорных тэкстаў мае шматгадовыя традыцыі распрацоўкі: У такім сінтэзе фольклора і мовы на матэрыйле песень інтэрпрэтую параўналельны аспект яшчэ П. Ё. Шафарык – „poukazuje na ich vysokú estetickú hodnotu, ako aj na ich konfrontačný charakter pri výskume jazyka“¹, інтэрпрэтацыю русальных песен ён дапаўняе ўкраінскім і беларускім матэрыйлам².

---

* Doc. Viktória Liashuk (Ляшук), CSc., Katolícka univerzita v Ružomberku, Hrabovecká cesta, 1, 034 01 Ružomberok.

¹ Profantová, Z.: Od folklóru k literárному folklorizmu. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2011, c. 8.

² Profantová, Z.: Od folklóru k literárному folklorizmu, s. 11.

Збіранне фольклору, такім чынам, вызначалася сукупнасцю культурна-прэзентатыўных мэт у практычна-этнографічным і сацыяльна-культурным планах. У рускім кантэксце пачынаючы з XIX ст. вывучэнне мовы арыентавалася на ўзорнае ўяўленне пра нацыянальны фольклор, які звязваўся з пазнаннем духа рускага народа: „Самое тщательно изучение культурных форм народной жизни не дает нам ясного представления о характере народа, если мы не научимся понимать его живое слово: изучение народного слова должно быть первым шагом к изучению народного духа”³. Такія адносіны да фольклора традыцыйна маюць дыдактычны аспект: „Народно-песенная речь – хранительница и эталон языка.”⁴ „Не случайно передовая русская педагогическая мысль смотрела на фольклор как на надежное средство этического воспитания, а на язык его – как на совершенный способ познания родной речи и воспитания культуры”⁵.

У беларускім кантэксце публіканы фольклор, складаючы вялікі масіў, выконваў функцыю акумулявання і прэзентацыі народнай слоўнай культуры, народнай літаратуры, а таксама кампенсацыйную функцыю ў дачыненні да ў той час нешматлікай і пераважна патэчнай мастацкай літаратуры на беларускай мове, а таксама генералізацыйную функцыю пры селекцыі моўных сродкаў, выступаючы канкурэнтнай сферай пры кадыфікацыі.

З’яўляючыся тыпалагічна бліzkіmі, беларуская і славацкая літаратурныя мовы маюць падабенства ў супадносінах з фольклорнай сферай, што выявіла наша даследаванне, прысвеченнае вывучэнню фольклорнага вектара ў кадыфікацыі беларускай і славацкай моў⁶. Яно з’яўлялася, дзякуючы назіранню Я. Дорулі наконт агульных элементаў у мове публіканых тэкстаў славацкіх і беларускіх народных казак, і яго меркаванню, што гэты факт можа акрэсліць тэму вывучэння. Ідэя парапоўваць тэксты беларускіх і славацкіх народных казак, аднак, тэматычна аформілася ў іншую праблему – супадносін мовы фольклору і літаратурнай мовы, прапанаваную беларускім славістам праф. Генадзем Цыхуном, які выкарыстоўваў у сваіх даследаваннях славацкі матэрыял, вывучаючы праблемы арэальнай лінгвістыкі, у тым ліку выбар яе кадыфікацыйнай асновы⁷. Канцэпцыя працы пры гэтым базуеца на тэзісах і ідэях, сформуляваных прадстаўнікамі беларускай, рускай і славацкай лінгвістыкі, на што звязраеца ўвага ва ўступнай частцы нашай манаграфіі, чым указываецца актуальны кантэкт і прыярытэты славістычнай парадыгмы ў інтэрпрэтацыі і сувязі наўуковых ідэй і падыходаў: „V našej monografii vychádzame: 1) z idey o nadnárečovej povahе ústno-poetického koiné ako základu utvárania a vývinu spisovných jazykov neskorého etablovania sa (práce A. V. Desnickej, N. I. Tolstého, V. P. Gudkova); 2) z koncepcie vnútorných folklórnych tradícií vo vývine bieloruského spisovného jazyka (A. I. Žuravski, L. M. Šakun, F. M. Jankovski a ďalší), a taktiež slovenského (V. Blanár, J. Kačala a ďalší) a typologický podobných spisovných jazykov

³ Воскресенский, В. А.: Об изучении отечественного языка. In: Язык фольклора: Хрестоматия. / Составитель А. Т. Хроленко. Москва: Флинта – Наука, 2006, с. 61.

⁴ Хроленко, А. Т.: Введение в лингвофольклористику. Москва: Флинта – Наука, 2010, с. 3.

⁵ Хроленко, А. Т.: Введение в лингвофольклористику, с. 3.

⁶ Гл. Ľašuková, V.: Folklórny vektor v kodifikácii bieloruského a slovenského jazyka. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009. 308 c.

⁷ Гл. Цыхун, Г. А.: Ареалычныя аспекты формирования славянских литературных языков. In: XI. medzinárodný zjazd slavistov: Zborník resumé. Bratislava: Veda, 1993, s. 392; Цыхун, Г. А.: Арэальная тыпалогія славянскіх моў: Прынцыпы і напрамкі даследавання. X Міжнародны з’езд славістаў. Даклады. Мінск: Навука і тэхніка, 1988, 40 с.; Цыхун, Г. А. Арэалныя аспекты фарміравання славянскіх літаратурных моў. XI Міжнародны з’езд славістаў. Даклады. Мінск: Навука і тэхніка, 1993. 24 с.; Цыхун, Г. А.: Міжславянскае моўнае ўзаемадзеянне (сацыякультурны аспект). Мінск: НАН Беларусі, 2003. 22 с.

(prístup J. Kopitara a V. Karadžiča); 3) z typologickej koncepcie vzniku bieloruského, srbského, chorvátskeho, macedónskeho a iných slovanských jazykov (H. Cychun).⁸ У выніку выканання на гэтай тэарэтычнай базе тэмы акрэслілася канчатковая праблема вывучэння тыпалагічна блізкіх моў – фальклорная аснова і механізмы кадыфікацыі пры яе канкурэнцыі з іншымі сферамі, названыя намі фальклорным вектарам у кадыфікацыі.

Назіранне Я. Дорулі над мовай казак з'яўвілася вынікам глыбокага і дэталёвага вывучэння ім славацкіх пісьмовых помнікаў з архіваў і класічных публікаций празаічнага фальклору. Спецыфікай падыходаў гэтага даследчыка да славацкага фальклорнага матэрыялу выступае скіраванасць на яго пасля даследавання па гісторыі славацкай мовы, у першую чаргу, лексікалогіі. Даследаванні па контактах славацкай мовы з іншымі мовамі, па гісторыі выкарыстання канкрэтных лексем пры гэтым афармляліся не толькі ў навуковыя публікацыі па лінгвістыцы, але і ў працы, скіраваныя ад лінгвістыкі ў памежныя гуманітарныя дысцыпліны, якія звяртаюцца да аналагічных тэкстаў і праблем асэнсавання культурнай спадчыны, а таксама да праблем адукавання па культуры славацкай мовы яе носьбітаў. За манаграфіямі *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (1977), *Tri kapitoly zo života slov* (1993), *O krajinе a vlasti starých Slovákov* (2011) зусім лагічнай стала і манаграфія, прысвяченая славацкім казкам – *Čarowný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke* (2012).

Як адзначана ў гэтай кнізе, яе зместам стала праблематыка, якой аўтар надаваў увагу ў 1982–1996 гг., названы 10 яго артыкулаў тых гадоў, апублікованых у навуковых зборніках, а таксама часопісах «Slovenský národopis», «Kultúra slova», «Slovenská literatúra», «Slovenská reč», у выданні «Literárgonomúzejný letopis». Пералічаныя крыніцы сведчаць пра сінтэтычны подыход аўтара, які вялікае значэнне надае грамадска-культурнай рэфлексіі навуковых вынікаў, практичнай вартасці інтэрпрэтацый і вывадаў пры сучасным асэнсаванні класічных славацкіх народных казак, у прыватнасці, выданняў, ажыщёўленых Паўлам Добшынскім разам з Аўгустам Гарыславам Шкультэты ў 1858–1861 гг., а поўтym самастойна ў 1880–1883 гг.

Аналогіяй у рускім культурным кантэксце ў манаграфіі Я. Дорулі выступаюць народныя казкі, выданыя А. М. Афанасьевым, а з беларускага матэрыялу выбраны публікацыі того ж часу Е. Р. Раманава і М. Федароўскага, перавыдадзеныя ў сучасным акадэмічным зборніку, да іх у шэррагу выпадкаў аўтар звяртаецца для прасочвання паралеляў і агульных лексічных асаблівасцей, на падставе чаго робіць заключэнне пра паралельнае развіццё лексікі ў славацкай і ўсходнеславянскіх мовах, выразна аблікоўваючы і ўдакладняючы упłyў у гэтым накірунку венгерскай мовы на славацкую. Параўнальны аспект тычыцца гістарычных з'яў: „V ľudovej slovesnej tvorbe, kde sa často zachovávajú starobylé jazykové javy, nájdeme pomerne veľa zhodných alebo paralelných slovensko-východoslovanských jazykových podôb. Tak napríklad typická rozprávková fráza Dobre lebo nebárs s významom „dobre, ale (lenže) nie celkom,“ „dobre, ale nie až tak veľmi“ má svoju nápadne podobnú paralelu v ruskej fráze Chorošo, da ne očeň <...>⁹.

Паказальнімі для акрэслення улічанага Я. Дорулем славістычнага кантэксту выступаюць тэарэтычныя крыніцы. З расійскіх даследчыкаў – гэта палеаславістка Р.М. Цэйтлін і яе разгляд значэнняў стараславянскіх слоў з коранем -прав-.¹⁰ З прац П.Г. Багатырова выбрана

⁸ Ľašuková, V.: Folklórny vektor v kodifikácii bieloruského a slovenského jazyka, s. 10.

⁹ Doruľa, J.: Čarowný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke. Bratislava: Goralinga 2012, s. 91.

¹⁰ Ibidem, s. 105.

проблематыка эвалюцыі пазамоўных сувязей слова і гістарычная лексікаграфія¹¹, улічвающа лексікаграфічныя працы У. І. Даля, С. І. Ожагава, а таксама этымалагічнага слоўніка М. Фасмера і этымалагічнага слоўніка славянскіх моў пад рэдакцыяй А.М. Трубачова.

На навуковай аснове выразна рэалізуецца шырокая моўна-культурная адкуцацыйная мэта манаграфіі, прасочваеца яе пераемнасць у гэтым імкненні з дзейнасцю прадстаўнікоў славацкага адраджэння XIX ст. Выданне казак, сабраных у часе існавання жывой фальклорнай традыцыі, яны лічылі важным крокам для культурнай презентацыі славакаў у даказванні свайго права на існаванне як самабытнага народа. Такое важкае сцвярджэнне пра сябе ў вельмі цяжкі час нацыянальнага ўціску і адсутнасці ўласнай дзяржаўнасці было адначасова сродкам абудзіць у славацкім народзе гонар за сваю вуснапаэтычную творчасць і ўзняць нацыянальную самасвядомасць.

Гэты гістарычны грунт закладзены ў фундамент культурна-моўнага развіцця Славакіі, таму павінен у сучаснасці ўлічвацца. Такая пераемнасць выразна падкрэсліваеца ў манаграфіі як канцэптуальны фактар разгляду гісторыі і спецыфікі фарміравання славацкай літаратурнай мовы. На падставе гістарычнага крытэрыя аўтар дае азначэнне паняцця *народная мова*, якім ён карыстаеца, даследуючы мову публікаваных славацкіх народных казак: „*Ludovou rečou nazývame jazyk Ľudu, t.j. vidieckého, dedinského obyvateľstva za feudalizmu a neskôr. Je preň charakteristická aj osobitá, ľudová kultúra, vrátane slovesnej kultúry. Odlišuje sa od kultúry mestského obyvateľstva a od kultúry iných privilegovaných alebo vzdelaneckých vrstiev. Ľudová reč pozostavá z nárečí; v slovesnej tvorbe obsahuje aj niektoré nadnárečové prvky. Prvky Ľudovej reči môžu teda byť úzko nárečové i spoločné nárečiam na väčšej-menšej oblasti. Charakterizuje ich späťosť so životom a kultúrou Ľudu v spomínanom chápani.*”¹²

Фальклор як вусная форма слоўнай культуры супрацьпастаўлялася пісьмовай традыцыі, утвараючы пры гэтым спецыфічную сферу ўзаемадзеяння і адзінства з ёй. Феномен фальклору вынікаў не толькі з натуральнасці і стандартнасці эстэтычна-рытуальнай камунікацыі ў народнай культуре, але і з сацыяльнага і сямейнага жыцця яе носьбітаў, працаўжальнікаў і развівальнікаў фальклорных традыцый. Народная культура пры гэтым не абмяжоўвалася яе прадстаўнікамі, яе агульнае веданне ўласціва і для вышэйших сацыяльных слаёў, якія яе назіралі і часткова засвойвалі ў дзяцінстве ад слуг і выхавацеляў.

Пісьмовая фіксацыя фальклору акрэслівала новыя яго функцыі, вызначала яго ідэнтыфікацыйную і презентатыўную значнасць, а фальклорныя тэксты пры гэтым набывалі культурную вартасць і ўключаліся ў сферу аксіялогіі, чаму спрыяла іх тэкставая форма, лёгкая для запамінання і прыдатная для выяўлення майстэрства іх рэпрадукавання на мастацкім ўзроўні, што вызначала спецыфічны антрапацэнтрызм у фальклорнай традыцыі з вылучэннем асабліва здольных творчых інтэрпрэтатараў, на якіх арыентаваліся збіральнікі фальклору ў XIX ст. У той час фальклор, з'яўляючыся сінтэтычным рознажанравым народным мастацтвам, пры пісьмовой фіксацыі асэнсоўваўся ў тых аспектах, якія вызначылі з'яўленне гуманітарных навук – фальклорыстыкі, этнографіі, славістыкі, а ў межах лінгвістыкі спрыялі афармленню такіх галін, як дыялекталогія, лексікаграфія, – гэта значыць, пры частковым „раскладанні” сінтэтызму на канкрэтныя яго складнікі, што акрэсліла спецыфіку асэнсавання і інтэрпретацыі розных аспектаў і функцыянальных якасцей адзінства мовы фальклору і іншых моўных і пазамоўных сфер. Славацкая фальклорыстыка эты перыяд развіцця навукі разглядае як сінтэтычны, у сувязі з сацыяльна-палітычным

¹¹ Ibidem, s. 108.

¹² Ibidem, s. 101.

рухам, што найбольш выразна сформулявана ў манаграфії З. Профантавай: „... Folklór, okrem iných funkcií, aj ako výhodisko národnej literatúry, spĺňal v Štúrovej koncepcii a plánoch aj úlohu kodifikátora reči”¹³.

I хаця казачны фальклор сваёй празаічнай формай і аб’ёмнасцю тэкстаў часта быў практычна больш складаным для запісання і выяўлення ўзорных апавядальнікаў, але адначасова ён дэманстраваў больш складаную кампазіцыю і больш разнастайныя моўныя сродкі. Яго эстэтычная функцыя ў параўнанні з песнямі эксплікована ў меншай меры. „Dnešní upravovatelia ľudových rozprávok, ich modernizátori či „sprístupňovatelia“ najčastejšie nepoznajú jazykovo-historický kontext rozprávkových dejov, chýbajú im základné poznatky o tomto kontexte, a preto ich úpravy sú často nepresné, s mnohými omylmi a chybami interpretáciemi spočívajúcimi na odhadoch opierajúcimch sa o súčasné jazykové vedomie. Veľká časť slovnej zásoby rozprávok súvisí totiž so staršími obdobiami života slovenskej spoločnosti, s inštitúciami a reáliami, ktoré už dnešný človek zväčša nepozná.”¹⁴

У дачыненні да класічнага выдання славацкіх народных казак, ажыццёўленага П. Добшынскім (найперш у супрацоўніцтве з А.Г. Шкультэты, а затым самастойна.), дасюль застаецца дыскусійным статус як тэкстаў, так і аўтарства. Літаратуразнаўчы падыход разглядае П. Добшынскага як аўтара, не беручы пры гэтым пад увагу ўдзел А.Г. Шкультэты (г. зн. фармальна рэдукуюцца яго прыналежнасць да першага выдання). З пункту гледжання гэтага мастацкага статусу выданне ў сучасным кантэксьце абмяжоўваецца чиста мастацкай функцыяй і пазбаўляе юца сваёй культурна-прэзентатыйнай вартасці. У такім выпадку і мадэрнізацыя разглядаецца ў межах аўтарскага творчага падыходу ў актуальным часе, гэта значыць, дапускаецца творчая апрацоўка без усялякіх абмежаванняў і захавання культурна-гістарычнага кантэксту. Але менавіта гэты кантэкст у свой час вызначаў ідэю і задуму зборання і публікацыі славацкага празаічнага фальклору. З’яўляючыся гістарычнай падзеяй свайго часу, зборнік славацкіх народных казак вызначыў тэндэнцыі развіцця і актывізаваў кадыфікацыйныя механізмы ў славацкай мове: „Ak na jazyk rozprávok zo zběrky Pavla Dobinského pozéráme očami používateľa dnešného spisovného jazyka, zistíme, že na jednej strane obsahuje veľa archaizmov, na druhej strane veľa ľudových jazykových prvkov, Pritom je pozoruhodné, že vo väčšine prípadov ide tu z dnešného hľadiska (so zreteľom na stav v súčasnom spisovnom jazyku) o jednu skupinu jazykových javov, ktoré v časoch prvých vydaní a úprav ľudových rozprávok boli vo vtedajšom spisovnom jazyku prvками živej hovorenej reči, čerstvým aktualizačným oživením spisovného jazyka (P. Dobinský alebo A. H. Škultéty, pravda, ponechávali vo svojej spisovnej úprave ľudových rozprávok aj niektoré nárečové výrazy a tváry), pociťujú sa v dnešnej spisovnej slovenčine ako zastarané alebo archaické, okrajové alebo neproduktívne. (...) Celkove možno povedať, že vzťah spisovného jazyka k nárečiam bol užší ako vzťah dnešného spisovného jazyka k nárečiam.”¹⁵ У сувязі з тэкстамі апублікованых народных казак актуалізуецца ў першую чаргу непасрэдная сузалежнасць народных гаворак і літаратурнай мовы, у дачыненні да якіх мова фальклору вызначае юца апасродкованасцю эстэтычнай камунікацыяй, з’яўляючыся па гэтай прычыне больш складанай, упараткованай адначасова паводле моўных і традыцыйна-эстэтычных параметраў з тэкстаўтварэннем, рэгульянным сістэмай паўтораў і сюжэтнымі наборамі.

¹³ Profantová, Z.: Od folklóru k literárному folklorizu, c. 28-29.

¹⁴ Doruľa, J.: Čarowný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke, s. 8.

¹⁵ Ibidem, s. 10.

У дачыненні да фальклору пры гэтым у больш выразным, тэкставым эксплікаванні афармляеца ўяўленне не толькі пра вуснае народнае мастацтва, але і пра народнае маўленне, што дазваляе вылучаць у літаратурнай мове элементы народнасці. „Niektoré staré a starobylé, pôvodné ľudové prvky sa však zo spisovného jazyka nevytrácajú, ako hovorové prvky či jazykové prostredky charakterizuјúce rozprávačstvo sa uplatňujú nadalej nielen v umeleckej literatúre, ale aj v publicistike. (...) pričom aj samy zdroje ľudovej hovorovosti sa dnes významne prehodnocujú, ich sociálno-funkčná základňa je omnoho širšia, variabilnejšia, pestrejšia. Nastupujú na niesto statnej ľudovosti, ktorá nebola natoľko sociálne diferencovaná, predovšetkým však bola diferencovaná inakšie.”¹⁶ Гэтая заўвага тычыцца указання на тэндэнцыю моўнай дынамікі ў сувязі з грамадскім развіццем, сталеннем і асэнсаваннем гэтага змянення, у сувязі з якім фармулюеца ідэя пераемнасці ў тэрміне тэмпаральнага фіксавання мінулага стану ва ўзаемасувязі з сучаснымі проблемамі моўнага развіцця: „Všetky tieto javy súvisia, prirodzené, s rozvojom spoločnosti používajúcej jazyk. A ako sa to aj dnes zreteľne ukazuje, novodobá spoločnosť potrebuje svoj historizmus, historické vedomie ako integrálnu zložku samej svojej existencie. Kontinuita jazykového vývinu, možno povedať jazykový historizmus, je neoddeliteľnou zložkou historického vedomia. Zretel' na túto zložku je v jazykovo-kultúrnej politike, aj pri plnom rešpektovaní jazykovo-spoločenských zákonitostí vývinu, nielen prirodzený, potrebný, ale aj nevyhnutný.”¹⁷ Навуковы погляд славацкага даследчыка пры гэтым накіраваны на моўнае развіццё ў кантактах з суседнімі мовамі: „Роговnanie jazyka starších slovenských písomností s jazykom rozprávok nám umožňuje nielen lepšie sledovať vývin významovej stavby mnohých slovenských slov, ale pomáha zároveň objasniť aj zástoj a miesto slovenského jazyka v starších pisomnostiach z čies, keď Slováci popri iných jazykoch (najmä popri latinčine) využívali aj češtinu.”¹⁸

Спецыфікай падыходу славацкага даследчыка з’яўляеца скіраванасць на класічныя публікацыі славацкіх казак пасля фундаментальнага даследавання афіцыйнага пісьменства Славакіі, чаму прысвечаны указаныя вышэй манаграфії, выдадзеныя ў 1977 і 1993 гг. Ужо ў іх выкарыстоўваеца матэрыял выдання П. Добшынскага. Такі падыход для славістыкі традыцыйны, вядомы, напрыклад, з даследавання беларускіх крыніц у XIX – XX ст. Накладанне фактаў з розных сфер функцыянавання мовы для верыфікацыі вывадаў прасочваеца ў падыходзе заснавальніка беларускага мовазнаўства акадэміка Я. Ф. Карскага, дзеянасць якога прыпадае на другую палову XIX – першую трэць XX ст. Гэту методыку даследчык прымяняў у дачыненні да беларускай мовы, якая ў той час знаходзілася ў этапе ўзнаўлення пісьмовай формы і нармавання. Наконт каштоўнасці прац Я. Ф. Карскага на прыкладзе даследавання па сінтаксісе, якія ў цэлым указываюць на методыку яго лінгвістычнага аналізу, найбольш паслядоўна і рэльефна ўласцівеную ў фундаментальнай манаграфіі «Белорусы» зрабіў заўвагу В. І. Баркоўскі, і тычыцца яна «научной обоснованности выводов, сделанных блестящим знатоком белорусского языка, изучавшим в течении многих лет белорусские памятники письменности, живую речь белоруса, белорусский фольклор»¹⁹.

Менавіта на выяўленні ў беларускім пісьменстве моўнай агульнасці з гаворкамі і шырокім публікаванымі ў той час фальклрнымі зборнікамі і закладалася аснова кадыфікацыі,

¹⁶ Ibidem, s. 11.

¹⁷ Ibidem, s. 11-12.

¹⁸ Ibidem, s. 19.

¹⁹ Борковский, В. И.: Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Бессоюзные сложные предложения, сопоставляемые со сложноподчинёнными предложениями. Москва: Наука, 1972, с. 12.

а публікованы фольклор быў канкурэнтнай сферай пры нармаванні, што мела аналогіі ў славацкай культурнай прасторы найперш у падыходзе кадыфікатара Л. Штура²⁰. Яго падыход да фольклору дэталізаваўся ў вылучэнне празаічнага фольклору (казак) як найбольш чыстых паводле захавання славацкай мовы тэкстаў, збіранне і публікованне якіх наступнік Л. Штура С. Цамбел звязваў з неабходнасцю наблізіцца пры нармаванні літаратурнай мовы да жывога маўлення²¹.

Атаясамленне фольклору і жывога (дыялектнага) маўлення належыць да пачатковага этапу яго навуковага асэнсавання. Спецыфіка мовы фольклору прасочвалася і ў захаванні ў ім архаізмаў, што ў рускай навуцы звязваецца з лексікаграфічнай проблемай дыялекталогіі: „Вопрос об использовании фольклора в качестве материала дляialectного словаря неоднократно дискутировался, разные авторы высказывали разные точки зрения по этому вопросу. Одни исследователи считали, что лексику фольклора нужно включать в dialectный словарь, потому что в фольклоре сохранилось много архаизмов, вышедших из употребления в разговорной речи. Эти авторы <...> интерпретировали эту лексику одинаково и наравне с лексикой, извлеченной из нехудожественных текстов”²². Сувязь фольклора дыялекта інтэрпрэтуеца рускімі навукоўцамі як генетычная але непрамая: „ В основе языка фольклора лежит диалект <...> Язык фольклора – это диалект в его эстетической функции. <...> С другой стороны, dialectологи уже давно отмечали, что язык фольклора значительно отличается от диалекта в коммуникативной функции”²³.

Дэнататыўны аспект у прымым выкарыстанні слоў, звязаных з гістарычнымі кантэкстамі і архаічнымі элементамі, у мове фольклору з перавагай эстэтычнай функцыі ўжо выступае элементам мастацкай стылістыкі, дакладнасць і выразнасць вобраза пры гэтым патрабуе гістарычных ведаў і адлюстраваных у пісьменстве акалічнасцей тагачаснай афіцыйнай камунікацыі людзей: „Podľa času svojho vzniku i zozberania a prvých výdaní sa tieto

²⁰ Гл. Bartko, L.: Paralely a odlišnosti v dejinách spisovnej slovenčiny a spisovnej bieloruštiny. In: Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 4. – 7. októbra 2006. Slavistický zborník 6. Prešov: Prešovská univerzita, 2007, s. 265-270; Ľašuková, V.: Folklórny vektor v kodifikácii bieloruského a slovenského jazyka, s. 108-110 и др.

²¹ Джундова, І.: Я. Ф. Карскі ў кантэксце славацкай лінгвістыкі. In: Ю. Ф. Карський і сучасне мовазнавства (Матеріялі XI міжнародных Карських чытаń). Ніжин – Гродно: 2008, с. 20-22; Slivková (Džundová), I.: Samuél Čambel i Jájčík Földaravíč Karški i ix roľ u gіstórii slavačkага i belaruskага movažnăusta. In: XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov; Slavistický ústav Ján Stanislava SAV, 2013, s. 83-93; Ляшук, В.: М. Беларускі і славацкі празаічныя фольклорныя тэксты як кръніца фарміравання літаратурнай нормы. In: Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, серыя 4, 2005, № 3, с. 46-50; Ляшук, В. М.: Гістарычны аспект фольклорнай моўнай нормы. In: BraSlav 3. Bratislava: Univerzita Komenského, 2005, s. 77-83; Ляшук, В. М.: Мова славянскага фольклору ў тыпалагічных даследаваннях. In: Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy. Prešov: Slavistický zborník 6 (AFPhUP 163/245), s. 35-49; Ляшук, В. М.: Моўная норма ў беларускім і славацкім празаічным фольклоры. In: Аб агульных каштоўнасцях у славацка-беларускіх сувязях: Зб. мат. канф. „Славацка-беларуская ўзаемасувязь.” Banská Bystrica: 2004, с. 93-104. Ляшук, В. М.: Празаічны фольклорны тэкст у моўным адраджэнні славакаў і беларусаў. In: Slavica Slovaca, 2005, roč. 40, č. 2, s. 111-124; Žeňuchová, K.: Pôsobenie Samuela Cambla medzi dialektológiou a folkloristikou. In: Slavica Slovaca, 2006, roč. 41, č. 1, s. 3-16.; Žeňuchová, K.: Folkloristické dielo Samuela Cambela v kontekste výskumu ľudovej prózy na Slovensku: Autoreferát dizertačnej práce na získanie vedecko-akademickej hodnoty filosofie doctor v odbore 73-09-09 slavistika - slovanské jazyky. Bratislava: 2007. 26 s. Žeňuchová, K.: Jazyková a kultúrno-historická hodnota ľudovej slovesnosti. In: Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2003, s. 220-225.

²² Оссовецкій, И. А.: Лексика современных русских народных говоров. Москва: Наука, 1982, с. 27 – с спасылкай на працы Ф. П. Філіна, Ф. П. Саракалетава і інш.

²³ Богатырев, П. Г.: Язык фольклора. In: Язык фольклора: Хрестоматия. / Составитель А. Т. Хроленко. Москва: Флінта - Наука, 2006, с. 180.

povesti zaraďujú do dávnejšej slovenskej minulosti. A hoci ich zberatelia i vydavatelia text vo väčšej alebo menšej miere upravovali a prispôsobovali, odrážajú sa v nich svojím spôsobom spoločenské a historické podmienky života našich predkov. Svedčí o tom zreteľne porovnanie jazyka rozprávok s jazykom iných písomnosti od 15. storočia.

Tak napríklad v rozprávke *Piatko a Pustaj* vidíme, ako sa všade na zámkoch Pustaja boja, ako ho ochotne aj s eho druhom Piatkom všade hostia a obdarúvajú. Vysvetlenie je vo vete: *Pustaj býval predtým pánom pri vojsku*. A dodáva sa tu ešte: *Preto tak i teraz rozkazoval*. Rozkazoval, aby nachystali potravu a krmivo pre 100, 200, resp. 300 vojakov a ich kone. Vieme, že za feudálnych pomerov mal vojenský veliteľ právo žiedať stravu a ubytovanie pre vojsko, lebo kráľovské vojsko vydržiaval poddaní a mestá. Bola to ľažká povinnosť – ubytúvať a stravovať vojsko. Privádzala poddaných často na mizinu. V starších písomnostiach nachádzame záznamy o tom, ako sa najmä mešťania usilujú podplácaním veliteľov dosiahnuť, aby vojsko odtahlo niekam ďalej. Odra týchto pomerov je aj v pozprávke *Piatko a Pustaj*.²⁴

Na acablivy sklad leksikí fольклору звярталo úvägu russkí línkvisti: „Лексика прозаических жанров фольклора ближе к лексике разговорной формы диалекта, но и она выходит далеко за пределы номинаций крестьянского быта. <...>.

Вообще же номинация реалий в фольклоре образует значительный лексический фонд, весьма далекий от фонда обычной для всякого говора разговорно-бытовой лексики.²⁵ Сучасны падыход russkí línkvisti zakлючаещца ў сцвядржэнні феномена мовы фольклора: „Язык фольклора – это особая система, не совпадающая с системой разговорно-бытовой речи <...>²⁶. При гэтym падкxеслываещца генетычна залежнасць фольклору ад функциянявання дыялекта: „Язык фольклора нельзя отрывать от его почвы – народных говоров, но нельзя не видеть и того, что их различает.”²⁷ Асновай адрознення з’яўляещца мастацка-эстэтычнае выкарыстанне мовы ў фольклоры: „<...> язык фольклора – это язык художественного произведения, с исходной коммуникативно-эстетической функцией.”²⁸

Прысутнасць у фольклоры гістарызмаў належыць да яго дыферэнцыяльнага адрознення ад дыялекта і да агульнай рысы з літаратурнай мовай: „В лексической системе говора нет историзмов, как в литературном языке, где они удерживаются письменностью (ср. такие слова, как боярин, князь, барщина и мн. др.), устаревшие слова в говоре частично удерживаются только в памяти носителей говора и выпадают из него уже при жизни следующего поколения.”²⁹

Я. Доруля ўказвае не толькі на прысутнасць у славацких Казках гістарызмаў, але і на іх сэнсавую дакладнасць і выкарыстанне ў градацыйных кантэкстах, традыцыйных для фольклорнай стылістыкі і кампазіцыі: „V rozprávkach sa ďalej presne rozlišujú hodnoty peňazi: *babka, peniažok, grajciar, groš, turák, zlatý, toliar, dukát atď.* Napr. v rozprávke *Černokňažník* sa junec predáva za sto zlatých, ale vôl za sto toliarov a kôň už za sto dukátov. A v rozprávke *Pijan* si naberá hrdina najprv července, neskôr dáva prednosť dvadsiatnikom, tie potom zamieňa za toliare a nakoniec necháva aj toliare, keď si môže nabrať dukátov.”³⁰

²⁴ Doruľa, J.: Čarowný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke, c. 12.

²⁵ Оссовецкий, И. А.: Лексика современных русских народных говоров, с. 28.

²⁶ Ibidem, s. 31.

²⁷ Оссовецкий, И. А.: О языке русского традиционного фольклора. In: Вопросы языкоznания, 1975, No. 5, c. 70.

²⁸ Ibidem, c. 74.

²⁹ Оссовецкий, И. А.: Лексика современных русских народных говоров, с. 165.

³⁰ Doruľa, J.: Čarowný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke, s. 12.

Наконт прасочанай у славацкіх казках спецыфікі імпліцитна захоўваць некаторыя гістарычныя веды, без якіх немагчыма зразумець вобразнасць і нават рэальны сэнс руская навука таксама указвае на гэтыя спецыфічны гістарызм: „Устная народная поэзия в целом отражает также и реальную жизнь, в ее конкретных проявлениях, например, в новеллистических сказках, <...>, однако в традиционном фольклоре его почвой является не только реальная жизнь, но и тот идеальный быт, который конструируется в произведении фольклора его создателями.”³¹ Адзначаеца і дынамічнасць змены гістарычна абумоўленых фрагментаў і фрагментаў з уласна фольклорным генезісам вобразнасці, таксама ў шэрагу выпадкаў арыентаванай на гістарычныя кантэксты: „В фольклоре широко наблюдается пеключение из правды деталей, вещей, конкретного хода событий в правду характеров, этики, морали, исторической концепции.”³²

Навуковую спецыфіку ў мове казак адзначаю яшчэ заснавальнік беларускага мовазнаўства Я. Карскі, на працы якога абапіраюцца і арыентуюцца рускія і беларускія лінгвісты: „На существенное отличие языка сказок от обычной разговорной диалектной речи справедливо указал выдающийся лингвист, прекрасный знаток белорусского фольклора академик Е.Ф. Карский: «Народные сказки сохранились до сих пор в устной передаче в форме прозы. Однако, вникая в нее глубже и анализирую те или другие выражения, мы можем заметить, что это проза особая: ей свойствен с а з о ч н ы й с к л а д, стоящий в тесной связи с другими видами народной поэзии – песнями, не говоря уже о пословицах и загадках» (Карский Е.Ф. Белорусы, т. III. Москва, 1916, с. 432). Таким образом, подчекивается, что сказка, как и другие виды устного творчества, – художественное произведение, а для последнего характерным признаком является яркий и выразительный язык.”³³

Істотным у манаграфіі (і ў цэлым у навуковым падыходзе) Я. Дорулі выступае выбар лексікі для ўказання яе гістарычна абумоўленага культурнай і звычэйай спецыфікай сэнсу, што яскрава адлюстроўвае агульнае для славянскага фольклору слова *prájda*: „Slovo **pravda** je v slovenčíne starý právny termín, ktorý sa používal vo vyzname „spravodlivost“, „súd, súdny proces“ і „právo; súhrn predpisov.“³⁴ V našich rozprávkach nachádzame slovo **pravda** vo význame „spravodlivost“ (*Radúz a Eudmila, Balaž, Či jesto pravda na svete, Ženský vtip, Pravda* – tu si náš hrdina svoju *pravdu* „spravodlivost“ aj spredmetňuje do odratej kravskej kože, do ktorej zašíl roj múch, komárov, ôs a sršňov) і „súd“ (*Ženský vtip*).”³⁵ Фольклорную вобразную аснову мае гэта слова і ў беларускай паэзіі часоў кадыфікацыі беларускай мовы на фольклорнай аснове, уваходзячы ў лексіка-семантычную группу сацыяльна-філасофскіх паняццяў. Яно актуалізавана ў жаданні знайсці праўду, што генетычна звязана з фольклорным сюжэтам, рэалізаваным у аўтарскай паэзіі Ф. Багушэвіча, і дзе слова *práuda*, з’яўляючыся ключавым, „набывае абагульненае значэнне ‘үсеагульная справядлівасць.’”³⁶ Такую асаблівасць наша даследаванне спецыфікі і дынамікі развіцця лексічнай сістэмы беларускай паэзіі паказала і на другіх кантэкстах. Вывучэнне дынамікі мовы беларускай паэзіі, якая, як і мова, дакладней, разам з мовай вырастала на фольклорным грунце, і накіравала

³¹ Оссовецкій, И. А.: О языке русского традиционного фольклора, с. 77.

³² Ibidem, c. 77.

³³ Борковский, В. И.: Синтаксис сказок: русско-белорусские параллели. Москва: Наука, 1981, с. 3.

³⁴ Спасылаючыся на свой артыкул „O slových *pravda* a *vina*“ у спецыялізаваным па проблемах культуры мовы часопісе *Kultúra slova* (1972, гоц. 6, с. 352–357), прызначанага для адукаванняносібітаў славацкай мовы ў яе нарматыўнай спецыфіцы.

³⁵ Doruľa, J.: Čarowný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke, с. 13.

³⁶ Ляшук, В.: Развіццё лексічных сродкаў беларускай паэзіі. Мінск: БелICA, 2012, с. 51.

нашу ўвагу на лексічную пераемнасць мовы фальклора і беларускай літаратурнай мовы ў сферы агульнаўжывальнай (як правіла, славянскай па паходжанню) лексікі, якую мы з гэтай нагоды азначылі за традыцыйную, зыходзячы з памяцца моўнай традыцыі³⁷.

Кантэксты, выбраныя для аналізу лексікі славацкі даследчык суправаджае дэталёвым, істотным для ўсведамлення гістарычнага фона выкарыстанай у казцы лексікі „Zaujímavé sú zo súdnej oblasti aj tie mesta v rozprávkach, kde sa odražá stará, u nás v písomnostiach dobre doložená súdna prax trestania previnilcov najmä za mravnostné delikty vyšibaním (metlami) z mesta. Toto vyšibanie sa konalo podľa istého ceremoniálu a účinkoval pri ňom kat alebo jeho pomocník. V nášich rozprávkach čítame: **A ked' svitlo, dal ho [kráľ druhého kráľa] zo zámku vyviest' a z mesta vyšibat'; Ja som ten kráľ, ktorého si ty dala metlami von z mesta vyšibat'** (Dlhý nos) <...>³⁸

Эксплікаваны гістарычны контэкст пры гэтым мае выразны моўна-культурны аспект, прасочаны і пры ўказанні на моўнае рэдагаванне П. Добшынскім запісаных славацкімі адраджэнцамі тэкстаў: „Pavol Dobšínský pristupoval k jazyku rozprávok citlivou a s porozumením. Ukažuje sa, že jeho úpravy nezasiahli veľmi slovné bohatstvo rozprávok, že v tejto oblast Dobšínský text nemodernizoval, ale niektoré slova a výrazy s veľkou erudíciou objasňoval, dobre vystihujúc aj ich významové odtiene. Jeho vysvetlenia bývajú výstižné a spoľahlivé preto, že dobre poznal výrazové bohatstvo ľudovej reči a rozmanitosť spôsoboch vyjadrovania.”³⁹ На першы план даследчык выносиць такую презентатыўную сутнасць класічных славацкіх казак, як іх цесная і натуральная сувязь з фальклорнай апавядальнай традыцыяй, што ён тлумачыць прысутнасцю фальклорнай мовы ў моўнай свядомасці і моўнай асобе выдаўца: „Ked' si bližie všimneme jazyk v Dobšínského zberke rozprávok, musíme konštatovať, že črty ľudovosti, ľudového rozprávačstva, sú prítomné v celej zbierke tak, akoby úpravy celkom splývali s originálnym zápisom, hoci sa text podáva v spisovnej podobe, pravda, s niektorými krajobými, nárečovými lexikálnymi prvkami, ktoré nakoniec tiež dokresľujú ľudový koloret rozprávok. Je to veľká zásluha vydavateľa, ktorý s dôkladnou dôvernosťou poznal ducha ľudovej reči, vedel s ním splynuť, stotožniť sa.”⁴⁰

У выніку аналізу мовы класічных казак і іх сучасных апрацовак славацкі даследчык вылучае „jazykové prvky s ľudovo-rozprávačskou charakteristikou.”⁴¹ Іх прысутнасць звязана з каларытам і багаццем мовы класічных казак, апрацоўка якіх і рэдукцыя названых дыферэнцыйных элементаў народнага эстэтычна скіраванага выказвання знішчае культурна-гістарычную спецыфіку „кананічных тэкстаў”: „V úprave sa stráca pestrosť označenia, ktorá má svoju rozprávačskú logiku <...>⁴²

Лінгвістичнае даследаванне мовы фальклору належыць да перспектывных: „Texty slovenských ľudových rozprávok môžu byť zdrojom nielen národopisného, ale aj jazykového a historického skúmania. Podávajú obraz o ľudovom rozprávačskom umení a o jeho jazykových vyjadrovacích prostriedkoch, ktoré sa v citlivej úprave Pavla Dobšínského zachovávajú aj v pospisovnej podobe textov <...>⁴³ Гэтае сцвярджэнне мае аналогію ў дачынені да ацэнкі ўсходнеславянскіх казак, даследаваных рускім лінгвістам В. І. Баркоўскім: „Фольклор во-

³⁷ Ibidem, c. 10.

³⁸ Doruľa, J.: Čarowný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke, c. 13-14.

³⁹ Ibidem, c. 19.

⁴⁰ Ibidem, c. 24.

⁴¹ Ibidem, c. 27.

⁴² Ibidem, c. 53.

⁴³ Ibidem, c. 58.

сточнославянских народов всегда привлекал пристальное внимание не только фольклористов и диалектологов, но также и историков языка.⁷⁴⁴ Фальклорны вопыт у беларускай мове значна ўпльваў на лінгвістычныя падыходы Карскага, які працаўаў у рускамоўным асяроддзі: „Моўны вопыт, калі зыходзіць з факта прыналежнасці Карскага да вышэйших сацыяльных слаёў, фіксаваўся, верагодней за ёсё, у эстэтычна матываваных фальклорных тэкстах, якія і сам ён збіраў.”⁷⁴⁵

Навуковае значэнне, у тым ліку для тыпалогіі славянскіх літаратурных моў мае асвятленне славацкім даследчыкам сувязей кадыфіаванай і некадыфіаванай (народнай) мовы, якую ён з цікавасцю і жаданнем перадаць гэтую цікаўнасць чытачам разглядае: „Zaujímané poznatky prináša skúmanie vzťahu spisovných jazykových prvkov a prvkov charakteristických pre ľudovú reč. Z hľadiska dnešného spisovného jazyka sa mnohé spomínané ľudové prvky sa javia ako zastarané, prestajú sa používať, vytrácajú sa, alebo sa celkovo vytratili zo spisovnej slovenčiny, hoci boli bežné v dielach starších slovenských spisovačiek. <...>. V dnešnom spisovnom jazyku sa výrazne prejavuje jeho intelektualizácia a internacionálizácia. Tak sa dostávajú na okraj spisovného jazyka, zastarajú, alebo sa vytrácajú ľudové jazykové prvky v spomínanom chápaniu, a to aj prvky stredoslovenské, ktoré pre stredoslovenský základ dnešného spisovného jazyka majú v ňom osobitné postavenie.”⁷⁴⁶

Граматычныя рысы мовы казак, якія тычацца адметнай для аповеду формы дзеяслоўнага часу, у даследаванні Я. Доруло знайшлі адлюстраванне ў складаных формах мінулага часу – *d'aleko bol zašiel* → *d'aleko zašiel*. Такія формы сінтэзуецца ў сабе і рэтраспектыўныя характар, пэўныя мадальныя ўласцівасці, праз сваю аналітычнасць яны пэўным чынам раскладаюць (тым і запавольваюць) аповед пра ход падзеі (указываючы на пэўныя вузлы яго працякання), а таксама на ўсвядомлене дзеянне і ўчынкі яго ўдзельнікаў. Спрашчэнне часовай харакартыстыкі праз замену простай формай прошлага часу, якое Я. Доруля на вялікай колькасці фактаў прасочвае ў сваёй працы, тычыцца адначасова пэўнага спрашчэння асобы апавядальніка ў апрацаваных тэкстах, а не толькі з'яўляецца адлюстраваннем моўнага развіцця на сучасным этапе. Гэта думка слушная ў дачыненні да ўласцівай фальклору эстэтычна-камунікатыўнай функцыі. Ва ўсходнеславянскім кантэксьце сінтаксіс казак таксама вывучаецца ў сувязі з гісторыяй і развіццём, а таксама і спецыфікай і тоеснымі асаблівасцямі кожнай з усходнеславянскіх моў, аднак выбраны славацкім даследчыкам аксіялагічны план так паслядоўна і мэтанакіравана на моўную і маўленчую практику сучаснасці не пераносіцца.

У дачыненні ў першую чаргу да рускіх казак дыскусійным з'яўляецца казачная форма мала зачыну, якая ў адным з падыходаў звязваецца ў тоесной формай часу, якая разглядаеецца Я. Дорулем у разнастайным лексічным напаўненні. Руская ж часавая рэфлексія прывязваецца да устойлівой лексічнай парай з фальклорным анталагічным кантэкстам: „В современном русском языке (литературном и говорах) сохранились определенные остатки давнопрошедшего времени.

К ним относится идущее из фольклора сочетание *жил-был, жили-были*, часто встречающееся в начале сказок и рассказов и указывающих на далекое прошлое (давнопрошедшее время в древности могло употребляться и в независимом предложении)⁷⁴⁷. Граматыч-

⁷⁴⁴ Борковский, В. И. Синтаксис сказок, с. 3.

⁷⁴⁵ Ляшук, В. М.: Мова беларускага і славацкага празаічнага фальклору ў ракурсе падыходаў Я.Ф. Карскага. In: Ю.Ф.Карскій і сучасне мовазнавства (матеріали XI міжнародных Карскіх чытань). Ніжын – Гродно 2008, с. 31.

⁷⁴⁶ Doruľa, J.: Časovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke, s. 58-59.

⁷⁴⁷ Борковский, В. И. – Кузнецов, П. С.: Историческая грамматика русского языка. Изд. 4. Москва: Издательство ЛКИ, 2007, с. 281; традиция от Ф. И. Буслаева, затем А. А. Потебни, А. И. Соболевского, Е. Ф. Будде.

на казачную формулу А. П. Яўгеньева інтэрпрэтую як „Plusquamperfect давнoproшедшее время в форме причастие на -л спрягаемого глагола + perfect вспомогательного глагола – с наличием спрягаемой части – далъ быль есмь – и без нее – далъ быль.”⁴⁸

Зыходзячы са спецыфікі мовы фальклору, у навуковай літаратуры гэта выражэнне квадліфікуеца і як сінанімачнае, вельмі частае ў зачынах былін і вядомае ў казках.⁴⁹ Пры гэтым адначасова адзначаецца „более свободное использование живого разговорного языка в сказке”⁵⁰ пры супастаўленні з былінамі.

Спецыфіку навуковай парадыгмы фальклора ўказвае лексікаграфічная праца. У беларускім кантэксле створаны слоўнік, у якім аб'яднана літаратурная і дыялектная лексіка.⁵¹ У прадмове да яго эксплікаваны і сувязі фальклорнай і дыялектнай моўнай сферы: „У слоўніку шырока выкарыстаны ўласныя назіранні складальніка – удзельніка шматгадовых дыялекталагічных экспедыцый у розныя куткі Беларусі, дзе збіраюцца не толькі трапныя рэгіянальныя слова, але і [словы] казачнага беларускага маўлення.”⁵² Аўтар слоўніка ўдзельнічаў і пры складанні яшчэ аднаго слоўніка новага тыпу, непасрэдна арыентаванага на фальклор – „Фальклорны слоўнік Гомельшчыны.”⁵³ Як указваеца ў прадмове, „укладальнікі слоўніка паставілі сваёй задачай стварыць лексікаграфічную працу камбінаванага тыпу на аснове фальклорных матэрыялаў, запісаных на тэрыторыі Гомельшчыны ў дарэвалюцыйны і савецкі час, а таксама твораў беларускіх пісьменнікаў, што паходзяць з гэтага кутка Беларусі.”⁵⁴ Паказальнымі і суадноснымі з перакананнямі славацкага даследчыка выступае сцвярджэнне аксіялогіі фальклора з сучаснай навуцы, адукацыі і культуры: „Народная творчасць харкторызуеца своеасаблівым адлюстраваннем духоўнага багацця народа, яго нацыянальнай спецыфікі і самабытнасці ў розныя гістарычныя перыяды. Яе актуальная вартасць настолькі вялікая, што з’яўляеца багатай асновай і жыватворнай крыніцай для вывучэння моўнага багацця свайго народа Бацькаўшчыны.”⁵⁵

У рускай лексікаграфіі ствараеца слоўнік мовы былін⁵⁶. У ім указваеца неабходнасць „создания специального словаря языка фольклора, представляющего исключительно лексику устно-поэтических произведений и базирующегося на особых принципах описания народно-песенных слов для адекватного отражения фольклорной языковой картины мира.”⁵⁷ Распрацаўваны слоўнік кагнітыўнага тыпу, канцэпцыя якога выкладзена ў манографіі С. Е. Нікіцінай⁵⁸.

Указаннем распрацаўванасці лінгвістычных праблем мовы фальклору ў рускай навуцы і адукацыі з’яўляеца афармленне асобнай дысцыпліны – лінгвафолькларыстыцы.⁵⁹

⁴⁸ Евгеньева, А. П.: Сочетание „жили-были” в сказочном зачине. In: Памяти академика Льва Владимировича Щербы (1880 – 1944). Сборник статей. Ленинград: 1951, с. 166.

⁴⁹ Ibidem, c. 165-174.

⁵⁰ Ibidem, c. 172.

⁵¹ Анічэнка, У. В.: Вопыт літаратурна-дыялектнага слоўніка беларускай мовы. Гомель: Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт, 1999. 482 с.

⁵² Ibidem, c. 18.

⁵³ Фальклорны слоўнік Гомельшчыны – Анічэнка, У. В. – Бобрык, У. А. – Кузьміч, Л. П. – Паўлавец, Дз. Дз. (eds.) Гомель: УА „Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны,” 2003. 346 с.

⁵⁴ Ibidem, c. 5.

⁵⁵ Ibidem, c. 5.

⁵⁶ Бобунова, М. А. – Хроленко, А. Т.: Словарь языка русского фольклора: Лексика былины: Часть первая: Мир природы. Курск: Курский госуниверситет, 2006. 125 с.

⁵⁷ Бобунова, М. А.: Опыт фольклорной лексикографии. In Бобунова, М. А. – Хроленко, А. Т.: Словарь языка русского фольклора: Лексика былины: Часть первая: Мир природы. Курск: Курский госуниверситет, 2006, с. 3.

⁵⁸ Никитина, С. Е.: Устная народная культура и языковое сознание. Москва: Наука, 1993. 189 с.

⁵⁹ Хроленко, А. Т.: Введение в лингвофольклористику, op. cit.

Акрэслілісці напрамкі моўнага даследавання фальклору: „Четко обозначылісь три направления в изучении языка фольклора: 1) выяснение природы языка фольклора через его соотношение с диалектами; 2) изучение отдельных элементов структуры народно-поэтической речи; 3) функционально-стилистическое использование фактов языка в системе народной поэтики.”⁶⁰ У межах лінгвафальклорыстыкі с пункту погляду асаблівасцей сувязі рускага фальклору і рускай літаратурнай мовы інтэрпрэтуюцца паняще *кайнэ*, якое не адносяць да сутнасці рускага фальклору. Паказальным і істотным для тыпалогіі выступае заўвага аўтара, што калі мова фальклору становіцца асновай літаратурнай мовы, то даследчыкі, магчыма, зусім аргументавана адносяць яго да з’яў наддialektnasці і *кайнэ*.⁶¹ Менавіта так інтэрпрэтуюцца беларускі фальклор у беларускім мовазнаўстве і нашым навуковым падыходзе.⁶²

У славацкай навуцы заўважаюцца тэндэнцыі да міждысцыплінарнасці. Акрамя манографіі Я. Дорулі – гэта працы яго вучаніцы К. Жэнюховай.⁶³ Аснову навуковай парадыгмы ў Славакіі складае фальклорыстыка – „najmä v posledných desaťročiach sa vo folkloristike rozvinula interdisciplinárna a najmä transdisciplinárne aktivity. Kvalitný folklorista však musel byť v minulosti zorientovaný a oboznamený aj s inými spoločenskými vedami, ich metódami a smermi. Či už to je lingvistika, filozofické myslenie, literárna historia, dejiny, antropológia, muzikológia, archeológia, teatrológia, psychológia atd.”⁶⁴

Усе даследчыкі пры гэтым асвятляюць аксіялагічную сутнасць фальклора і яго мовы – „Ľudové slovesné umenie napriek času svojho vzniku nezostalo iba prezentáciou zabudnutých, dávno minulých čias, ale podnes tvorí živú zložku národného a kultúrneho odkazu.”⁶⁵

Такім чынам, мова народных казак у сучаснай славістыцы набыла інтэрпрэтацыю ў сувязі з культурай мовы і маўлення, у якасці базы кадыфікацыі і як увасабленне традыцыйнай карціны свету – у феноменах, якія ўласцівы моўнай свядомасці і моўнай асобе. Яны адлюстроўваюць спецыфічныя і агульныя акцэнты ў нацыянальных презентацыях і развіцці славістыцы.

⁶⁰ Хроленко, А. Т.: Введение в лингвофольклористику, с. 11.

⁶¹ Хроленко, А. Т.: Введение в лингвофольклористику, с. 107.

⁶² Ляшук, В. М.: Фальклорнае *кайнэ* ў фарміраванні славянскіх літаратурных моў. In: Мовазнаўства. Літаратура. Культура. Фальклорыстыка. XIII Міжнародны з’езд славістаў (Любляна, 2003). Даклады беларускай дэлегацыі. Мінск: Беларуская навука, 2003, с. 70 – 86.

⁶³ Ženíchová, K.: Ľudová próza zo zbierok Sama Cambla a Volodymyra Hnaťuka – prameň etnickej, jazykovej a religíznej identifikácie Slovákov. In: Slavica slovaca, 2004, roč. 39, č. 2, c. 115-123; Ženíchová, K.: Zápisy ľudovej prózy v prameňoch dialektologických výskumov 19. a začiatku 20. storočia (Doterajšie závery a perspektívny výskumu). In Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, c. 286-300; Ženíchová, K.: Samuel Cambel na pomedzí vedných disciplín. Zberateľské dielo Samuela Cambela v kontexte výskumu ľudovej prózy na Slovensku. Bratislava – Martin: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Matica slovenská 2009. 227 с.; Ženíchová, K.: K aktuálnym výsledkom výskumu slovenskej ľudovej prózy na prelome 19. a 20. storočia. In: Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení. Ed. K. Ženíchová, P. Ženích. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov 2009, c. 9-26; Женихова, К.: Народная вера и магия в традиционных жанрах словацкой народной прозы. In Славянский мир в третьем тысячелетии. Межкультурный и межконфессиональный диалог славянских народов. Москва: Институт славяноведения РАН, 2011, с. 397-407; Ženíchová, K.: Kánonické a nekánonické obrazy a ľudová religiozita v prozaickom folklóre slovensko-ukrajinských pohraničných oblastí. In XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013, с. 155-170; Ženíchová, K.: Традиционные и нетрадиционные виды народной веры в повествовательной традиции. In Sacrum et profanum. Языковые, литературные и этнические взаимосвязи христианской культуры. Москва: Институт славяноведения РАН / Институт славистики им. Яна Станислава САН / Институт этнологии САН, 2012, с. 141-158.

⁶⁴ Profantová, Z.: Od folklóru k literárnemu folklorizu, с. 7.

⁶⁵ Ženíchová, K.: Jazyková a kultúrno-historická hodnota ľudovej slovesnosti. In: Život slova v dejinách a jazykových vztáhoch. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2009, с. 220.

Язык народных сказок в современной славистике: исследования проф. Я. Дорули в научной парадигме

Вікторыя Ляшук

В статье рассматриваются основные вопросы, связанные с изучением языка народных сказок. Подходы словацкого профессора Я. Дорули соотнесены с подходами русских и белорусских исследователей. Рассмотрены общие и специфические проблемы изучения и интерпретации языка фольклора. Указывается на расширение научных обобщений в сферу культуры языка и речи, дидактики, типологии славянских литературных языков, их кодификации, изучения языкового сознания и языковой личности. Опираясь на словацкий культурно-исторический контекст, исследователь предлагает оригинальный взгляд и ракурс на классические публикации словацких народных сказок (их язык и социально-культурное значение). В результате современное славяноведение обогатилось исследованием, имеющим научную ценность для лингвистики, фольклористики, теории текста, истории и теории литературных языков, дающим фактический и теоретический материал для типологии культур и литературных языков славянских народов.

KATARÍNA MÄSIAROVÁ*

Osobitosť jazyka rozprávok M. J. Saltykova-Ščedrina

MÄSIAROVÁ, K.: Specificity of language of Fairy Tales M. Y. Saltykov-Shchedrin. *Slavica Slovaca*, 48, No.2, pp. 153-160 (Bratislava).

Abstract: One of the most famous satirical works of M. Y. Saltykov-Shchedrin is collection of fairy tales. Despite their popularity, not only in Russia, but also abroad, Fairy Tales are still little-studied. The vast majority of studies devoted to this work are of general nature and have an ideological coloration. Proceeding from these facts, the researcher set out to determine the original character of the language of Saltykov-Shchedrin's fairy tales, which is a one of the most important element of his sharp satire.

Fairy tale, language, allegory, satire, humor, idiom, proverb, saying.

Príznačným znakom ľudových rozprávok nie je len ich špecifická kompozičná štruktúra, ale aj štýl, ktorý sa taktiež podieľa na vytváraní osobitej poetiky rozprávky. Bohatým využívaním tradičných rozprávkových formuliek, ustálených slovných spojení a zvratov, tautologických výrazov, epitet, metafor, prirovnania, živej hovorovej lexiky s expresívno-emocionálnym zafarbením, symboliky a pod. nadviazal Saltykov-Ščedrin na tradície ruského folklóru. Napriek tomu sa jeho rozprávky aj z hľadiska štýlu výrazne odlišujú od ruských ľudových rozprávok.

Charakteristickým prvkom štýlu ľudových rozprávok sú tradičné úvodné formulky, ktoré hned od začiatku navodzujú neobyčajnú atmosféru a prenášajú čitateľa z reálneho sveta do sveta fantázie, kde je možné očakávať čokoľvek. Zároveň prispievajú k „rozmývaniu“ hraníc času a priestoru, k situovaniu dej do časopriestorových súradníc vymykajúcich sa zo zákonitostí reálneho fyzikálneho sveta.

Saltykov-Ščedrin v úvode desiatich príbehov cyklu *Rozprávok* tiež využíva tradičné rozprávkové formulky, vďaka ktorým akoby situoval dej do neurčita, za hranice reality. V jeho prípade však ide o zámernú „ponášku“ na rozprávkovú štylizáciu, ktorou ezopovsky „zastiera“ skutočný autorský zámer: zblížením, kontamináciou „neskutočného“ sveta s realitou ešte výraznejšie rozkryť a pranierovať neduhy aktuálneho spoločensko-politickejho života. Tento spôsob intertextovej konotácej väzby na žáner ľudovej rozprávky dokumentuje aj fakt, že úvodné formulky do istej miery pretvára, upravuje do novej podoby, „predstavuje“ v nich netradičné postavy, vďaka čomu nadobúdajú nový význam a humorné, prípadne až ironické podfarbenie.

Tradičné záverečné rozprávkové formulky u Saltykova nenájdeme. Vari jedinou výnimkou je jeho rozprávka *Príbeh o tom, ako jeden mužik dvoch generálov uživil*, kde sa takáto formulka vyskytuje, pravda, v čiastočne transformovanej podobe: *И что ж! оказалось, что мужик знает да же Подъяческую, что он там был, мед и пиво пил, но усам текло, в рот не попало!* Paradoxom však je, že táto formulka rozprávku neuzatvára; Saltykov ju zakomponoval dovnútra textu, kde nadobúda výrazný ironický charakter.

---

* Mgr. Katarína Mäsiarová, PhD., Katedra ruského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

V porovnaní s ľudovou rozprávkou má záver celého radu rozprávok Saltykova-Ščedrina atypickú podobu – *Zdivočený statkár* sa uzatvára krátkym doslovom, koniec *Hyeny* je podčiarknutý latinským slovom *dixi*, k *Príhode s Rebelníkom* autor pridal vlastné post scriptum, rozprávku *Cestou* ponechal z hľadiska záveru dokonca otvorenú. Všetko sú to netradičné elementy, pomocou ktorých oživuje, ozvláštnuje svoje rozprávky a zároveň zdôrazňuje ich ideové vyznenie.

Okrem úvodných a záverečných formuliek sa v rozprávkach Saltykova, práve tak ako v ľudových rozprávkach, vyskytujú ďalšie ustálené formulky, ktoré väčšinou poukazujú na neurčité plynutie času a zdolávanie veľkého, ale tiež bližšie neurčeného priestoru typu: „*много ли, мало ли времени прошло*“; „*долго ли, коротко ли*“; „*в тридевятое царство*“; „*из-за тридевять земель*“; „*из-за тридевятыми морей*“; alebo formulky typu: „*сказано-сделано*“; „*это ни в сказке сказать, ни пером описать*“; „*безжит, земля дрожит*“. Tieto formulky, charakteristické predovšetkým pre druh čarodejnej ľudovej rozprávky, sa u Saltykova vyskytujú aj v zvieracích rozprávkach a v rozprávkach z reálneho života. Príbehom tak pridávajú odtienok neurčitosti a rozprávkovosti, neraz sprevádzaný aj nádyhom irónie alebo sarkazmu.

Saltykov, inšpirovaný čarodejnou rozprávkou o Jemel'ovi a zázračnej šťuke, využíva v dvoch svojich rozprávkach (*Príbeh o tom, ako jeden mužik dvoch generálov uživil a Zdivočený statkár*) aj formulku s magickým účinkom „*но ищущему велению, по моему хотению*“. V prvej z nich mu slúži na zázračné premiestnenie generálov z Petrohradu na neobývaný ostrov. Takto „presun“ je nevyhnutnou podmienkou odhalenia ich neschopnosti postarať sa o vlastné životbytie. V druhej rozprávke včlenil túto formulku na miesto, kde statkár sníva o rajskej záhrade, v ktorej by bez ľudského pričinenia (t. j. bez zapáchajúcich mužíkov) rástlo množstvo najrozmanitejších plodov. Prostredníctvom spomínanej formulky satirik ironizuje utopické predstavy o dosiahnutí blahobytu bez vlastného pričinenia, o fungovaní sveta založenom na princípe totálneho zaháľania.

Ako v tradičných ľudových rozprávkach, aj u Saltykova nájdeme množstvo tautologickej výrazov, epitet, metafor a prirovnanií. Aj v tomto prípade sa autorsky nechal inšpirovať inštrumentáriom výrazových prostriedkov ľudovej slovesnosti, ale narába s nimi originálnym spôsobom, tak, aby zodpovedali jeho satirickým cieľom. V rozprávkach Saltykova-Ščedrina sa stretávame s tautologickými spojeniami, v ktorých sa opakuje to isté slovo v rozličných slovotvorných obmenách, napríklad „*мало-мальски*“, „*мало-помалу*“, „*день-деньской*“, „*злая-презная*“, „*стоном стонет*“, „*волоком-волоки*“, „*жить да поживать*“. Ďalším príznačným tautologickým jazykovým prvkom sú epitetá vyjadrené substantívom, ktoré sú pre folklór charakteristické, napríklad „*мед-пиво*“; „*океан-море*“; „*молодец-молодцом*“; „*путь-дорога*“; ešte častejšie však Saltykov využíva expresívne prívlastky (substantívne aj nesubstantívne), ktoré bližšie charakterizujú tú či onú postavu a ktoré sú zároveň presiaknuté iróniou, sarkazmom či negatívnym emocionálnym nábojom: „*лещи-лежебоки*“; „*воры-муравьи*“; „*карас-идеалист*“; „*дрозд-ростовщик*“; „*ворон-челобитник*“; „*добрый молодец*“; „*искренние друзья*“; „*друг сердешный*“; „*умный медведь*“ a pod.

Široko rozvinuté metafory nachádzame hlavne v Saltykovových rozprávkach s prírodnými obrazmi. Ich funkciou je emocionálne oživiť text, vniest doň lyrizujúce tendencie. V niektorých rozprávkach sa však stretávame s metaforami alebo personifikáciami, v ktorých poeticke čaro zatláča do úzadia ostrý uštipačný tón: „*А друг-поэт становился в позу, с минуту сопел, и затем его начинало тошнить стихами*“ (*Orol mecenáš*); „*Сидит газетчик в своей берлоге...*“ (*Klamár novinár a dôverčivý čitatel*); „*Льются рекой бесполезные пропойцевы слезы; останавливаются перед ним добрые люди и утверждают, что в нем плачет вино*“ (*Stratiло sa svedomie*) a pod.

Ani priovnania nemajú v rozprávkach Saltykova-Ščedrina svoju zaužívanú podobu. Sú rovako autorsky špecifické ako predchádzajúce prostriedky, hyperbolizujú, zosmiešňujú, ironizujú: „*лай из него, словно из пустой бочки, валил*“ (*Verný Trezor*); „*умен, как non Семен*“ (*Susedia*) alebo naopak, emocionálne účinným umeleckým obrazom prehľbujú pôsobenie konkrétneho výjavu zobrazovanej skutočnosti: „*Из века в век цепенеет грозная, неподвижная громада полей, словно силу сказочную в плену у себя сторожит*“ (*Konik*); „*Но лес еще молчит, придавленный инем, словно сказочный богатырь железною шапкою*“ (*Kristova noc*).

V ruských ľudových rozprávkach sa často stretávame aj so syntaktickým paralelizmom a inverziou. Saltykov-Ščedrin tiež využíva tieto štýlistické prostriedky s identickou funkciu ako tradičná rozprávka – opakováním rovnakých alebo veľmi podobných konštrukcií, prípadne zmenou slovosledu sa zdôrazňujú významovo alebo emocionálne klúčové pasáže dejá.

V rozprávkach Saltykova-Ščedrina sa často vyskytujú aj rečnícke otázky. Pravda, tie by sme v ľudových rozprávkach märne hľadali, pretože takáto forma autorského komentára konania či zmysľania postavy, resp. prezentovania jej vnútorného hlasu je pre klasickú žánrovú podobu folklórnej rozprávky príliš retardačná, brzdí dynamiku sujetového vývoja. Saltykov prostredníctvom rečníckych otázok neraz nastoľuje aj závažné etické problémy celospoločenského i individuálneho charakteru, dotýka sa boľavých miest fungovania spoločensko-politickeho systému, pričom optytovacia intonácia len zdôrazňuje ich naliehavosť a hľadanie odpovedí.

V ľudových rozprávkach hrá dôležitú úlohu aj symbolika, predovšetkým symbolika číselná. Stretávame sa v nich hlavne s číslami 3, 7, 9 a 12, ktoré sú nositeľmi magického účinku. Spomedia týchto čísel sa v rozprávkach najčastejšie vyskytuje číslo 3 (tri sestry, tri bratia, tri úlohy, tri skúšky, tri cesty, boj s trojhlavým drakom a pod.). Ako píše V. Propp, ide o akési tri články reťaze podľa schémy 2 + 1, z ktorej tretí článok je rozhodujúci, pretože úspešne zavŕšuje daný proces. Prvé dva články plnia vo vzťahu k nemu úlohu kontrastu.¹

S číselnou symbolikou pracuje aj Saltykov, tá má však v jeho rozprávkach špecifickú funkciu. Najfrekventovanejším v celom jeho cykle je sice takisto číslo 3, to ale stráca svoj magický účinok a stáva sa prostriedkom satiry. Autor prostredníctvom trojnásobného opakovania napríklad parodizuje skúšku, ktorú musí protagonista podstúpiť (*Verný Trezor*); poukazuje na stážené podmienky návratu postavy, a tým paradoxnosť jej osudu (*Obetavý zajac*); sarkasticky zdôrazňuje, že rovnaké konštatovania troch rôznych postáv na adresu protagonistu nemôžu byť náhodné a treba sa nad nimi zamyslieť (*Zdivočený statkár*). Väčšinou však satirik využíva symboliku čísla 3 vtedy, keď chce vyvrátiť očakávanú analógiu s ľudovými rozprávkami, t. j. keď chce rozbitiť stereotyp čitateľského očakávania a ukázať, že rozprávková zásada konečného úspechu v tretej skúške, pozitívneho uzavretia toho či onoho procesu v treťom kroku zdôaleka vždy neplatí (*Sušená plotica*, *Medved' vojvodom*) alebo že uzavrieť daný proces ani neumožňuje (*Havran prosebník*, *Bohatier*).

Saltykov-Ščedrin hojne siahá aj po frazeologizmoch. Vníma ich a využíva ako štýlistické formy, do ktorých sa v zhutnejší podobe „*предавила*“ ľudová obraznosť. Vo svojich rozprávkach často používa najmä také frazeologické spojenia, ktoré mu umožňujú zexpressívniť výraz a prehľbiť jeho emocionálny účinok, spriezračniť ideové posolstvo toho či onoho konkrétneho umeleckého obrazu, umocniť efekt obrazu hrou s priamym a preneseným významom frazeologizmu, prípadne transformovať ho do satiricky využiteľnej podoby. Saltykov využíva hlavne štýlistický príznakové frazeologické jednotky (hovorové, nižšie hovorové, zastarané). Najčastejšie ide o hovorové frazeologizmy, ktoré sa vyznačujú pomerne vysokou mierou expresivity, napríklad:

¹ Propp, V.: *Russkaja skazka*. Moskva: Labirint, 2005, s. 217-218.

„с коломенскую версту вырос“, „на бобах разводить“, „умом раскидыывать“, „(не) совать нос“, „нелена с глаз упала“, „во все лопатки“, „душа в пятки уходит“, „словно в котле кипеть“, „коzла в огород пустить“ a pod. Častý je uňho aj výskyt frazeologizmov z nižej hovorovej vrstvy, ktoré pridávajú textu nádych irónie, niekedy až sarkazmu.

Saltykov vo svojich „rozprávkach“ využíva nielen ustálené slovné spojenia v pôvodnej forme, ale neraz aj ich štýlisticky mierne upravenú podobu, t. j. niektoré frazeologické jednotky modifikuje, ale vždy tak, aby si novoutvorené, transformované slovné spojenie zachovalo nielen lexikálnu podobnosť s pôvodným frazeologizmom, ale aj jeho primárny význam. Prispôsobuje ich teda ideovým intenciám vlastného autorského textu, čím aktualizuje jednotlivé obrazy, oživuje, zexpresívnuje naráciu a zintenzívnuje satirický efekt. Saltykov teda veľmi originálne a tvorivo pracuje nielen so žánrovou, ale aj s jazykovou štruktúrou svojich rozprávok. Ako pars pro toto by na ilustráciu jeho invenčnej transformácie frazeologických jednotiek mohli slúžiť aj nasledovné príklady: pôvodný frazeologizmus „*подставить ножку*“ nadobudol u Saltykova podobu „*подставить ближнему ногу*“ (*Stratilo sa svedomie*) a pôvodná frazeologická jednotka „*держаться (ходить) гоголем*“ sa zmenila na „*гоголем по всей реке поплыть*“ (*Premúdry hrúz*). V prvom prípade autor zrejme použil slovo „noha“ namiesto slova „nôžka“, lebo „noha“ pôsobí oveľa razantnejšie. Touto zámenou slov odstránil z ustáleného slovného spojenia pozitívne citové zafarbenie a nádych úsmevnej zhovievavosti. Frazeologizmus obohatil aj o slovo „blížnemu“, čím výrazu pridal nový konkrétnejší zmysel, ktorý zároveň zreteľne korešponduje s celkovým ideovým zámerom rozprávky *Stratilo sa svedomie*. V druhom príklade prispôsobil frazeologizmus sujetu a zároveň tým vniesol do textu „*розпрáвky*“ okrem pôvodného významu frazeologickej jednotky „správať sa uvoľnene, prirodzene, nezávisle“ aj nový význam, ktorý sa ukrýva za zlúčením preneseného a doslovne chápaneho významu, t. j. že z premúdreho hrúza sa hohoľ nikdy nestane. Väčšinou však autor využíva transformáciu ustálených slovných spojení na umocnenie satirického efektu, ako napríklad v prípadoch „*Вон ужо приедет майор, – говорили они (sedliaci – поzn. K. M.), – засыплем он нам – тогда мы и узнаем, как Кузькину мецу зовут!*“ (*Medved' vojvodom*) namiesto pôvodného frazeologizmu „*показать Кузькину матю*“; „*Ты все в одну сторону оком стреляешь, а что у тебя под левой ноздрей делается – не видишь*“ (*Bdelé oko*) namiesto pôvodného frazeologizmu „*под носом*“ a pod.

Spomedzi ustálených slovných spojení často sa vyskytujúcich v rozprávkach Saltykova-Ščedrina môžeme vyčleniť aj celý rad krátkych výpovedí v podobe prísloví a porekadiel, v ktorých sa skoncentrovala po stáročia získavaná skúsenosť a múdrost prostého ľudu. Nie náhodou Saltykov vkladá do svojich rozprávok aj tieto tzv. malé formy ľudovej slovesnosti. Mali totiž tú výhodu, že boli dobre známe tak v intelektuálnych kruhoch, ako aj v širokej verejnosti a stručne, jasne a výstižne vyjadrovali nadčasovo platnú, trvale aktuálnu myšlienku.

Aj v tomto prípade Saltykov osvedčil cit pre mieru. Hoci príslovia a porekadlá využíva v pomerne hojnom počte, nesnaží sa nimi preplniť text; práve naopak, vyberá si len také, ktoré by čo najlepšie pomohli vystihnúť podstatu zobrazovaného javu, odkryť jeho vnútornú povahu, ktoré by teda plnili funkciu akéhosi katalyzátora, t. j. umožňovali by urýchliť proces porozumenia textu. Rozprávky tak prostredníctvom prísloví a porekadiel dostávali oveľa konkrétnejší zmysel, neraz podfarbený hnevom, ostro odmietavým postojom, hlbokým smútkom alebo humorom, iróniou až sarkazmom. Saltykov s ich pomocou de facto prezentoval vlastný autorský postoj bez toho, aby ho musel široko rozvíjať alebo zdôvodňovať. V súvislosti s takýmto špecifickým postupom sa dá aj v tomto prípade hovoriť o tzv. ezopovskej maniere, avšak nie z hľadiska „utajovania“ zmyslu, ale skôr z hľadiska aspoň navonok akoby zachovanej neutrálnosti autorskej pozície.

Saltykov využíva príslovia a porekadlá väčšinou v ich zaužívanej, ustálenej podobe. V jeho rozprávkach sa však stremneme – aj keď len zriedka – aj s prísloviami a porekadlami, ktoré sú do istej miery pozmenené. Autor k ich transformácii pristupuje v tých prípadoch, keď potrebuje z ideového hľadiska niečo zdôrazniť alebo prispôsobiť sujetu. Príslovia a porekadlá tak obohacuje o nový doplňujúci význam alebo expresívny odtienok, ako napríklad: „Только не про всякого у нас место в сенате припасено! Ты, вон, глядел недреманным-то оком в книгу, а видел фигу, так нынче этаких в здешнее место сажать не велено“ (*Bdelé oko*); alebo „на чужой кусок не зарься“ (*Havran prosebník*), čo má pôvod v prísloví „на чужой каравай рот не разевай“ a pod.

Saltykov-Ščedrin sa dáva inšpirovať prísloviami a porekadlami dokonca až natoľko, že mu slúžia nielen ako „materiál“ na kreovanie osobitého autorského štýlu, ale aj zdroj tém či motívov – sujety niektorých rozprávok sú priamo postavené na prísloviach alebo porekadlách.² Ide predovšetkým o rozprávky *Karas idealista* a *Konič*. Sujet prvej z nich vychádza z príslovia „На то ищутка в море, чтоб карась не дремал“ a sujet druhej rozprávky je vystavaný na porekadle „Конягя солома, а Пустоплясу овес“. Za ideový základ sujetu prvej časti rozprávky *Medved' vojvodom* zasa možno do istej miery považovať porekadlo „первый блин всегда комом“, v druhej a tretej časti rozprávky zohráva podobnú úlohu aforizmus samého autora „мало напакостить – поднимут на смех; много напакостишь – на рогатину поднимут“ a pod.

Saltykov-Ščedrin nespestruje štýl svojich rozprávok iba tradičnými krátkymi slovnými útvarmi, v ktorých je zachytená ľudová múdrost³, ale dopĺňa ich aj vlastnými aforizmami a sentenciami, ktoré sú často poznačené humorom, iróniou či sarkazmom. Za prísloviami a porekadlami v ničom nezaostávajú, sú rovnako výstižné, úderné a aktuálne, pretože obsahujú nevyvratiteľnú pravdu. Neraz sa takmer nedajú odlišiť od spomínaných prejavov ľudovej slovesnosti, napríklad: „не давши слова – крепись, а давши – держись“ (*Obetavý zajac*); „стыд глаза не вынес“ (*Liberál*); „дурак на дураке сидит и дураком погоняет“ (*Medved' vojvodom*); „копыта об копыто ты не удариши, чтобы хозяину заслужисть“ (*Verný Trezor*); „правда не ворона – за хвост ее не ухватишь“ (*Havran prosebník*) a pod. Nemožno sa preto čudovať, že mnogé z nich zľudoveli.

Na oživenie a spestenie umeleckého jazyka svojich rozprávok Saltykov okrem frazeologizmov využíva aj rôznorodú štýlistickú príznakovú spisovnú i nespisovnú lexiku a striedanie rozličných štýlov. Spomedzi spisovných slov sú to hlavne hovorové, knižné alebo zastarané slová, príznačné aj pre ľudové rozprávky. Túto jazykovú vrstvu však obohacuje aj o cirkevnoslovanskú lexiku, cirkevné slová a termíny, odborné výrazy či publicizmy a kancelarizmy, ktoré sa v žánroch ľudovej slovesnosti nevyskytujú.

Netypickými pre žánier ľudovej slovesnosti sú tiež prikázania, ale aj biblické výrazy a podobenstvá. Tie sa v diele Saltykova-Ščedrina veľmi často vyskytujú tak v pôvodnej, ako aj pozmenenej podobe. Autor prostredníctvom nich spravidla akcentuje vysokú hodnotu etických princípov, od ktorých sa spoločnosť príliš odklonila, alebo si ich pragmaticky prispôsobila podľa vlastného uváženia. K transformovaniu biblických výrokov alebo podobenstiev pristupuje Saltykov vtedy, keď chce poukázať na zásadný rozpor medzi ideálom a skutočnosťou, satiricky demaskovať pokrivené zmýšľanie protagonistov, ich prospechárstvo či iné neduhy vyplývajúce z celkového mravného úpadku spoločnosti. S takýmito pozmenenými biblickými výrokmi ale-

² Jefimov, A.: Jazyk satiry Saltykova-Ščedrina. Moskva: Moskovskij universitet, 1953, s. 235; Bušmin, A.: Skazki Saltykova-Ščedrina. Leningrad: Chudožestvennaja literatura, 1976, s. 69; Šustov, M.: Skazki Saltykova-Ščedrina kak zavŕšajúci etap v formirovanií novej chudožestvennoj formy v russkoj literature 2-oj poloviny XIX veka. In: Piatyje korolenkovskije čtenija. Materialy regional'noj naučnoj konferencii, 25-26 okt. 1999. Glazov, 2000, s. 51.

bo podobenstvami sa môžeme stretnúť predovšetkým v rozprávkach *Susedia*, *Liberál* a *Sušená plotica*, napríklad: „...линия совесть и тем паче не ко двору. Линия совесть наполняет сердца робостью, останавливает руку, которая готова камень бросить, шепчет судье: «Проверь самого себя!»“³; „Око за око, номер за номер“⁴ a pod.

V Ščedrinových rozprávkach nachádzame aj množstvo ďalších pre ľudovú rozprávku netradičných elementov, ako sú citáty, prípadne cudzie výrazy a aforizmy v latinčine a francúzštine, ktoré tvorili súčasť slovníka „lepšej“ spoločnosti. Saltykov ich využíva zámerne, aby poukázal na komickosť a plynlosť takejto rečovej „módy“, ktorá sa v Rusku ujala a mimoriadne rozšírila aj z dôvodu pohrdania jazykom vlastného ľudu.

Kedže Saltykov pracuje s rôznorodou lexikou, je len prirodzené, že v jeho rozprávkach nachádzame aj množstvo synonym rôznych typov. Častými sú napríklad synonymá s rovnakým koreňom, ale s rozličnými slovotvornými formantmi (*заспорили* – *поспорили*), expresívne synonymá, ako aj štýlisticky príznakové i nepríznakové synonymá, nezriedka prezentované v kombinácii, napríklad „*город*“ – „*град*“ (zastar.); „*говорить*“ – „*молвить*“ (zastar.); „*тишина*“ – „*безмолвие*“ (poet.); „*обмануть*“ – „*надуть*“ (hovor.); „*стыд*“ – „*срём*“ (hovor.); „*глупый человек*“ – „*дурак*“ (hovor.) – „*дуралей*“ (hovor.) – „*простофиля*“ (hovor.) – „*фофан*“ (hovor.) – „*олух*“ (nijž. hovor.) a pod.

Veľmi často sa v rozprávkach Saltykova-Ščedrina vyskytujú opakovania rovnakých slov, ktoré nemajú len expresívnu, zvýrazňovaciu, ale aj gradačnú a dynamizujúcu funkciu. Na prehĺbenie satirického efektu siaha Saltykov k slovnej hre, o čom svedčí celý rad kalambúrov založených na zvukovej podobnosti sémanticky zreteľne diferencovaných slov („*уволок волк ... у бабы осиу*“); komické, ironické, často až sarkastické alogizmy („*теория неблагополучного благополучия*“; „*не был зол, а так скотина*“; „*осел в ту пору у него в советах за мудреца был*“; „*хоть и глупый у них был помещик, а разум ему дан большой*“ a pod.), významovo príznakové názvy lokalít (Любенов, Буянов, Живодерка), ale hlavne „hovoriace“ mená, ktoré vystihujú povahu postáv, ich najvýznamnejšie charakterové rysy (*Строптивцевы*, *Изуверовы*, *Воробушкин*, *Воротилов*, *Балалайкин*, *Проказников*, *Крамольников*) alebo slová a frázy s viac či menej utajeným zmyslom, resp. skrytou narážkou, ako napríklad „*вашескородие*“ (namiesto *ваше скотское отродье*)⁵, *идол* (namiesto *идиот*), *Самуил (Шмуль)* Давыдыч (namiesto *мул*), *Иосель Самуилович* (namiesto *осел*), „...*Трезорка из кожи от восторга лезет: ...хам-ам! почивайте, ваше степенство, спокойно... хам... ам... ам!*“ (хам – chrapúň, grobian namiesto onomatopoje napodobňujúcej štekot psa); „*Не хорошо, говорит (осел – поzn. K. M.), в зверином образе на скрижали (истории – поzn. K. M.) nonастъ!*“ a pod.

V rozprávkach Saltykova-Ščedrina dochádza aj k zreteľnému prelínaniu rôznych funkčných jazykových štýlov, rozprávkový štýl sa napríklad kombinuje s administratívnym alebo publicistickým štýlom, publicistický štýl s administratívnym štýlom a pod., čo robí jeho texty satiricky ešte údernejšími.

Ďalšou príznačnou črtou rozprávok Saltykova-Ščedrina je výrazná individualizácia reči postáv, čo je postup netradičný pre ľudovú rozprávku. Autor tak nielen prostredníctvom sujetu, ale aj rečovou charakteristikou ponúka čitateľovi umelecky presvedčivé obrazy konkrétnych sociálnych typov. V jeho rozprávkach sa stretávame s bezradne naivou detskou rečou, výrazovo

³ Pozri pôvod. výrok: Evanjelium podľa Jána, kap. 8, verš 7.

⁴ Pozri pôvod. výrok: Evanjelium podľa Matúša, kap. 5, verš 38.

⁵ Obuchova, I.: Obraz marionetki v skazke M. J. Saltykova-Ščedrina „Igrušečnogo dela ľudiški“. In: Molodaja filosofija. Sbornik naučnych trudov. Novosibirsk, 2001, s. 47.

pestrou, jadrnou rečou prostého ľudu, nadradenou, povýšeneckou rečou statkárov, úradníkov a vysokých hodnostárov, pokryteckou rečou duchovných a liberálov, ale aj s rečovými prejavmi skazového charakteru, ktorými satirik neraz pranieruje nevzdelanosť tých, čo majú moc a roz-hodujú o osudoch druhých.

Neraz sa v reči postáv Saltykovových rozprávok, či už zvieracích alebo ľudských, objavujú slová s príďavkom „-s“⁶, napr. „*ничего-с*“, „*некуда-с*“, „*нem-с*“, „*зdesь-с*“, „*тишина-с*“, „*я привык-с*“. Satirik aj prostredníctvom týchto slov charakterizuje svoje postavy a zaraďuje ich do príslušnej sociálnej vrstvy. Zároveň však vysokou frekvenciou tohto štýlisticky príznakového postupu poukazuje na komickosť takéhoto spoločenského zdvorilostného úzu, z ktorého sa často zračila falos a pokrytectvo.

V reči postáv Saltykova-Ščedrina nachádzame aj množstvo expresívno-emocionálnych slov, ktoré s vysokou mierou umeleckej presvedčivosti odkrývajú ich povahu, pocity, postoj k blízne-mu, stanovisko k nejakej skutočnosti, závažnému faktu a pod. Stretávame sa tu tiež s eufemiz-mami, deminutívmi (používanými v priamom, ale predovšetkým v ironickom zmysle), často sa objavujú i slová s negatívnym emocionálnym nábojom, preniknuté hnevom a zlošťou, pranieru-júce nespravodlivosť sveta, chyby a nedostatky jeho obyvateľov. Na rozdiel od tradičného žánru rozprávky sa Saltykov nevyhýba ani urážlivým pomenovaniam a dokonca hrubým výrazom, v ktorých sa neraz zrkadlí emocionálne rozpoloženie samého autora. Jeho rozprávky sú bohaté aj na rôzne druhy častic a citoslovie, ktoré prispievajú k dokresleniu emocionálneho obrazu postavy, jej postoja k pertraktovanému problému. Často sa v reči postáv objavujú i uvádzacie a vytyčovacie častice so štýlistickým odtienkom hovorovosti typu „*чай*“, „*мол*“, „*уко*“, „*бииш*“, „*ииш*“ a citoslovia, ktoré vyjadrujú prázdny, bezduchý chichot, škodoradostný smiech alebo smiech plný irónie a cynizmu, nespokojnosť a nevôľu, ale tiež zamyslenie, povzdych, opovrho-vanie, pobádanie k činnosti a pod. Register tohto typu rečových prejavov je teda v rozprávkach Saltykova-Ščedrina oveľa pestrejší a bohatší ako v ľudových rozprávkach, kde sa citoslovia a onomatopoje využívajú predovšetkým vo svojej primárnej funkcii – ako prostriedok napodob-ňovania rozličných druhov zvukov.

M. J. Saltykov-Ščedrin sa vo svojich rozprávkach priamo opiera o poetiku ľudovej sloves-nosti, ale jej formám a výrazovým prostriedkom dáva nové funkčné uplatnenie, nové rozmery, nový myšlienkový obsah. Využíva bohatstvo a krásu ruského jazyka a pracuje s ním tak, aby čo najpregnantnejšie sprostredkoval čitateľovi svoje satirické posolstvo. Koncepcia jazyka je presná a logická, nepripúšťa zbytočné, zdľhavé alebo nefunkčné vyjadrovanie. Každé slovo, každý umelecký prostriedok má svoje opodstatnenie. Aj neutrálne slová a slovné spojenia na-dobúdajú v Ščedrinových rozprávkach často sociálne zaostrenie, príslovia a porekadlá sa stáva-jú dynamickejšími, dostávajú nový zmysel. Saltykov sa nebojí siahnuť po rôznych inováciách a netradičných postupoch. Naplno využíva potencie ľudového jazyka a ak to pokladá za potreb-né, nevyhýba sa ani výrazom stojacim za hranicami spisovnosti a rečovej etikety. Jazyk rozprá-vok Saltykova-Ščedrina je dodnes živý a pružný, nestráca nič zo svojej ostrosti a neprestáva udivovať aj dnešného čitateľa svojou sviežosťou a originalitou.

⁶ Ide o slová, ktorými bola preplnená reč postáv umeleckej literatúry do roku 1917. Tieto slová sa vyskytovali predo-všetkým v reči statkárov, zámožných a vysokopostených ľudi a šľachticov ako prejav úcty. Vznikli skrátením slova „*сударь*“ vo význame pán veľkomožný, milosťpán, ktoré sa v ich reči veľmi často opakovalo. Pozri viac Fedosiuk, J.: Čto nepoňatno u klassikov ili Enciklopédija russkogo byta XIX veka. Moskva: Flinta. Nauka, 2006, s. 35-37.

Literatúra

- Biblia. Tranoscius Liptovský Mikuláš a Slovenská biblická spoločnosť Banská Bystrica, 1999. 299 s.
- Bersenieva, K.: Russkije poslovicy i pogovorki. Moskva: Centrpoligraf, 2006. 383 s.
- Borev, J.: Estetika. Teoriya literatury: Enciklopedičeskij slovar terminov. Moskva: Astrel', 2003. 575 s.
- Dal', V.: Tolkovyj slovar russkogo jazyka. Sovremennaja versija. Moskva: Eksmo, 2004. 736 s.
- Bušmin, A.: Saltykov-Ščedrin. Iskusstvo satiry. Moskva: Sovremennik, 1976. 253 s.
- Bušmin, A.: Skazki Saltykova-Ščedrina. Leningrad: Chudožestvennaja literatura, 1976. 275 s.
- El'sberg, J.: Stil' Ščedrina. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1940. 463 s.
- El'sberg, J.: Voprosy teorii satiry. Moskva: Sovetskij pisatel', 1957. 426 s.
- Fedosiuk, J.: Čto nepoňatno u klassikov ili Enciklopedia russkogo byta XIX veka. Moskva: Flinta. Nauka, 2006. 264 s.
- Fesenko, E.: Teoriya literatury. Moskva: Editorijal URSS, 2005. 780 s.
- Jefimov, A.: Jazyk satiry Saltykova-Ščedrina. Moskva: Moskovskij universitet, 1953. 494 s.
- Propp, V.: Morfológia rozprávky. Bratislava: Tatran, 1969. s. 189.
- Propp, V.: Russkaja skazka. Moskva: Labirint, 2005. 384 s.
- Obuchova, I.: Obraz marionetki v skazke M. J. Saltykova-Ščedrina „Igrušečnogo dela ludiški“. In: Molodaja filosofija. Sbornik naučnych trudov. Novosibirsk, 2001, s. 44-52.
- Saltykov-Ščedrin, M. Je.: Skazki. Moskva: Drofa, 2006. 318 s.
- Stepanova, M.: Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka. Sankt-Peterburg: Poligrafuslugi, 2005. 608 s.
- Šustov, M.: Skazki Saltykova-Ščedrina kak zaveršajuščij etap v formirovanií novoj chudožestvennoj formy v russkoj literature 2-oj poloviny XIX veka. In: Piatyje korolenkovskije čtenija. Materialy regional'noj naučnoj konferencii, 25-26 okt. 1999. Glazov, 2000, s. 49-54.

Особенности языка „сказок“ М. Е. Салтыкова-Щедрина

Katarína Mäsiarová

Связь М.Е. Салтыкова-Щедрина с устным народным творчеством наиболее выразительно проявилась в жанре сказки. Но, несмотря на использование разных фольклорных элементов, щедринскую сказку ни в композиции, ни в развитии сюжета, ни в поэтике языка и стиля нельзя отождествлять с традиционным фольклорным жанром. Сатирик прямо опирается на поэтику фольклора, но фольклорным выразительным средствам дает совсем новое применение, новые размеры, новое идеино-содержание; он создает особый эзоповский язык: аллегорический, иносказательный, полный недомолвок и намеков. Речь персонажей индивидуализирована, дополняет характеристики героев, рисует конкретный социальный тип. Салтыков вводит в текст сказок литературные цитаты, латинские и французские обороты, афоризмы, церковные и научные выражения, церковно-славянизмы, публицизмы, канцеляризмы, элементы просторечия и даже бранные слова, что только подчеркивает идеино-тематический аспект сказок, усиливает их экспрессивно-эмоциональную окраску. Автор сатирически переосмысливает русские народные пословицы и поговорки, развертывает их в целые картины, сказочные сюжеты. Язык щедринских сказок, чрезмерно богатый, образный, меткий, насыщенный эмоциями, юмором, иронией, сарказмом, до сих пор не перестает удивлять своей оригинальностью.

РОМАН ГОЛИК*

Образ слов'янського й неслов'янського світу в ментальності галичан XIX–XX ст.

HOLYK, R.: The Image of the Slavic and Non-Slavic Worlds in the Mentality of the Inhabitants of the Galicia in the 19th – 20th Centuries. *Slavica Slovaca*, 48, No.2, pp. 161-171 (Bratislava).

The author analyze the evolution of reception of the Slavic and non- Slavic peoples in the mentality of the Galician inhabitants of 19th – 20th Centuries. The articles deals with the problems of the ethnic interrelation and stereotypes in the Austrian, Polish, Soviet and Post-Soviet Ukrainian Galicia as the specific East-European territory on the crossroads of the different cultures. The paper also examine the genesis of the ethnic stereotypes in this region in the cultural context of the Slavia Orthodoxa, Slavia Latina and Slavia Unita.

Galicia, ethnic stereotypes, history, literary, Slavic peoples, Non-Slavic peoples.

Південно-західна частина нинішньої України, Галичина (нім. Galizien, укр. Галичина, пол. Galicja, рос. Галиция, їдиш Galicye) завжди була звичайним й водночас не зовсім звичайним регіоном Центрально-Східної Європи.¹ Дешо провінційна, нерідко маргіналізована, вона усе ж стала культурним пограниччям – ареною зустрічі різних національних світів, різних (інколи кардинально протилежних) політичних та цивілізаційних систем. Географічно Галичину важко назвати посередником між слов'янським і неслов'янським світом. На перший погляд, це типово „слов'янська” територія, яка лежить серед етнічно слов'янських земель. Однак історія краю суперечить першому враженню. Так, прийнамні два рази – у XIV-XV ст., а потім у кінці XVII-XIX ст. галицькі міста були германізовані, а потім знову слов'янізовані. Крім того, треба брати до уваги і наявність у регіоні німецьких та вірменських колоній, і те, що значна частина галицьких провінційних містечок до другої світової війни складалася з єврейського мешканців. До того ж, більшість населення у багатьох містах – включно зі столицею Галичини, Львовом, у цей період становили поляки, а більшість сіл навколо цих міст були українськими. Отож, навіть не виїжджаючи за межі краю, галичани уже зіштовхувалися з поділеним світом: слов'янським та неслов'ян-

* Роман Голик, кандидат історичних наук, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, вул. Козельницька, 4, 29040, м. Львів.

¹ Офіційно утворена після прилучення частини земель колишньої Русі, а згодом Руського воєводства польської Речі Посполитої до Австрійської імперії у 1772 р. як окрема провінція, Галичина впродовж історії зазнавала чисельних територіальних, адміністративно-політичних та етнодемографічних трансформацій. Зараз цю назву поширюють на Львівську, Івано-Франківську та Тернопільську області України. Детальніше про історію та культурну специфіку регіону див., напр.. Барвінський Б.: Коротка історія Галичини продовж тисячоліття 907–1941. Львів, 1941. Magocsi, P. R.: Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide. Toronto, 1983; Wolff, L.: The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture. Stanford, 2010; Fras, Z.: Galicia. Wrocław, 2003 тощо.

ським водночас, і ще з додатковими поділами всередині цих етнічних світів чи спільнот. Таке протиставлення, природно, лише посилювалося, коли вони читали про світ навколо Галичини та безпосередньо контактували з ним, мандруючи за її межі.

Дана стаття – спроба розглянути, як галичани XIX-XX ст. уявляли собі слов'янські та неслов'янські народи й країни, яким був мемуарний, художньо-літературний, науковий і загалом ментальний, культурно-масовий чи популярний образ цих етносів, держав і територій.

Галичина: слов'яни на перехресті народів. Так, у внутрішньо галицькій соціокультурній перспективі XIX – першої половини XIX ст. об'єктивно існувала певна опозиція між німецьким, єврейським, частково вірменським, національним елементом (за тогочасною термінологією) – з одного боку, та русько-українським й польським компонентом – з іншого. При цьому категорія слов'янства й Слов'янщини були амбівалентними. Насамперед, ці поняття функціонували, здебільшого, в умах галицької інтелігенції та у масовій літературі, яку інтелігенція розповсюджувала. Натомість на рівні народної культури існували, радше, стереотипні образи окремих слов'янських і неслов'янських народів, хоч і об'єднаних у народній уяві ідею певної спорідненості. До того ж, ідея слов'янства серед інтелектуалів краю не була цілісною чи однорідною. Вона мала (принаймні два зовнішньо подібні, але внутрішньо протилежні витоки. Галичина XIX – поч. XX, як стверджував ще Іван Франко, стала аrenoю зудару двох панславізмів: західного (територіально – австрійського і конфесійно-католицького) та східного (російського/православного), які суперечили один одному.² З іншого боку, представник галицького єврейства Самуель Ліпа Теннебаум в реаліях середини ХХ ст., серед яких опинилася Галичина, бачив зустріч й боротьбу російського панславізму та німецького пангерманізму.³

Поляки та українці. На це протиставлення частково накладалося ще одне: опозиція й конкуренція галицьких поляків та українців у боротьбі за Галичину. Якщо огрублено синтезувати взаємні стереотипи, які сформувалися впродовж XIX – першої половини XIX ст., то маємо не надто позитивні, радше негативні образи двох сусідніх етнічних спільнот. Поляки для українців стали „перфідними ляхами,” які хитрістю, підступом й силою у різний час захопили їхню предковічну княжу територію, експлуатували русинів/українців, намагалися їх полонізувати у суспільно-культурному житті та латинізувати у релігійному тощо. Цієї думки дотримувалися представники різних течій руського руху – як українофіли-народовці так і московофіли.⁴ Руські (українські) інтелігенти часто звинувачували польських політиків у тому, що вони потай реалізують таємний „план на знищення Русі” у всіх сферах суспільного життя.⁵ Ця думка була відповіддо на дзеркально протилежний польський погляд, Галицькі українці для поляків виступали зрадливими та віроломними русинами, які захопили „Червенські гради” давніх „лехітів,” русифікували їхніх давніх жителів (на кшталт гуцулів і лемків), та продовжують спротив польським культурним й політичним ініціативам. На це накладався й релігійний стереотип українців/русинів як прихованіх „схизматиків”/криптоправославних, який час від часу з'являвся в польському політичному і культурному дискурсі. Відповідно, Польща/Річ Посполита у свідомості багатьох галиць-

² Франко, І.: Два панславізми. In ФРАНКО, І.: Твори у 50-и тт. Київ, 1985. Т.46. кн. 1, с. 435-437.

³ Tennenbaum, S. L.: Złoczów Memoir: 1939-1944, a Chronicle of Survival. 2 ed, Lincoln, 2001, с. 18.

⁴ Kaczala, S.: Polityka Polaków względem Rusi. Lwów: 1879. с. 69-70. Собрание починений И. Г. Наумовича. Первое полное издание. Львовъ: 1926. Т. 1. с. 15-16.

⁵ Projekt na zniszczenie Rusi zjednoczonej, który g. 1717 ze skrytości na jaw wyszedł. Lwów: 1848; Щипавка, Г.: Projekt na zniszczenie Rusi. Подав Гриць Щипавка. Чернівці: 1903. [Лозинський, М.] Новий „Projekt na zniszczenie Rusi,” або Як польські гнобителі збираються знищити українсько-руський народ. Львів: 1909.

ких українців була історичною загарбницею Русі,⁶ натомість Україна в уявленнях багатьох поляків була невід'ємною частиною, навіть творінням давньої Речі Посполитої, її „східними кресами.” У цьому розумінні, наявність римо-католицького населення в Галичині робило її історично польською територією, що відобразилося у територіальних претензіях та збройному конфлікті (польсько-українській війні за край) у 1918-1919 рр.⁷

Звичайно, не бракувало спроб конструкування позитивних уявлень про обидва народи: наприклад, з польського боку формування образу покірного, мирного русина-хлібороба, який прагне до ідилічного співжиття з поляком, але якого відволікають від цього недолугі політики. Або ж – у вигляді компромісу з української сторони – визнання полякам/ляхам певних чеснот: послідовності в діях, патріотизму тощо. Однак прихильники такого світоглядного компромісу нерідко були оголошенні зрадниками для однієї спільноти й угодовцями для іншої.⁸ Водночас українських селян протиставляли себе подвійно і польським „панам” (ляхам), яким підлягали, і польським селянам (мазурам), з якими жили поруч. Фактично ж, протиставлення між народами формувало національну самосвідомість галицьких поляків та українців. З іншого боку, на тлі взаємної втрати державності і польські, і українські інтелігенти прагнули хоч би уявно реконструювати свої неіснуючі на той час батьківщини.⁹ Водночас обидва народи претендували одну й ту ж Галичину, що виливалося у явну та приховану війну уявлень, яка двічі за ХХ ст. переросла у відкритий збройний конфлікт.

Євреї. Одним з неслов'янських народів, з яким галицькі українці і поляки постійно зіштовхувалися у повсякденному житті, були галицькі євреї. Щодо них і серед українців, і серед поляків циркулювали досить змішані уявлени. З одного боку, і в елітарній, і в народній культурі узагальнений образ єрея („жида”) був не надто позитивним: єреїв досить часто описували як неакуратних, галасливих торгівців, котрі заради зиску споюють руських селян і польських міщан; нечистих на руку лихварів, які хитростю відбирають майно у порядних українців та поляків, або ж як злиденних вуличних продавців („ганделесів”), музикантів та інших не надто заможних мешканців міських передмість. Такі уявлени, разом з міфом про ритуальне вбивство (використання крові християнських дітей для виготовлення маци) збуджували гаму емоцій – від презирливо-стравлення (яке фіксував селянський фольклор) до остраху. Вони були розповсюджені як у виданнях для народу, так і в селянській уяві.¹⁰ Водночас у галицькому середовищі євреї зазнали активної асиміля-

⁶ Дідіцький, Б.: Народная история Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ поѣдія наилучшихъ историкоў. Львовъ: 1870. Ч. 3, с. 5.

⁷ Pawłowski, S.: Ludność rzymsko-katolicka w polsko- ruskiej części Galicji. Lwów – Poznań – Warszawa: 1919; Romer, E.: Struktura społeczna i kultura materialna Polaków i Rusinów w Galicyi Wschodniej. Lwów – Poznań – Warszawa: 1919.

⁸ З іншого боку, скандал, який виник на початку ХХ ст. довкола видатного українського письменника Івана Франка показав, як важко було інтелігентам дистанціюватися від позицій одної й другої спільнот. Франко майже одночасно опублікував статтю “Поет зради”, (німецькою мовою) яку поляки сприйняли як образу Адама Міцкевича і звинувачення усього народу в природженому колабораціонізмі („валленродизм“) та автобіографічний нарис „Дещо про себе самого“ (польською), який українці інтерпретували як відступництво від інтересів Русі. Як наслідок, письменника піддали дуже сильному суспільному остракізмові з обох боків.

⁹ Невипадково, наприклад, полонізовані вірменин Бенедикт Грекович, подорожуючи Австрією, відвідує передовім польські Татри, тамтешніх гуралів і тішиться відвоюванням для Польщі Морського Ока, тощо, натомість його сучасник Яків Головацький мандрує українськими Карпатами та Прикарпаттям, шукаючи Русь – Галицьку та Угорську.

¹⁰ Мохъ, Р.: Справа въ 5 Клекотині. Издана Рудольфомъ Мохомъ. Львовъ: 1849. С.32-38; Собрание сочиненій И. Г. Наумовича. Первое полное издание. Львовъ, 1927. Т.1. Кн.2, с.362-363; Гнатюк, В.: Галицько-русські народні леменди т.1. In Етнографічний збірник. Львів: 1912. Т. 12, с. 114, 117, 118. Кузьма, Г.: Шо то є „хазука“? In Календар товариства „Просвіта“ на переступний рік 1912. Львів: 1911. с. 143. Шухевич, В.: Гуцульщина. Перша і друга частини. Репринтне видання. Верховина: 1997, с. 75-79.

ції, точніше слов'янізації у двох видах: масової полонізації у містах та менш масштабної українізації у селях. Крім того, їхня мова-їдиш також була результатом німецько-слов'янської інтерференції.¹¹ Водночас, за винятком випадків вихрещення, релігійна ідентичність євреїв залишалася незмінною, і це різко відмежовувало їх від не євреїв навколо. У такий спосіб, усі три національні спільноти Галичини – поляки, українці та євреї – жили поряд, але й майже відокремлено, паралельно, замкнені у внутрішніх проблемах.¹²

Проте за рамками польсько-українсько-єврейського трикутника стереотипів були присутні образи ще, принаймні, двох етнічних спільнот – слов'янської (росіян) і неслов'янської (австріяків/німців)

Росіяни. Ставлення до жителів Росії було змішаним – особливо в українському середовищі.¹³ Серед галицьких поляків уявлення про росіянина як „москаля” часто було негативним: росіян нерідко зображували як „зaborців,” загарбників частини польської території, напівзаятів, які керуються протилежними до польських національними інтересами, та релігійними уявленнями. (Це уявлення підсилювали тексти польських класиків XIX – поч. ХХ ст., зокрема Стефана Жеромського, який зображав важкі умови життя поляків у тзв. „конгресівці“). Руські (українські) інтелектуали розповсюджували дві протилежні візії Росії та росіян. Прихильники української ідентичності зображали її, з одного боку, як слов'янську державу, жителі якої глибоко релігійні, невибагливі у побуті і підприємливі, а з іншого – як ворожу Австрії і Європі нищительку давньої України, тюрму народів, населення якої має напівазійське походження й змішану етнічну ідентичність. „Суміш слов'янства і Джінгіханового тиранства“ – характеризував Російську імперію кінця XIX – поч. ХХ ст. адмірал Ярослав Окунєвський та з подивом описував, як «христосувався з руськими» різних національностей.¹⁴ Натомість галицькі старорусини/русофіли/московофіли, навпаки, описували Великоросію як духовно і етнічно споріднену слов'янську державу, котра постійно підтримувала „Галицьку Русь“ у її боротьбі з Польщею.¹⁵ Одним з аргументів був і обрядово-релігійний чинник, який також схиляв галицьких українців то в один, то в інший бік. Не дивно, що русько-українська Унійна Словянщина/Slavia Unita у XIX-XX ст. кілька разів рухалися то у бік православної, то у бік латинської Слов'янщини. Водночас довший час Росія й росіяни були безпосередньо присутні в Галичині хіба що завдяки московофілам, які, хоч були етнічно руськими/русинами/українцями, ідентифікували себе з руськими/росіянами. Сама ж Росія аж до 1914-1915 рр. залишалася для галичан особливим, хоч і небезпечним сусідом. Брусилівський прорив і зайняття регіону російськими військам одні з них (галицькі поляки та українофіли) сприйняли як крах власних проектів, натомість інші (московофіли), навпаки, бачили у ній визволення Русі підяремної.¹⁶ Проте після російської окупації Галичини, а тим більше – після перемоги комуністичного режи-

¹¹ Geller, E.: *Jidysz, język Żydów polskich*. Warszawa: 1994.

¹² Монолатій, І.: Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867-1914 рр. Івано-Франківськ: 2010. Монолатій, І.: Інші свої. Політична участя етнічних акторів пізньогабзурзьких Галичини і Буковини. Івано-Франківськ: 2012. Редліх, Ш.: Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці. 1919-1945. Вид. 2. Київ: 2007.

¹³ Голик, Р.: „Западенци, москали та східники:“ російські візії Галичини і галицькі візії Росії у дзеркалі історичних стереотипів. In: *Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні*. Львів: 2009, с. 210-288.

¹⁴ Окунєвський, Я.: *Листи з чужини*. Київ: 2009, с. 451, 269.

¹⁵ Наумович, І.: *Собрание сочинений И. Г. Наумовича*. Первое полное издание. Львовъ: 1927. Т. 3. Кн. I, с. 81, 111.

¹⁶ Пор.: Боже, Царя Храни! In.: Голосъ Народа. Органъ Русской Народной Организации. Львовъ. 4 декабря 1914 г. № 31, с. 1. Розповідь очевидця. Львів після російського вторгнення In: Незалежний культурологічний часопис. Львівъ: 2003. Ч. 29, с. 194.

му в Росії, відчуття загрози зі Сходу у свідомості галичан було, фактично, присутнім аж до 1939 року – моменту приєднання до СРСР.

Німці/австрійці. Натомість німці й австрійці для галичан XIX – першого десятиліття ХХ ст. були титульною нацією країни (Австро-Угорщини), у якій ті жили. Водночас образ німців і суміжний з ним стереотип австрійців був доволі змішаним. З одного боку, галицькі українська та польська інтелігенція намагалися дотримуватися принципів лояльності, трактуючи Австрію як свою батьківщину, отже – покровительку слов'янських народів. Невіпадково австрійська столиця, Віден, для галицьких авторів XIX-XX ст. поставала втіленням культурним та політичним центром ойкумені, який приваблює різноманітними благами цивілізації.¹⁷ З іншого боку, австрійці – особливо у дискурсі галицьких поляків – залишалися німцями, отже, прихованими ворогами слов'ян загалом й Польщі зокрема. Тому полонізацію німецькомовних австрійських урядників, які приїхали в Галичину у 18- 19 ст., місцева польська інтелігенція сприймала позитивно. Водночас після розвалу Габсбурзької монархії поляки уже однозначно трактували австрійців як загарбників, які „придумали“ українську проблему, щоб зірвати польські державницькі плани (звідси теза про ЗУРН як антипольський австрійський проект). Серед українців ставлення до німців теж було двояким. З одного боку, їх сприймали як „чужих,“ часами навіть як ворогів (у спогадах про придушення „Весни народів“ у Львові 1848 року), або ж як тих, хто вважає українців лише підданими, а не рівними собі. Водночас українські невдачі при дворі Габсбургів нерідко приписували закулісним інтригам поляків. Натомість дуже важливим для руських/українських діячів Галичини було використання іншого стереотипу уявлення про німців/австрійців як про пунктуальний, акуратних, раціональних господарів. Поля німецьких селян розділені на акуратні клаптики, тут багато садів, а їхні хазяї дуже чесні, справедливі, читають газети, грають на фортепіано й суверо дотримуються „примірних“ (зразкових) християнських звичаїв. Одним словом, це – повна протилежність Галичини – такою описував Австрію початку ХХ ст. Сильвестр Калинець.¹⁸ Уявлення про зразкову акуратність німців порівняно з українцями проникло навіть у тексти прихильника „общепі-руської течії“ Івана Наумовича. Він, хоч і описував Росію як надзвичайно заможну країну, ставив за приклад для галицьких селян, передусім, їхніх німецьких сусідів-колоністів.¹⁹ Натомість селяни Галичини розрізняли „панів“/німців та селян/швабів. Зрештою, після Першої світової війни образ „бабці-Австрії“ став елементом ностальгії, змішаної з сарказмом. Загалом, в період між двома світовими війнами ставлення до Німеччини в Галичині стало ще диференційованішим. З одного боку, у середині – другій половині 30-х рр. ХХ ст. у Польщі, куди тепер входила колишня Галичина, Німеччина асоціювалася з прогресом, передовими технологіями. Водночас німецько-польське політичне напруження (зокрема, проблема Данцига/Гданська) все більше спричинялося до того, що в офіційній ідеології II Речі посполитої запанував образ агресивного Третього рейху: недружньої до слов'ян держави новітніх тевтонців-хрестоносців, яких може зупинити лише новий Гріонвальд. Натомість в уявленнях галицьких українців образ Німеччини, значною мірою, сформувало передвоєнне германофільство. Німці з'являлися тут у вигляді порядних, педантичних, за-

¹⁷ Chłędowski, K.: Pamiętniki. Wiedeń 1881-1901. Wrocław: 2006.

¹⁸ Калинець, С.: Шляхом самоосвіти. З мого життя. Львів: 2002, с. 58-63.

¹⁹ Руська господаріня – зауважував Наумович – продає свої продукти на базар в непривабливому стані та не дбає про їх якість, натомість німкена дбає про чистоту, а її продукти дуже добротні. Не дивно, робив висновок руський діяч, що люди радо купують німецькі товари, а не руські, і закликав вчитися у німців.

конослухняних людей, які добре ставляться до галицьких українців та їхньої національної ідеї Наприклад, львівянин Леонтій Куницький випустив у 1927 р. книгу зі знаковою назвою «Вітер від моря», де описував настрої німців Гданська/Данцига та околиць як зразок патріотизму, відданості своєї батьківщині. Водночас автор ставив у приклад для галицьких українців кашубів, які не втратили своєї ідентичності у германізованому середовищі: „За сто п'ятдесяти літ не потрапили німці, така могутня, культурна нація, як німці, з'їсти до решти націю простих рільників і рибалок! Історія кашубівкаже нам українцям: вгору серця!”²⁰ Отож, не дивними були пронімецькі настрої частини галицьких українців впродовж 1939-1941 рр., доки нацистська держава не стала для них щоденною реальністю.

Угорці. Не менш двозначним був образ ще одної титульної нації Наддунайської монархії – угорців/мадярів. До певного часу, в Галичині до них ставилися відносно нейтрально. Ситуацію змінили події першої світової війни, коли в угорських солдатах стали бачити не лише виконавців волі Габсбургів, але й карателів, які не розуміють і не люблять словян. (Саме з „австро-мадярськими мучителями” пов’язана частина сюжетів про депортацію галичан у Терезин й Талергоф, переслідування за шпигунську діяльність на користь Росії тощо²¹). В українському галицькому середовищі цю тезу було повторено, принаймні, ще раз – наприкінці 30-их рр., у контексті знищення Карпатської України. Тому певний страх перед угорськими воїнами як союзниками німецької армії залишався майже усю другу світову війну.

Чехи. Натомість в образі інших сусідів – чехів – у свідомості галицьких українців сумістилися відразу кілька асоціацій. Перша з них, пов’язувала чехів зі „слов’янською ідеєю,” слов’янофільством та, відповідно, Ганкою, Коларом, Добровським, Шафариком тощо. Друга, що зародилася уже у 20-их рр. ХХ ст., формувала образ Чехії як країни, прихильної до українського національного руху в Галичині, й була пов’язана з політикою Томаша Масарика. Третя, менш приваблива, навпаки, вказувала на чехів як прихованіх московофілів. Нарешті, на побутовому рівні їх репрезентували як «слов’янських німців»: пунктуальних, акуратних, точних, раціональних, ставлячи чеських селян як приклад для галицьких.²² Натомість для польської частини галицького суспільства образ Чехії був двоїстим. З одного боку, в чехах бачили «слов’янських побратимів», водночас у міжвоєнний час (20-30 рр. ХХ ст.) між Польщею та Чехією постало «проблема Заользя», яка вплинула на формування негативного стереотипу чехів серед поляків Галичини (На цьому тлі у польській пресі з’явився досить позитивний образ Угорщини та диктатора Хорті, як тих, хто виступає проти чехів).²³

Литовці/литвини. Схожих трансформацій зазнав образ інших історичних сусідів галичан: литовців/литвинів. Серед галицьких українців він не мав такого розповсюдження, як стереотип поляків. Проте картина спільної литовсько-руської та доктрина давньої єдності прибалтів та слов’ян і єдиної польсько-литовсько-руської історії,²⁴ проникала

²⁰ Цит за: Куницький, Л.: Вітер від моря. In: Куницький, Л.: Спогади молодих літ та заслання. (друге, доповнене видання). Львів: 2003, с. 159. Проте відразу після цього сюжету Куницький вмістив іншу, не менш «повчаочу», картину із засідання німецьких «сталевих шоломів», яке також було зображене дієвою формою пробудження національної свідомості. Там само, с. 160-163.

²¹ Талергофский альманахъ. Пропамятная книга австрійскихъ жестокостей, изуверствъ и насилий надъ карпато-русскимъ народомъ во время Всемирной войны 1914-1917 гг. Львовъ: 1924-1932. Выпускъ I-4.

²² Творидло, М.: Три дні в чеськім селі. In: Календар товариства „Просвіта“ на рік переступний 1912. Львів: 1911, с. 191-196.

²³ Gazeta Lwowska, 8 listopada 1938, с. 2.

²⁴ Orlowicz, M.: Przewodnik po ziemiach dawnej Polski, Rusi i Litwy. [Warszawa, Kraków]: 1914.

і в свідомість галицької української інтелігенції. (Її озвучив, зокрема, полонофіл Платон Костецький, який оспіував єдність Польщі, Русі та Литви.) Натомість галицькі поляки сприймали Литву у світлі початку Адама Міцкевича «Пана Тадеуша» як частину своєї вітчизни, її „креси.” Звідси – образ недружньої Литви та суперечки довкола Вільнюса/Вільнана, які точилися поміж Польщею та Литвою у міжвоєнний час.

Серби, боснійці, чорногорці. З кінця XIX ст. увагу галичан привертав балканський «котел народів». У популярних виданнях картина Сербії, Боснії і Герцеговини, а також Чорногорії дуже часто пов’язувалася з придворними переворотами (вбивство королеви Драги і трагедія династії Обреновичів) та з міжнародними конфліктами. Свідками балканських подій були й галичани, рекрутовані до австрійської армії.²⁵ Зрештою, у 1914 році саме Сербія для галичан стала ініціаторкою Великої війни. Водночас балканських слов’ян та їхніх володарів нерідко зображали і в позитивному світлі: саме так Ярослав Окунєвський описував Чорногорію/Монтенегро у своїх „Листах з чужини.”

Італійці та французи. Натомість погляди галичан були звернені також і на сусідню Італію та дальшу Францію. Італія асоціювалася, передусім, з Вічним містом – Римом, пам’ятками античної та ренесансної культури, а також з Ватиканом – центром католицизму. Проте уявлення про красу Рима, Неаполя, Мілана, Венеції суміщалося з амбівалентним образом самих італійців. У зображені галицьких українців та поляків це – рухливі, емоційні, говіркі, співучі люди, проте водночас поверхові, звиклі до риторичних фраз та чисто символічних дій.²⁶ Подібними були тенденції у сприйманні Франції та французів. З одного боку, серед галицьких українців та поляків панувало захоплення Парижем – культурним і мистецьким центром Європи, його архітектурою та літературною богемою атмосферою, модою тощо. З іншого боку, функціонувало уявлення про французів як про життерадісних, активних, проте доволі легковажних людей. Звідси також і деяць скептичний погляд на культ Франції як на певну гіперболу: „I w Paryżu nie zrobią z owsa ryżu.”²⁷

Америка й американці. Ще складнішим в уявленнях галичан XIX-XX ст. поставав образ Америки (в устах галицьких селян – українців Гамерики) – Північної (,З’єдинених Стейтів/Держав Америки) та Південної (насамперед, Бразилії та Аргентини). Агенти імміграційних компаній, так само, як і популярні видання, пропонували галицьким селянам доволі спокусливий образ Америки – землі нових технологій і мегабудівель/хмарочосів, де людям пропонують великі території і не менш можливості робити гроши/бізнес, щоб підтримати бідну Галичину. З іншого боку, галичани відразу добре відчували різницю між Європою й прагматичним Новим світом.²⁸ Еміграційна реальність, з якою зіштовхнулися заробітчани, породила антиутопію Америки – країни важкої, виснажливої праці, суміші народів, в якій галицькі українці та поляки продовжують конкуренцію між собою та з іншими неслов’янськими народами за сфери впливу.

²⁵ Образ однієї з кампаній на Балканах зафіксували, зокрема, „Спогади з-перед десяти літ” галицького адвоката Андрія Чайковського. Тут місцеві жителі – босніяки (боснійці) зображені хоч і противниками Австрії, проте водночас дуже емоційними, волелюбними, фізично сильними та витривалими, і автор описує їх загалом з симпатією. Проте сама Боснія в очах письменника постає як симбіоз мусульманської і християнської цивілізації, отже, як Інша земля. Образ небезпечних Балкан відобразився і у напівфольклорній „Пісні львівських дітей:” тут йдеється про Czarnogorzu – ворожу територію, де на солдатів чекає смерть (tedy miła płacz, tedy miła cierp, / jak mnie zgładzi jakiś Serb).

²⁶ Саме так характеризував італійців той сам Я. Окунєвський, підкresлюючи, що, на його думку, один галицький селянин міг би розігнати з десяток італійців.

²⁷ Raort, W.: I w Paryżu nie zrobią z owsa ryżu... – Lwów-Warszawa, brw.

²⁸ Стасюк, П.: В новому світі. Спомини і думки бізнесмена. Нью-Йорк: 1958.

Близький і Далекий Схід: араби, китайці, японці. На краю ментальної картини світу галичан XIX – першої половини ХХ ст. опинилися екзотичні країни Близького і Далекого Сходу. Так, арабські країни, вписані у міфологію казок тисячі й однієї ночі, були відомі, насамперед, завдяки паломництвом у Святу Землю²⁹ та (частково) у Єгипет, як країни фараонів та пірамід. У зображеннях галицьких мандрівників ці території поставали землею досить незвичних для європейця галасливих міст, незвичного напівнічного способу життя, а самі араби – дуже енергійними та релігійними людьми. Натомість Далекий Схід – насамперед Японія/Японія і Китай/Хіни – поставали у тогочасній уяві окремими, майже закритими від європейців світами, де панує інша система цінностей, державна ієрархія, інші стандарти одягу та поведінки. Водночас ці території були переважно „книжно-екзотичними.” Галицькі українці дізнавалися про них з довідників, популярних масових видань, подорожніх записок адмірала Ярослава Окунєвського на зламі XIX-XX ст. чи мандрівниці Софії Яблонської у 20-30 рр. ХХ ст.³⁰

Але вже Перша світова війна та повоєнне десятиліття почала змінювати уявну карту світу й образи навколоїшніх народів. Вибух Другої світової війни і прихід у 1939 р. в Галичину Радянської армії став початком незворотного процесу етносоціальних і ментальних трансформацій.

Війна й післявоєнний (радянський) період. Війна помітно розхитала дотеперішні уявлення галичан про світ і їхнє місце у ньому. У 1939-1941 р. до існуючого україно-польського напруження додалося невидиме протистояння між галицькими поляками й українцями та росіянами і російськомовними українцями з УРСР, мешканцями інших радянських республік, які у сприйманні галицької інтелігенції нерідко зливалися у єдину масу „національно несвідомих елементів,” які русифікують Галичину. Водночас почалися спроби інкорпорації в ментальність галичан уявлення про радянський народ, у якій мали б злитися та уніфікуватися різні етноси СРСР.³¹

Початок німецько-радянської війни у 1941 р. перекреслив ці плани, проте приніс інші ідеологеми, – насамперед, протиставлення арійських та неарійських народів загалом і німців та не-німців зокрема. Слов'янські мешканці Галичини посідали у ієрархії „нового порядку” досить низькі позиції, поступаючись, фактично, лише євреям. Ті ж опинилися на найнижчому щаблі етнічної драбини і були масово знищені. Отож, етнічна картина краю Sutton змінилася.

Новий прихід Радянської влади у 1944 р. та примусове „переселення народів” (репатріація поляків з Галичини й українців у Галичину з територій, які відійшли до оновленої Польщі) спричинив ще радикальніші світоглядні зміни.

Новий слов'янський світ. З одного боку, почали відроджуватися давні категорії слов'янофільства, поєднані з міфологемами „віковічної дружби українського та російського народів.” До цього був доданий образ СРСР як „спільної батьківщини радянських народів” (слов'янських й неслов'янських), матрицею якого мавстати російських етнос та його культура.³² Одним із прикладів поєднання „слов'янської” й радянської ідей стала промова о. Гавриїла Костельника на Львівському соборі 1946 р., який проголосив неканонічне

²⁹ Дзерович, Ю. – Мацюрак, В.: Якъ то Русь ходила слѣдами Данила. Пропамятна книга першого русько-народного паломництва в Святу Землю від 5 до 28 вересня 1906 р. Жовква: 1907.

³⁰ Яблонська, С.: З країни рижу та опію. Львів: 1936; Яблонська, С.: Далекі обрї. Львів: 1939.

³¹ Західна Україна під большевиками. IX. 1939 – VI 1939. Збірник за ред. М. Рудницької. Нью-Йорк: 1958. с. 90-95.

³² Дет. про це див: Єшкельчик, С.: Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ: 2008.

„ввоз’єднання” української греко-католицької церкви з православною.³³ У своєму виступі на соборі він змальовував Ватикан вже як постійного недруга („мачуху”) слов’янського світу, а Москву – як його рятівницю, „оборонну силу всієї Русі і всіх слов’ян.” Зрештою, Костельник доводив, що ліквідація греко-католицизму – знак нової, слов’янської епохи в європейській історії: „Я вже за Польщі передбачав і писав про те, що перше християнське тисячоліття було грецьке, друге – романсько-германське, а третє повинно бути слов’янське. Тепер це вже здійснюється, і ми повинні йти на зустріч цій нашій великій долі.”³⁴ Ця риторика відповідала ідеології російського православ’я, але перегукувалася й з офіційною радянською доктриною. Згідно з нею, в історії існували дві категорії слов’янофілів: „реакційного” та „прогресивного” напрямку. У річище прогресивного слов’янофільства вписувалася й давня концепція слов’янського братерства під егідою Росії, і нова теорія „дружби та співробітництва слов’янських народів” й соціалістичних країн у межах Варшавського договору.

Вона відповідала реаліям повоєнної Європи, зокрема побудові тзв. „соціалістичного табору” держав, які в умовах „холодної війни” мали протидіяти Заходу. У цьому просторі під фактичним протекторатом СРСР опинилася більшість слов’янських територій. Зрештою, проведення чергового „Всеслов’янського з’їзду” на тлі зруйнованої Європи (Белград 1946) стало символом домінування політико-ідеологічної системи російського зразка на слов’янських землях.³⁵ Слов’янщина стала асоціюватися з комуністичною системою, на чому наголошувала офіційна радянська наука: „Усі слов’янські держави, а також батьківщина серболужичан НДР стали на шлях будівництва соціалізму.”³⁶ (Прикметно, що саме лужицькі серби як анклав слов’янства у германському світі привернули особливу увагу львівських славістів у 70–80 рр. ХХ ст.³⁷) З одного боку, те, що „слов’янські” держави були соціалістичними, давало можливість розглядати їх як „свою,” а не „чужу,” ворожу територію. Разом з тим, ідеологічні штампи заздалегідь визначали схему вивчення слов’янських мов і культур. До цієї парадигми входили також стереотипи щодо окремих слов’янських країн: уявлення про „особливу” напівкапіталістичну Югославію Броза Тіто, про „наступ антикомуністичної реакції” на Чехословаччину 1968 р. чи про „неоголошенну війну Заходу проти Польщі” на початку 80-их рр. ХХ ст.³⁸ Водночас ставлення населення радянської Галичини до таких стереотипів було доволі критичним.³⁹ Разом з тим, всередині самого СРСР на рівні популярної неофіційної міфології - зокрема на рівні анекдотів, не лише диференціювали, але й протиставляли образи слов’янських народів (росіян, українців, білорусів) образам закавказців (грузинів та вірменів), „чукчів”/“нацменів” (народів Сибіру й Півночі РФ)

³³ Вже сама біографія Костельника була втіленням амбівалентності „слов’янської ідеї.” З одного боку, уродженець Руського Керестуру Габора Коштельника знали як засновника бачвансько-русинської мови та літератури. Водночас у своїй галицькій іпостасі Гавриїл Костельник був видатним українським католицьким релігійним діячем та літературним критиком 20-30 рр. ХХ ст. Можливо, через цю двоїстість, а також щоб пояснити несподівану конверсію з католицизму до православ’я, Костельник вдався до панславістичної термінології

³⁴ Цит за: Хрестою дорогою. Функціонування і проби ліквідації греко-католицької церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 рр. Львів: 2006, с. 347.

³⁵ Kohn, H.: Pan-Slavism: its History and Ideology. New York: 1953. с. 305.

³⁶ Супрун, А.: Введение в славянскую филологию. 2-е изд, перераб. Минск: 1989, с. 14.

³⁷ Трофимович, К.: Нарисы з історії серболужицької літературної мови. Львів: 1970; Трофимович, К.: Верхнелужицко-русский словарь. Москва; Бауцен, 1974; Моторний, В. – Трофимович, К.: Серболужицкая литература. Львов: 1986.

³⁸ К событиям в Чехословакии. Москва: 1968. Необъявленная война против Польши: Подрывная деятельность западных спецслужб (по материалам польской печати). Москва: 1984.

³⁹ Див. Бажан, О.: Суспільні настрої в Україні у ході чехословацької кризи 1968 р. за донесеннями радянських спецслужб. In З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. Київ: 2008. № 30, с. 37-53.

і „чурків”/“вузькооких” (народів Середньої Азії). Кожну з цих категорій оточували відповідні стереотипи: росіян – як грубих, дещо незgrabних людей, які діють напролом,⁴⁰ українців – відносно раціональних і (у західноукраїнському варіанті) прихованих націоналістів, білорусів – мирних „бульбашів,” грузинів та вірменів – як дотепних, проворних і хитрих торгівців, „нацменів” і „чурків” – як людей з дуже вузьким, обмеженим кругозором.

Новий образ неслов'янського світу. „Соціалістичному табору” чи „блоку,” центром якого став СРСР, в радянській ідеології протистояв „капіталістичний табір,” очолюваний США та країнами НАТО. (Десь між ними, але близче до СРСР, радянська політична уява розміщувала соціалістичний Китай і Югославію.) Середню нішу у такому світогляді займали країни, що розвиваються (латиноамериканські, африканські та далекосхідні). Їх, у свою чергу, поділяли на прогресивні (комуністично- соціалістичні) та реакційні режими (хунти). Водночас художня та краєзнавча література презентувала різноманітні образи країн „за залізною завісою,” хоча в описах більшості капіталістичних держав домінували акценти „на визиску робітничого класу,” образах нещасних бідняків, бездомних тощо. Проте крізь призму багатьох перекладених художніх текстів проступали інші, гуманніші образи цих країн, їхніх звичаїв, щоденного життя тощо. Крім того, на рівні анекdotів розповсюджувалися також, наприклад, порівняльні образи поляка, німця, француза й американця та росіянина, де росіянин виступав, як правило, втіленням „широкої слов'янської душі:” нераціональної моделі поведінки, протиставленій раціоналізму німців, прагматизму американців та романтизму французів.

Пострадянський період. За час незалежності України (починаючи з 1991 р.) загальна рецепція слов'янського й неслов'янського світу в Галичині також зазнали метаморфоз.

Слов'яни. На хвилі певної етнополітичної невизначеності у Центрально-Східній Європі і самій Україні та на тлі балканських воєн середини 90-их рр. ХХ ст. з'явилися гіbridні концепції неопанславізму та антизахідної риторики.⁴¹ У тому ж руслі відбувалося утворення різноманітних „слов'янських” партій та союзів, проголошення „захисту слов'янського населення у Придністров'ї,” заклики до солідарності з бомбардованою Сербією тощо. Опоненти з кола галицьких інтелектуалів, навпаки, закликали до зближення з державами Центрально-Східної Європи без огляду на їхній етногенез, щоб формувати простір, де „слов'янська дорога” є лише одним з шляхів.” На їхню думку, слов'янська ідея мала б якщо не зникнути, то нейтралізуватися у процесі євроінтеграції українців.⁴² Разом з тим, посилювалися й загострювалися давні стереотипи галицьких українців щодо слов'янських сусідів. Одним з індикаторів цього напруження стала українсько-польська суперечка спочатку щодо „Цвінтаря Орлят” у Львові, а згодом – і стосовно волинських подій 1943 рр. Водночас культ „папи-слов'яніна” – Івана Павла II – серед галичан засвідчував протилежну тенденцію і певним чином сприяв регенерації „слов'янського міфу,” що й засвідчив його візит в Україну в червні 2001 р. Події 2004-2005 рр. створили враження швидкої ліквідації кордонів між Україною й сусідніми слов'янськими державами, але не в контексті „всеслов'янської федерації,” а „спільного європейського дому.” Зникнення цих

⁴⁰ Сремесва, К.: Радянська влада та росіяни в радянських політичних анекдотах та українській тематиці In: Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. Харків: 2011. Вип. 15, с. 82-93.

⁴¹ Серед них – ідея слов'янської федерації/імперії з центром у Києві, яка, фактично, була дзеркальним відображенням російського месіанізму. В одному з видань середини 90-их рр. ХХ ст.. Україну проголошували “слов'янським щитом, що захищить народи від нашестя мусульман зі Сходу та розпусти з Заходу”. Гринчук, С. : Підстави нашої перемоги. In: Українські обрії. 1994. № 2, с. 3.

⁴² Баган, О.: Як ставитися до слов'янського питання? In: Поступ (Львів). 2000. 26 лютого. с. 7.

ілюзій лише підсилило відчуття Великого Бар'єру між східними слов'янами та рештою слов'янського світу. Водночас надія на усунення цього нового Кордону Цивілізацій (фізичного та культурного) залишається елементом ментальності сучасних галичан.

Позаслов'янський світ й об'єднана Європа. На цьому тлі змінювалася й рецепція неслов'янських держав у свідомості галичан. Спочатку, з моменту падіння „берлінської стіни” колишній „капіталістичний світ” став відносно близьким. Цьому сприяла й масова трудова міграція 90 – початку 2000-их рр. до Італії, Іспанії та Португалії, частково – до США та Канади. Проте поступове формування об'єднаної Європи, входження значної частини „слов'янських” держав до НАТО і ЄС на початку і в середині 2000-их років „демократичного простору” витіснило радянське уявлення про відносно монолітний слов'янський світ та поклало край ілюзіям щодо його ідеологічної єдності. Водночас на пострадянських теренах виникли неоєвразійські проекти об'єднання трьох „слов'янських держав” – України, Росії та Білорусі, довкола яких, у свою чергу, мали б об'єднатися решта держав колишнього СРСР. Разом з тим, значна міграція мешканців з країн третього світу, дорога яких пролягає через західноукраїнські землі, глобалізація світу змінили уявлення про екзотичні колись народи, які, у свою чергу, трансформують етнічне обличчя Центрально-Східної Європи, стаючи її (бажаними чи небажаними) жителями.

Отож, Галичина кінця ХХ – поч. ХХ ст. знову опинилася на межі цивілізацій, стала майданчиком для поширення й протиборства двох протилежніх візій Слов'янщини: одної – інкорпорованої у космополітичний, мультикультурний простір відносно рівноправних європейських держав та їхніх цінностей⁴³ та іншої, що є частиною євразійського простору з відповідною ієрархією держав та пріоритетів. За 20 років української незалежності офіційне домінування одного з цих образів змінювалося згодом „перемогою” іншого, протилежного. Проте сама історія Галичини навіть впродовж XIX-XX ст. показує, настільки відносними є існуючі уявлення про світ, і як швидко та несподівано він може змінитися. Питання лише – в який бік.

The Image of the Slavic and Non-Slavic Worlds in the Mentality of the Inhabitants of the Galicia in the 19th – 20th Centuries

Роман Голик

Galicia (germ. Galizien, ukr. Галичина, pol. Galicja, rus. Галиция, Yiddish Galicye) has always been the multi-cultural area. In the such a complex region as the Central and Eastern Europe it became a meeting points of the Slavic (Ukrainian, Poles, Russians) and Non-Slavic (Jewry, German) peoples. This led to the emergence of many ethnic stereotypes and perceptions, some of which provoked interethnic tensions, and some, contrary, contributed to the elimination of the inter-ethnic conflicts. The roots of the problems is also in the complicated relationship between the Western (Poles) and Eastern (Ukrainians) Slavs in the local cultural and political history. The dramatic ethno-demographic changes of the 20th Century in the region (the eliminations of the Galician Jews, the “repatriation” and the deportation of Poles and Ukrainians, the emergence of new (Russian) residents) also transformed the mentality of the Galician inhabitant. As a result, the Galician society (or societies) is constantly balanced between Eastern (genetically Slavia Ortodoxa) and Western (genetically Slavia Latina) civilizations.

⁴³ Звідси – ностальгічно-утопічна картина Австро-Угорської монархії початку ХХ ст. і навіть міжвоєнної реальності (часу, коли Галичина де facto була частиною Європи) в уявленнях частини галицьких українських інтелектуалів кінця ХХ – поч. ХХІ ст.

PETER ZUBKO*

Relikty poloník z čias rekatolizácie na východe Slovenska

ZUBKO, P.: Polish relics from the recatholisation time in eastern Slovakia. *Slavica Slovaca*, 48, No.2, pp. 172-182 (Bratislava).

In the last quarter of the 17th century Poland had the ambition to become a bastion of Catholicism in the wider region of Central Europe. This was also reflected in the east of present-day Slovakia, where are preserved many relics of Polish origin in centres spreading Catholicism, especially images of Our Lady of Czestochowa (17th-19th century), which brought the monks to support the strengthening recatholisation. At the end of 17th century some churches consecrated not local, but the Polish bishops. In some places no-Catholics called catholic faith as Polish faith. In the 18th century there was a significant decline Slovak-Polish relations, although vested in the liturgical calendar of the Kosice diocese (1826) these relations are still indirectly expressed.

Czestochowa Virgin Mary, Poles in Slovakia, polonica, recatholisation, gracious/miraculous images

Úvod do problematiky. Na východe Slovenska (v regiónoch Abov, Šariš a Zemplín) sa vo viacerých lokalitách nachádzajú kópie obrazu čenstochovskej madony. Frekvencia a dominancia týchto obrazov vo svojom prostredí si zaslhuje pozornosť a preskúmanie tohto javu. Okrem obrazov poľského pôvodu možno v regióne identifikovať aj niekoľko ďalších „poloník“, ktoré spadajú do rovnakého obdobia a viažu sa na jav nazývaný rekatolizácia. Tieto poloníká možno rozdeliť do niekoľkých skupín, pričom sa navzájom dopĺňajú/prekrývajú:

1. Ikonografické (obrazové) pramene. Kópie/napodobneniny čenstochovskej Panny Márie, madony čenstochovského typu.
2. Liturgické pramene.
3. Písomné administratívno-právne pamiatky. Archívne pramene o vyššie uvedených obrazoch, o výskyte a o používaní poľských tlačí a o kňazoch/biskupoch poľského pôvodu.
4. Naračné pramene. Ústne tradované zmienky zapísané v prameňoch.

Ikona čenstochovskej madony. Najvýraznejším symbolom poľského vplyvu na východe Slovenska je prítomnosť obrazov čenstochovskej Panny Márie. Jej zobrazenia sú väčšinou dobovými kópiami zo 17. storočia. Čenstochovská madona je pôvodne byzantská ikona. Pôvodina sa nachádzala na Jasnej Hore nad mestom Čenstochová (Częstochowa, Ślęzsko, Poľsko) od 13. augusta 1384. Obraz má pohnuté dejiny, v roku 1430 bol sprofanizovaný počas husitského vpádu a značne poškodený; kráľ Vladislav Jagelovský (Jagieľo) ho dal obnoviť aj za cenu odstránenia pôvodnej maľby a jej nahradenia úplne novou, ktorá kopírovala originál. Na pripomienutie udalosti boli na obraze ponechané dva šrámy pochádzajúce od seknutia šabl'ou. Tento stav nám

---

* Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

dnes znemožňuje presne datovať originál, preto ho rozliční bádatelia datujú odlišne, rámcovo do 7.-14. storočia. Vzor pre pôvodinu mohol pochádzať z 5.-9. storočia.¹ Už v polovici 15. storočia vznikli najstaršie kópie a rozšírili sa v Poľsku, na Rusi a v Uhorsku. Všetky kópie namaľované do konca 17. storočia, príp. do 18. storočia, treba pokladať za vzácné, lebo nejde o mnohopočetné reprodukcie,² preto sú opisované obrazy významné aj pre dejiny umenia.

Kult čenstochovského obrazu zohral kľúčovú úlohu počas švédskeho vpádu do Poľska. Jasná Hora bola súčasne kľúčovou pevnosťou, ktorá sa v roku 1655 ubránila pod vedením paulínskeho priora Augustína Kordeckého OSPPE, ktorý na povzbudenie morálky vojakov uskutočnil procesiu s obrazom medzi obrancami, čo ich mimoriadne povzbudilo, a tak zvíťazili. Víťazstvo bolo pripísané ochrane Panny Márie, ktorú považovali za duchovnú kráľovnú krajiny. Výhra nad Švédmi bola súčasne návratom v rekatolizácii Poľska, spojeným s vlastenectvom.³ Poľská armáda už 12. septembra 1683 oslavila ešte aj víťazstvo pri Viedni nad Turkami.⁴ Po tomto víťazstve pápež Inocent XI. zaviedol v cirkvi sviatok Mena Panny Márie.⁵ Tieto udalosti ovplyvnili aj rehoľníkov, ktorí prešli katolíckou duchovnou formáciou v poľskom prostredí, preto sa prirodzene a spontánne využili pri obnovovaní katolíckej viery aj na východe Slovenska.

Náboženská úcta k obrazom v čase rekatolizácie na mnohých miestach priniesla ovocie barokovej zbožnosti v prejavoch milostí, napr. rozličné telesné i duchovné uzdravenia. Zvest o týchto milostivých miestach sa šírila nielen v malých regiónoch farností či dekanátov, v niektorých prípadoch aj diecéz, poveď niektorých miest prerastla hranice diecéz, regiónov i krajín. Vyslyšaní veriaci a pútnici prinášali na takého miesta vótá, zvyčajne zo striebra a zo zlata, ktoré zobrazovali udelenú milosť (srdce ako symbol vnútorného uzdravenia, rozličné časti tela ako symbol ich uzdravenia a pod.). Keď sa nazbieral dostaťok šperkov, boli preliate na liturgické predmety (kalichy, nádoby, antimenziony). V konečnom dôsledku sa pútnické lokality povzniesli nielen duchovne, ale aj ekonomicky, najmä ak sa púte nekonali len raz v roku. Pútnici boli vitaní keďkoľvek. Popularizácia milostivých miest v Uhorsku nastala po roku 1690 po vydaní *Mariánskeho atlasu* od Vilíama Gumpenbergera SJ v maďarskom preklade,⁶ do ktorého boli doplnené viaceré starobylé a dnes už sčasti aj zaniknuté milostivé uhorské lokality. Pôvodina atlasu vyšla v roku 1655 v Ingolstadtte, predchádzali jej publikované prehľady mariánskych milostivých obrazov v knihe *Synopsis bibliothecae Marianae*, ktorá tlačou vyšla v Kolíne v roku 1643.⁷

Baroková spiritualita dávala príležitosť na vznik ďalších a ďalších milostivých miest. Ich pravosť preveril čas, pretože mnohé z nich zanikli po zániku rehoľí, ktoré podporovali ich kult, alebo po zásahu cirkevných autorít (zvyčajne miestneho farára). Prežili len tie miesta, ku ktorým existovala tradovaná individuálna úcta, často aj bez usmerňovania miestnymi kňazmi. Stav a komplexnosť zachovania (ku ktorému patria milostivé korunky, rúcha a vótá) obrazov čenstochovskej Panny Márie je nielen ovocím doby, v ktorej vznikli, ale aj následných období, ktoré udržali úplne, čiastočne, alebo neudržali miestnu kultovú pamäť.

Lokality na východe Slovenska, v ktorých sa dodnes nachádzajú (alebo preukázateľne nachádzali) obrazy čenstochovskej Panny Márie, pochádzajúce zo 17.-18. storočia: 1. Gabol-

¹ Encyklopédia Katolicka 3. Lublin: KUL, 1979, s. 852-879.

² Porov. Encyklopédia Katolicka 3. s. 865-866.

³ Kosman, M.: Dějiny Polska Praha: Karolinum, 2011, s. 156-157, 167-168.

⁴ Kumor, B.: Cirkevné dejiny 6. Novovek, obdobie absolutizmu a osvetenstva. Levoča: Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2003, s. 153-157.

⁵ Malý, V. (zost.): Matka cirkvi blahoslavená Panna Mária. Bratislava: Vesna, 1990, s. 66-67.

⁶ Esterházy, P.: Az egész világon levő csudálatos Boldogságos szűz képeinek rövideden föltett eredeti. Nagyszombat 1690, 794 + 14 s.

⁷ Royt, J.: Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století. Praha: Karolinum, 2011, s. 38-39.

tov (okr. Bardejov) – Kostol sv. Vojtecha. Bočný oltár v priečeli lode na epištolovej strane; 2. Košice – Kostol Najsvätejšej Trojice (dnes premonštrátsky, pôvodne jezuitský). Závesný obraz v zadnej časti lode na epištolovej strane; 3. Košice – Kostol sv. Michala (uršulínsky). Bočný oltár v severnej lodi; 4. Košice – Kostol Nanebovzatia Panny Márie (dominikánsky). Závesný obraz v kaplnke podvežia kostola; 5. Kučín (okr. Vranov n/T) – Kostol Navštívenia Panny Márie. Závesný obraz v lodi na evanjeliovej strane; 6. Prešov – Konkatedrála sv. Mikuláša. Bočný oltárik s milostivým obrazom chránený sklom vedľa južného vchodu do chrámu; 7. Prešov – Kostol Svätého kríza na Kalvárii. Závesný obraz v samostatnej kaplnke z epištolovej strany; 8. Sabinov – Kostol Sťatia sv. Jána Krstiteľa. Závesný obraz nad severným vchodom do chrámu; 9. Stropkov – Sanktuárium Najsvätejšieho tela. Obraz je známy už len z archívnych prameňov.

Archívnym výskumom bolo možné tieto pamiatky bližšie špecifikovať v kontexte 18. storočia, ktoré súčasťou bolo pokračovaním barokovej zbožnosti, ale vo výraznej osvetenej racionalite.

Gaboltov. Rímskokatolícky Kostol sv. Vojtecha. Dnes sa obraz čenstochovskej Panny Márie nachádza ako dominantný obraz na bočnom oltári. Kánonická vizitácia z roku 1749 hovorí o štyroch oltároch v kostole, ktoré boli zasvätené sv. Vojtechovi (hlavný), sv. Mikulášovi (na epištolovej strane), Škapuliarskej Panne Márii (na evanjeliovej strane) a sv. Rozálii. Uprostred kostola visela rezba Panny Márie s vyrezanými lúčmi, zavesená na železnej reťazi; iný obojstranný mariánsky obraz sa nasieval na procesie.⁸ Kánonická vizitácia z roku 1775 spomína okrem hlavného oltára dva bočné oltáre, ale neuvádza ich patrocínium.⁹ Protokol vizitácie len konštatuje, že v kostole sa nachádzajú tri obrazy Panny Márie.¹⁰ V porovnaní s predchádzajúcim vizitáciou pribudol jeden mariánsky obraz. Možno predpokladáť, že v interiéri došlo zmenám, v rámci ktorých bol oltár na epištolovej strane upravený, resp. bol obraz sv. Mikuláša vymenený za obraz čenstochovskej Panny Márie. Lokalita bola škapuliarskym pútnickým miestom, v roku 1706 tu so súhlasom biskupa Štefana Telekešiho (Telekessy) vzniklo škapuliarske bratstvo.¹¹ Podľa verejnenej pamiatkového výskumu obraz čenstochovskej Panny Márie pochádza zo 17. storočia, hoci architektúra oltára je mladšia.¹²

V Gaboltove sa k roku 1775 vo farskej knižnici nachádzalo 32 titulov kníh, z ktorých šesť bolo napísaných v poľskom jazyku: Nový zákon, nedeleň a svatočné kázne známeho poľského jezuitu Petra Skargu,¹³ svatočné kázne Šimona Staravol'ského (Szataravol'ský),¹⁴ iná poľská postila, v polštine vydaná kniha od Petra Kanízia¹⁵ a *Sinonima Polonica*.¹⁶ Výber týchto kníh je kvalitný a dosvedčuje kvalitu miestnych farárov a ich duchovnej práce.

⁸ Arcibiskupský archív Košice (=Archivum Archidioecesis Cassoviensis, AACass), KV (=Kánonické vizitácie), Gaboltov, 1749A, f. 1r.

⁹ Porov. AACass, KV, Gaboltov, 1775, f. 3r.

¹⁰ AACass, KV, Gaboltov, 1775, f. 3v.

¹¹ AACass, KV, Gaboltov, 1775, f. 5v.

¹² Porov. Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvy A – J. Bratislava: Obzor, 1967, s. 365.

¹³ Poľský jezuita Peter (Piotr) Skarga (1536-1612) bol autorom kázní v sejme, ktoré boli preniknuté láskou k otčine, patril k hlavným predstaviteľom protireformácie v Poľsku. Dybkowska, A. – Źaryn, J. – Źaryn, M.: Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1998, s. 114.

¹⁴ Świątynica Panska, Zámykająca w fobie Kazania Na Wroczystosci Świąt, Całego Rokv. Przez X. Szymona Starowolskiego, Kantora Tarnowskiego. Ku pozytkowi y zbudowaniu duchownemu, nabożnym Kátholikom Wystawiona. W Krakowie, W Drukarniey Krzyżtofa Shcedlá J. K. M. Typogr. Roku Páńskiego, 1645.

Szymon Starowolski (1588-1616) bol knázom, tarnovským kantورom a kanonikom na krakovskom Wawele.

¹⁵ Jezuita Peter Kanízius (Petrus Canisius) (1521-1597) pôsobil v nemecky hovoriacich krajinách, stal sa známym prvémi katechizmami, ktoré sprístupňovali náuku Tridentského koncilu. Manns, P.: Die Heiligen in ihrer Zeit. Band II. Mainz: Matthias-Grünewald-Verlag, 1966, s. 225-228.

¹⁶ AACass, KV, Gaboltov, 1775, f. 9v-10r.

Košice. Všetky tri obrazy sa nachádzajú v rehoľných rímskokatolíckych kostoloch. Rehoľníci boli kánonickým právom vyňati spod jurisdikcie miestneho biskupa, preto ich nevizitoval a aj preto sa v biskupských archívoch nenachádzajú pramene o ich inventároch. Súpis pamiatok spomína len oltár čenstochovskej Panny Márie v uršulínskom kostole a datuje ho do polovice 18. storočia,¹⁷ hoci obraz je starší. Obraz je prekrytý sklom. Oltár bol zhotovený v rámci kultu k obrazu, erby donátorov sa nachádzajú v hornej časti oltára. Dodnes sa pod sklom nachádzajú mohutné korunky, strieborné vóta a šperky. Obraz u dominikánov je tiež chránený pod sklom v dobovom ráme, dnes však nie je verejne prístupný, nemá žiadne vóta.

Kučín. V rímskokatolíckom kostole sa nachádza obraz čenstochovskej Panny Márie zo 17. storočia.¹⁸ Ide o temperu na dreve (108×70 cm).¹⁹ Kánonické vizitácie z 18. storočia konštatuujú, že miestny Kostol Najsv. Trojice, od roku 1816 so zmeneným patrocíniom Navštívenia Panny Márie, má biedny inventár a spomenutý mariánsky obraz sa v názve nenachádzal. Kostol sa začal zveľaďovať až po oprave z roku 1793, ktorú financoval jágerský biskup Karol Esterházy (Eszterházy), ako to dodnes hlása pamätný nápis na tráme kalvárie vo víťaznom oblúku kostola. Obec patrila až do 20. storočia do farnosti Nižný Hrušov. A v tomto kontexte sa možno dopátrať aj k pôvodu obrazu. Dňa 9. marca 1763 nižnohrušovský zemepán Karol Barkóci (Barkócz) požiadal biskupa o dovolenie mať v kaštieli súkromnú kaplnku.²⁰ Povolenie dostal a mariánsku kaplnku zriadil pravdepodobne v roku 1769.²¹ Jeho vdova barónka Mária Sentivániová (Szenthágyi) v roku 1733 mala v kaplnke maľovaný oltár, na ktorom bol obraz čenstochovskej Panny Márie v čiernom pozlátenom ráme, so štyrmi svetnikmi a ozdobený množstvom rôznofarebných ruží. Na oltári bol kríž zo sedembolestnou Pannou Máriou a sv. Jánom. V kaplnke bolo aj Jezuliatko a osem obrazov.²² Zrejme tento obraz darovali Barkóciovi z Nižného Hrušova kučínskemu kostolu pravdepodobne v 19. alebo až 20. storočí po zrušení kaplnky, alebo po jej modernizácii. To však nič nemení na význame obrazu, práve naopak, kučínsky stredoveký vidiecky kostolík sa stal terminálou stanicou pre obraz. Barkóciovcom obraz mohli sprostredkovať františkáni z humenského konventu, ktorí v Nižnom Hrušuve obnovili katolícku farnosť v roku 1711 a pôsobili tu počas 18. storočia, až kým sa farskej správy ujali diecézni knžazi v roku 1734.

Prešov. Rímskokatolícky Kostol sv. Mikuláša je dnes konkatedrálou Košickej arcidiecézy. V jeho interiéri sa nachádza nielen pôvodný mobiliár, ale aj ten, ktorý sa pôvodne nachádzal v minoritskom konvente, ktorý 12. júla 1787 zrušil Jozef II.,²³ neskôr slúžil ako vikariátny gréckokatolícky kostol a po vzniku Prešovskej eparchie ako gréckokatolícka katedrála. Tri latinské oltáre z tohto kostola získal práve Kostol sv. Mikuláša²⁴ a patrí k nim aj oltár s milostivým obrazom čenstochovskej Panny Márie. Je datovaný do polovice 18. storočia a terajší oltár nie je jeho pôvodným umiestnením.²⁵ Obraz sa nachádza v sklenenej vitríne, má strieborné votívne šaty, je stále osvetlený, obsahuje votívne dary. Nachádzajú sa na ňom aj mená donátorov. Kult tohto obrazu je dodnes živý.

¹⁷ Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok druhý K – P. Bratislava: Obzor, 1968, s. 101.

¹⁸ Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok druhý, s. 156.

¹⁹ Frický, A.: Štátny zoznam kultúrnych pamiatok okresu Vranov. Bratislava: SÚPSOP, 1975, s. 42.

²⁰ AACass, Spisy farnosti Nižný Hrušov, list 9.3.1763.

²¹ AACass, Székely, A.: Historia parochiae in Nižný Hrušov. Rkp. Humenné 1977. s. 2.

²² AACass, Spisy farnosti Nižný Hrušov, Inventarium capellae, s. 1.

²³ Porov. Čižmár, M.: Rehoľný život na území Košického arcibiskupstva. Dejiny Košického arcibiskupstva II. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 131, 155.

²⁴ AACass, GR (Graeci ritus), sign. 568/1815, s. 1.

²⁵ Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok druhý, s. 560.

Kostol Svätého kríža sa nachádza na prešovskej kalvárii. Ku kostolu sú z obidvoch strán pribudované samostatné kaplnky s vonkajšími vchodmi. V kaplnke z epištolovej strany je uložený závesný obraz uvádzaný ako obraz loteránskej Panny Márie a je datovaný do 19. storočia. Ide o insitnú votívnu maľbu kostola na Jasnej Hore, nad ktorou dominuje čenstochovská Panna Mária, po bokoch kláčia sv. Lukáš a sv. František Assiský.²⁶ Bližšie okolnosti vzniku obrazu nie sú známe, ale svedčia o kulte čenstochovskej madony v 19. storočí.

Sabinov. Podľa kánonickej vizitácie z roku 1749 sa v rímskokatolíckom kostole nachádzali obrazy darované ako vótum (*imagines ex votis oblatae*): loretánskej Panny Márie (*BVM Lautae-tanae*), sv. Jozefa, sv. Júdu Tadeáša a v striebornom ráme s hmotnosťou 3 viedenské libry obraz pócskej Panny Márie.²⁷ Na jednom z mariánskych obrazov boli umiestnené milostivé korunky nad hlavou madony i malého Ježiša.²⁸ Podľa kánonickej vizitácie z roku 1813 sa v kostole nachádzali tri mariánske obrazy.²⁹ Obraz čenstochovskej Panny Márie mimoriadne dominantný a kvalitný pochádza zo 17. storočia a zrejme je v prameňoch skrytý pod loretánskou Pannou Máriou.

Stropkov. V rímskokatolíckom kostole sa dnes nenachádza žiadny obraz, ktorý pripomína čenstochovskú madonu, ale jeho existenciu potvrdzujú archívne pramene. Kánonická vizitácia z roku 1749 dokladá, že farnosť spravovali rehoľníci z konventu menších reformovaných bratov Najs. Spasiteľa na čele s gvardiánom Liborom Doležalom. Hlavný oltár bol nový, na evanjelirovej strane stál oltár škapuliarskej Panny Márie a na epištolovej strane oltár sv. Anny.³⁰ V roku 1773 kostol stále spravujú františkáni na čele s gvardiánom Wolfgangom Benkovičom (Benkovics)³¹ v kostole stálo už 5 oltárov,³² z nich jeden bol zasvätený šaštínskej Panne Márii (*BVM Sascsiniensis*)³³ čiže bolestnej Panne Márii, a jeden obraz čenstochovskej Panny Márie (*BVM Csesztochoviensis*); protokol vizitácie ju výslovne uvádza ako čenstochovskú Pannu Máriu.³⁴ Lokalita bola škapuliarskym pútnickým miestom, 10. mája 1669 tu so súhlasom biskupa Tomáša Pálfiho (Palffy), miestneho zemepána Žigmunda Peteho (Pethő) a generála karmelitánov pátra Filipa od Najs. Trojice vzniklo škapuliarske bratstvo,³⁵ prvé v Uhorsku.

Humenský obraz usnutia Panny Márie. V rímskokatolíckom Kostole všetkých svätých sa v sakristii nachádza obraz, ktorý je kópiou milostivého obrazu z poľskej lokality Stara Wieś, kde sa nachádza najmenej od roku 1638. Originál je monumentálnou maľbou na lipových a jedľových doskách (205x141 cm) z prvej štvrtiny 16. storočia a znázorňuje usnutie Panny Márie uprostred zboru apoštolov. Stara Wieś i Humenné sa hlásia k starej tradícii, podľa ktorej Humenčania chodievali do Poľska na túte, pretože podľa vzájomne uznávanej tradície má originál obrazu humenský pôvod a do Poľska sa dostať zrejme počas reformácie, kde ho odniesli rehoľníci.³⁶ Na tento čin musel byť vážny dôvod, ktorý možno nájsť práve v úcte tohto obrazu, ktorý sa v Humennom uctieval ako milostivý. Humenský obraz (kópia) sa nachádzal v loretánskej kaplnke.³⁷

²⁶ Petranská, D. – Zubko, P. – Dronzek, J.: Prešovská Kalvária. Prešov: Excel, 2010, s. 48.

²⁷ AACass, KV, Sabinov, 1749A, f. 3r; 1749B, f. 1r.

²⁸ AACass, KV, Sabinov, 1749A, f. 4r.

²⁹ AACass, KV, Sabinov, 1813, príloha A, f. 2r.

³⁰ AACass, KV, Stropkov, 1749, f. 1r.

³¹ AACass, KV, Stropkov, 1773A, f. 7r.

³² AACass, KV, Stropkov, 1773A, f. 1r.

³³ AACass, KV, Stropkov, 1773A, f. 4v.

³⁴ AACass, KV, Stropkov, 1773A, f. 2v.

³⁵ AACass, KV, Stropkov, 1773A, f. 6v.

³⁶ Porov. Fridrich, A.: Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce. Tom drugi. Kraków: Wydawnictwo Tow. Jez., 1904, s. 430-436.

³⁷ Porov. Esterházy, P.: Az egész világon levő csudálatos Boldogságos szűz képeinek, s. 116.

V literatúre sa uvádza aj zmienka o pôvode obrazu v *Obišovciach*, ktorý údajne priniesli pút-nici z poľského mesta Tarnov.³⁸ Tu však ide o omyl, pretože pri poslednom reštaurovaní obrazu v marci – apríli 2009 bolo zistené, že je kópiou trnavskej Panny Márie. Tradícia skomolila názov Trnavy a len dodatočne ho nepresne interpretovala.

Poľské vplyvy v partikulárnom kalendári Košickej diecézy. Iné poľské vplyvy na východe Slovenska možno identifikovať v partikulárnom liturgickom kalendári, ktorý bol pápežom Levom XII. schválený v roku 1826 a o tri roky neskôr Košická diecéza vydala vlastné liturgické texty.³⁹ Treba si uvedomiť, že každá diecéza si zostavovala svoje partikulárne kalendáre, ktoré schvaľovala Svätá stolica. Boli v nich zohľadnené kulty miestnych svätcov, vlastné liturgické tradície, ale aj dobové vplyvy. Istý poľský vplyv nájdeme práve v prvej polovici 19. storočia, hoci nešlo o priamu poľskú intervenciu, ale o sprostredkovanie vplyvy, ktoré boli všeobecne obľúbené a odobrené Svätou stolicou, prípadne sa spájali s uhorským prostredím. Liturgický kalendár obsahoval 58 liturgických sviatkov svätých a tajomstiev viery, z nich 52 boli sviatky historických svätcov. Väčšina z nich mala uhorský, domáci pôvod, alebo ich život či smrť sa viazali na obdobie Rímskej ríše, a to provinciu Panónia, ale aj prilahlé okolie: Sirmium, Dorostor, Norikum atď. Ďalšie vplyvy pochádzali z Itálie (Pápežský štát), Španielska, Francúzska, príp. Konštantínopola (Grécko). Poľské vplyvy mali pôvodne uhorské korene, alebo prišli prostredníctvom Talianska. Kalendár obsahoval mnoho svätcov kanonizovaných v 18. storočí, preto je aj svedectvom barokovej zbožnosti a jej pretrvávania počas celého 19. storočia až do začiatku 20. storočia, keď v kalendáriu došlo k výraznejším zmenám.

V košickom partikulárnom kalendári sa nachádzali tieto sviatky poľského pôvodu:

1. *Feria VI. post Octavam Corporis Christi* (Piatok po oktáve Božieho Tela): Najsvätejšieho Srdca nášho Pána Ježiša Krista (duplex majus). Sviatok sa v Košickej diecéze slávil už pred rokom 1828. Ako prví ho mohli oficiálne sláviť z rozhodnutia Klementa XII. od roku 1765 v Poľsku,⁴⁰ odkial sa pravdepodobne rozšíril aj do Uhorska. Tento kult sa stal v 19. storočí veľmi obľúbeným a dostał sa do slávenia celej katolíckej cirkvi z rozhodnutia pápeža Pia IX. v roku 1856.

2. *Dominica VII. post Pentecostam* (7. nedeľa po Turíčach): bl. Kunikundy, panny a kráľovnej Poľska (duplex). V Košickej diecéze sa slávil sviatok sv. Kunekundy, panny (sic!), a to do roku 1826 ako duplex minus,⁴¹ od roku 1827 ako duplex;⁴² išlo ale o nemeckú sväticu (cca 987-1033). Bola vydatá za cisára Henricha II., no nemala s ním potomkov, čo mylne neskorší životopisci pokladali za dôkaz jej panenského manželstva. Cisárské šaty vymenila za benediktínsky habit. Pochovali ju s manželom v bamberskej katedrále. Kanonizoval ju pápež Inocent III. roku 1200. Jej sviatok sa sláví 3. marca.⁴³ Kult bol od roku 1829 nahradený kultom uhorsko-poľskej svätvice, ktorá mala meno spomenutej nemeckej svätvicy.

³⁸ Pútnické miesta Slovenska. Sprievodca. Piatrová, A. (ed.). Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2010, s. 110.

³⁹ Officia nova propria dioecesis Cassoviensis, alia item quae in plerisque antiquioribus breviariis non reperiuntur. Cassoviae: Typis I. Stepani Ellinger, 1829, 476 s.

⁴⁰ Nadolski, B.: Liturgika II. Liturgia i czas. Poznań: Pallottinum, 1991, s. 120.

⁴¹ Porov. Ordo Divini Officii per agendi juxta ritum Breviarii et Missalis Romani, Anno Domini, qui est Secundus post Bissextilem a Partu Virginis M. DCCC. XXVI. In usum Dioecesis Cassoviensis sub gubernio Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini, Domini Stephani Csech, miseratione Divina episcopi Cassoviensis, editus. Agriae: Typis Lycei Archi-Episcopal, s. 67.

⁴² Porov. Ordo Divini Officii per agendi juxta ritum Breviarii et Missalis Romani, Anno Domini, qui est Secundus post Bissextilem a Partu Virginis M. DCCC. XXVII. In usum Dioecesis Cassoviensis sub gubernio Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini, Domini Stephani Csech, miseratione Divina episcopi Cassoviensis, editus. Agriae: Typis Lycei Archi-Episcopal, s. 63.

⁴³ Farmer, D. H.: Oxforský lexikón svätcov. Bratislava: Kalligram, 1996, s. 310.

Kinga bola dcérou uhorského kráľa Belu IV. a byzantskej princeznej – Grékyne Márie Laskaris. Narodila sa roku 1234 v Ostrihome. Vydať ju do Poľska za Boleslava Hanblivého. So súhlasom manžela sa stala františkánskou terciárkou. Po tatárskom vpáde obetavo obnovovala zničenú krajiny, čo primälo jej manžela k tomu, že jej daroval sandeckú krajinu. Po smrti manžela († 1279) sa usadila v Sączi, kde roku 1281 založila kláštor klarisiek, do ktorého neskôr aj vstúpila. Podporovala poľskú kultúru a vlastenectvo. Zomrela 24. júla 1292. Spontánny kult potvrdil pápež Alexander VIII. dňa 11. júna 1690, kanonizoval ju pápež Ján Pavol II. v Starom Sączi dňa 16. júna 1999. Jej sviatok je 24. júla.⁴⁴

3. Rovnako zaujímavým miestom v košickom direktóriu je osoba poľskej kráľovnej Hedvigy, vdovy, ktorá sa uvádza ako svätá.⁴⁵ Jej sviatok bol 17. októbra. Narodila sa roku 1374 v Budíne, prežila krátky, ale bohatý život, zomrela roku 1394 v Krakove. Pápež Ján Pavol II. ju blažorečil 10. júna 1987 a svätorečil 8. júna 1997. Jej sviatok je 17. júla.⁴⁶

Pol'skí biskupi ako konsekrátori. Po osmanskom vpáde sa biskupské mesto Jáger (Eger) v roku 1596 vzdalo nepomernej presile a biskup sa prestáhoval na sever. Sídlil v Jasove a v Košiciach. Na konci 17. storočia nastal čas vrátiť sa do Jágru, hoci viacerí kanonici s prestáhovaním mali problémy. Dňa 17. februára 1695 sa v Jágru konala *post liminii*, slávnostná inštalačia biskupa Juraja Fenešiho (Fenessi) (1687-1699), ktorý začal budovať nové sídlo a katedrálu.⁴⁷ Jáger bol príliš ďaleko od takých oblastí ako Šariš, preto miestni veriaci pozvali poľských biskupov, aby im konsekrovali kostoly alebo zvony. Tak tomu bolo napr. v lokalite Hrádok (Várhegy) pri Solivare nedaleko Prešova, kde tamojší Kostol sv. Štefana zo 16. storočia konsekroval kakovský pomocný biskup Stanislav Slupov de Szembek (1650-1721),⁴⁸ ktorý pôsobil v Krakove v rokoch 1690-1700, neskôr sa stal poľským prímasom.⁴⁹ Pritom patronátne právo malo uhorské ministerstvo financií, ale aj rodina Šóšova (Soós),⁵⁰ a to odnepamäti.⁵¹ Kráľovský vplyv v tejto lokalite pripomírali ďalšie vedľajšie patrocínia: vedľa oltára sv. Štefana kráľa bol vpravo postavený oltár Panny Márie (patrónky krajiny), vľavo sv. Ladislava. Zvony boli zasvätené tým istým patrónom ako oltáre v interiéri kostola: sv. Štefanovi kráľovi, sv. Ladislavovi a Panne Márii.⁵² Dva zvony boli zhotovené v roku 1675.⁵³ Kostol bol do roku 1757 sídlom farnosti.

Uniatski kňazi ordinovaní v Poľsku. Na východe Slovenska pôsobila okrem latinskej (rímskokatolíckej) cirkvi aj uniátska (gréckokatolícka) cirkev. Uniátsky klérus bol v polovici 18. storočia pod kontrolou jágerského biskupa. V jeho zoznamoch sa nachádzali tria presbytéri, ktorí „boli ordinovaní v Poľsku, a preto boli suspendovaní.“ Išlo o týchto štyroch kňazov: Daniel Mastiš (Masztis) vo Valkove,⁵⁴ bratia Lukáš a Alexej Greškovičovci (Greskovics) v

⁴⁴ Podlejski, Z.: Soľ zeme a svetlo sveta. Svätí a blahoslavení povýšení na oltár pápežom Jánom Pavlom II. V. diel (roky 1998-1999). Kapušany: Bens, 2004, s. 247-249.

⁴⁵ Ordo Divini Officii [...]M. DCCC. XXVI, s. 94; Ordo Divini Officii [...]M. DCCC. XXVII, s. 81.

⁴⁶ Podlejski, Z.: Soľ zeme a svetlo sveta. Svätí a blahoslavení povýšení na oltár pápežom Jánom Pavlom II. 4. diel (roky 1994-1997). Kapušany: Bens, 2002, s. 238-244.

⁴⁷ Leskó, J.: Adatok az egri egyházmegye történelméhez IV. Eger: 1907, s. 233, 236.

⁴⁸ AACass, KV, Solivar 1749, s. 1.

⁴⁹ Nitecki, P.: Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965-1999. Słownik biograficzny. Warszawa: Pax, 2000, s. 431-432.

⁵⁰ AACass, KV, Solivar 1749, s. 3.

⁵¹ AACass, KV, Solivar 1814, s. 4.

⁵² AACass, KV, Solivar 1749, s. 2.

⁵³ AACass, KV, Solivar 1814, s. 5.

⁵⁴ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 3.

Humenskej Ol'ke (súčasť obce Ol'ka)⁵⁵ a Jakub Baludanský (Balutyanszky) vo Vyšnej Olšave.⁵⁶

Problém suspenzie spočíval v tom, že tito kňazi neboli inkardinovaní do Mukačevskej eparchie (presnejšie Jágerskej diecézy, keďže kánonicá existencia Mukačevskej eparchie bola spochybňovaná), pretože ich nesvätil mukačevský biskup, ale prislúchali pod jurisdikciu premyškého eparchu, neprešli kánonicím procesom exkardinácie z poľskej eparchie a inkardinácie do uhorskej diecézy, preto nemohli verejne pôsobiť. Podľa prameňov im zrejme na tom ani nezáležalo. Na druhej strane svoju suspenziu rešpektovali oni i ostatní veriaci v dedinách, kde žili, pretože popri nich tam pôsobili aj riadne ustanovení presbyteri: vo Valkove Alexej Mochanič (Mochanics),⁵⁷ v Humenskej Ol'ke Gregor Greškovič, brat suspendovaných kňazov Lukáša a Alexeja,⁵⁸ a napokon vo Vyšnej Olšave Jakub Baludanský, brat suspendovaného Jána.⁵⁹

Na druhej strane jágerský biskup Gabriel Erdődi využil provincionálnu synodu v dňoch 26. augusta – 17. septembra 1720 v poľskom meste Zamošč na disciplinarizáciu kléru byzantského obradu, keď jej závery odobril pre svoju diecézu na konzistóriu v Jágru 11. marca 1726.⁶⁰ Išlo o akúsi revíziu únie, pretože každý presbyter východného obradu musel podpísť vyznanie viery⁶¹ a bol vyskúšaný latinským biskupom.

Prípad poľského kňaza Valentína Stanislava Burzynského. Poľsko udržiavalo čulé styky s Večným mestom a mnohí kňazi putovali cez územie Uhorska smerom na juh a na spiatočnej ceste na sever. Zachovaná kauza je vzácnym príkladom týchto stykov, ale aj ďalších vnútrocirkevných záležitostí, ktorých sa týkala. Je viac-menej náhoda, že sa prípad odohral práve na východe Slovenska.

Valentín Stanislav Burzynski sa narodil 8. mája 1693 v obci Dawidów (Давидів) pri Ľvove, kde bol pokrstený v Kostole sv. Stanislava.⁶² Rodičia boli šlachtici. Birmovaný bol v roku 1715 vo Ľvove, tonzúru a štyri nižšie svätenia (*minores ordines*) prijal 4. apríla 1722 vo Ŀovovskej katedrále, subdiakonát prijal 20. septembra 1722 v majdašovičovskej kaplnke, diakonát prijal 29. septembra 1722 a presbyterát mu udelil 4. októbra 1722 Ŀovovský arcibiskup Ján Skarbek.⁶³ Burzynski bol kaplánom Ŀovovskej katedrály a spravoval kampianovskú kaplnku.⁶⁴ V Ľvove spôsobil pobúrenie, keď sa verejne posmieval z arcibiskupskej kúrie,⁶⁵ za čo bol exkomunikovaný bulou *Coenae Domini*.⁶⁶ Tento trest ho vylúčil z cirkevného spoločenstva, nesmel vykonávať kňazskú službu, ani sám nesmel vysluhovať žiadne sviatosti. Odhodlal sa ísť do Ríma, aby oňom rozhodli najvyššie pápežské tribunály, na ktoré sa odvolal. Súčasne v rámci pokánia chcel navštíviť hroby

⁵⁵ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 4.

⁵⁶ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 6.

⁵⁷ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 3.

⁵⁸ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 4.

⁵⁹ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 6.

⁶⁰ Лучкай, М.: Історія карпатських Русинів III. Historia Carpato-Ruthenorum 3. In: Sopoliga, M. a kol. (ed.): Vedecký zborník múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 16. Svidník – Bratislava – Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, Oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove, 1990, s. 206.

⁶¹ Zubko, P.: Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009, s. 17-27. Pozri aj Žeňuch, P.: Cyrilské zápisí Professio fidei gréckokatolíckych kňazov Mukačevského biskupstva zo začiatku 18. storočia. In Žeňuch, P. (ed.): Život Slova v dejinách a jazykových vzťahoch. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľu. Bratislava: Slavistiky kabinet SAV, 2003. s. 142-153.

⁶² Porov. Litak, S.: Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku. Lublin: Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2006, s. 338.

⁶³ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 9r, 12v-13r.

⁶⁴ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 11r, 14r.

⁶⁵ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 1r, 10r, 13v.

⁶⁶ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 18r.

apoštolov Petra a Pavla (*ad limina*) a iné sväte miesta. Na odcestovanie z materskej diecézy potreboval dimisoriálnu listinu, ktorá dovoľovala odísť do inej diecézy. Ľvovský arcibiskup Mikuláš Ignác Wyżycki mu ju vystavil 2. júna 1750,⁶⁷ 3. apríla 1750 mu ju podpísal aj pomocný biskup z Przemyśla Andrej Pruski⁶⁸ a 6. apríla 1750 aj przemyský biskup Václav Hieronym Sierakowski.⁶⁹ Slobodný prechod potvrdili aj niektoré mestá, cez ktoré prechádzal: 20. apríla 1750 Žmigród Nowy,⁷⁰ 27. apríla 1750 Prešov⁷¹ a pri spiatočnej ceste 28. apríla 1751 biskupský ordinariát v Jágri (Eger).⁷² Burzynského prípad v Ríme vyšetril apoštolský protonotár, referent obidvoch pápežských signatúr a riadny sudca rímskej kúrie Flavius Chisius, ktorý v mene pápeža Benedikta XIV. 2. januára 1751 rozhodol, že jeho konaním nebola spôsobená žiadna neprávost, ani škandál, a preto si nezaslhuje zavrhnutie, ani pápežovo rozrešenie. Napriek tomu mu však sudca udelil pokánie navštíviť rímske baziliky, ktoré obišiel počas troch dní. Rozsudok vydali tlačou v neznámom náklade, aby sa ním mohol prezentovať na každom mieste, kde to bolo potrebné.⁷³

Cestou späť sa Burzynski 5. mája 1751 zastavil v Košiciach, na bránu Kostola sv. Alžbety o 12. hod. vyvesil rozsudok Flavia Chisia⁷⁴ a zašiel do chrámu na modlitbu. Večer o 21. hod. na koni prechádzal od Lemešian k Drienovu, kde sa zhodou okolností stretli viacerí kňazi – farár z Košíc Michal Török, farár z Hanisky pri Košiciach Žigmund Halčík (Halcsik), farár z Encsu Tomáš Čécei (Csécsey), farár z Hejcov Pavol Buzáši (Buzási). Aj oni poľského kňaza 6. mája 1751 podrobili výsluchu.⁷⁵ Stalo sa tak na podnet košického farára, ktorého sa zrejme dotklo, že bez súhlasu vylepil na bránu jeho kostola listinu. Naši kňazi Burzynskému odňali takmer všetky písomnosti, ktoré mal pri sebe a urobili zoznam administratívnych potrieb a kníh (v počte 30), ktoré mal pri sebe.⁷⁶ Török videl v Burzynskom exkomunikovaného kňaza, na akých sa vzťahovalo spoločenské ódium a opovrhnutie cirkvi. Práve takto sa k nemu správal. Keď sa ukázalo, že exkomunikácia nie je aktuálna, podrobne preskúmal zabavené listiny. Zistilo sa, že pečať na jednej z nich je neautentická, ale prilepená z inej. Pečať Burzynskému dal jeho priateľ a obyvateľ Ľvova Vavrinec Dumbovski.⁷⁷ Košický farár o celej záležitosti písomne 10. mája 1751 informoval jágerského vikára. V liste napísal, že iný kňaz poľského pôvodu z Ľvova a aktuálny farár v Barci (pri Košiciach) Ján Lutecký (Luteczky) bol pred 4 rokmi farárom v Gönci, keď sa dozvedel o Burzynskom a jeho dôverných kontaktoch so ženou Rozálou Konarskou (Konarszka).⁷⁸ Celý tento postup sa Burzynského dotkol. Kancelár jágerského biskupa Ján Budeškuti (Budeskuti) celú kauzu uzavrel 15. augusta 1751 v prospech Valentína Stanislava Burzynského, aj keď o tom vyslovene neinformoval ľvovského arcibiskupa, ktorý by v prípade incidentu jeho kňaza mal o tom vedieť. Kancelár len stručne vymenoval Törökove zistenia⁷⁹ a prípad odložil *ad acta*.

Narativne pramene. Zaujímavú zmienku o poľskom pôvode katolíkov nachádzame v 18. storočí v lokalite Abaújszantó v južnom Above, kde žila silná skupina kalvínov. Katolíci

⁶⁷ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 11r.

⁶⁸ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 3r, 12r.

⁶⁹ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 4r, 6r, 12v.

⁷⁰ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 13r.

⁷¹ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 8r, 12v.

⁷² AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 13rv.

⁷³ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 10r, 13v.

⁷⁴ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 14v-15r, 16r.

⁷⁵ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 16r, 17v.

⁷⁶ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 19r.

⁷⁷ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 17r.

⁷⁸ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 1rv.

⁷⁹ AACass, Personalia, Burzynski Stanislav, f. 20rv.

svoju prítomnosť v reformovanom prostredí obnovili až v 18. storočí. Ak bola kalvínska viera označovaná ako *magyar hit*, katolícka viera tu bola označovaná ako *lengyel hit*. V kánonickej vizitácii z 15. augusta 1769 sa spomína farár Ján Kelner, rodák z Banskej Bystrice, ktorý mal 29 rokov a 7 mesiacov. O jazyku obyvateľov poznamenal, že sa tu používala slovenčina, ktorá prevládala nad maďařinou a bola tu starou domovskou rečou, pričom zaznamenal aj toto pozoruhodné svedectvo: „Lingua ab Reformatos aevi hoc loco praevalet Hungarica, secus Slavonica praevalaret anterior Catholicos polonisatos, Conscientiose fatendo, interim tamen actu etiam in omnibus Servitys (sic!) Divinis, et aliis Hungaricae praevalet, licet et Hungaricae et Slavonicae, aequa ac Germanicae linguae sit populus.“⁸⁰

Záver. Prvé potridentské a súčasne rekatolizačné synody v Uhorsku konštatovali nedostatok kléru, najmä diecézneho (svetského, sekulárneho), ktorý bol v Jágerskej diecéze zjavný až do polovice 18. storočia. Nezastupiteľnú prácu tu počas rekatolizácie vykonali reholníci (jezuiti, františkáni, pavlíni). Činnosť reholí bola univerzálna a presahovala hranice krajín, hoci biskupi so svojimi klerikmi boli limitovaní hranicami diecéz, ktoré boli často menšie než hranice reholních provincií, ktoré pokrývali niekoľko diecéz alebo i viacero krajín. Vnútorný život reholí a cirkulácia kléru v rámci tej prebiehala teda na väčšom priestore, ak išlo napr. o získavanie vzdelania. Okrem reholníkov domáceho, slovenského pôvodu sa v reholiach objavujú aj iní s menami poľského, českého i iného pôvodu. Zachované „poloniká“ sú však dôkazmi o poľskom kultúrno-náboženskom vplyve v období rekatolizácie na východe Slovenska v 17. storočí. Najmarkantnejším znakom vplyvu z poľského prostredia, ktorý sa opakuje na viacerých miestach nezávisle, je obraz čenstochovskej Panny Márie. O úmysloch naplno zapojiť tento obraz do pastoračnej práce svedčí aj to, že viacero zachovaných kópií obrazu sa stali milostivé, pričom ich šíritelia mali vzťah k Poľsku. Až v ďalšej fáze rekatolizácie u nás vznikajú vlastné milostivé obrazy a miesta: mariánske, kalvárske a hagiografické. Pôvod väčšiny obrazov čenstochovského typu sa pritom viaže najmä na činnosť reholí. Obrazy neskôr prešli do správy diecézneho kléru.

Obrazy čenstochovskej Panny Márie						
Lokalita	umiestnenie	úcta	datovanie	pôvod	kostol	
1 Gaboltov	bočný oltár	milostivý	17. st.	diecézny	farský	
2 Košice – premonštáti	samostatný obraz		17. st.	reholný	reholný	
3 Košice – uršulínsky	bočný oltár	milostivý	17. st.	reholný	reholný	
4 Košice – dominikáni	samostatný obraz		17. st.		reholný	
5 Kučín	samostatný obraz pôvodne rodinný oltár		17. st.	reholný	filiálny	
6 Prešov – konkatedrála	bočný oltár	milostivý	18. st.	reholný	farský	
7 Prešov – Kalvária	samostatný obraz		19. st.	reholný	filiálny	
8 Sabinov	samostatný obraz		17. st.	diecézny	farský	
9 Stropkov	samostatný obraz	?	17./18. st.	reholný	farský	

⁸⁰ AACass, KV, Abaújszántó, 1769, nestránkované.

⁸¹ Kosman, M.: Dějiny Polska. s. 162.

Poľsko za Jana III. Sobieského (1674 – 1696) sa videlo ako predsunutá bašta kresťanstva (*antemurale christianitas*) a aj keď sa dnes hodnotí ako historiografická propaganda, pretože ďaleko väčšie zásluhy na porážke Turkov malo Uhorsko,⁸¹ zámer stať sa dominantnou katolíckou pevnosťou vo svojom geografickom priestore, tu bol a prejavil sa aj na východe Slovenska.

V 18. storočí sa rozšírili počty diecézneho kléru, ktorý sa prostredníctvom svojich biskupov sústredoval na Rím. Už nebolo potrebné hľadať oporu v susednom poľskom katolíckom prostredí, hoci sa tomu nedalo úplne vyhnúť (liturgické vplyvy). Skôr naopak, badat' tu isté uzavretie sa a odmietanie poľského pozadia (suspendovanie uniátskych presbyterov ordinovaných v Poľsku, upodozrievanie prechádzajúcich poľských kňazov), hoci v 17. storočí to bolo inakšie, o čom svedčia pozvania pre poľských biskupov na konsekrácie kostolov, šírenie polonikálnych obrazov, čo sa v zachovanej ústnej tradícii odrazilo v označovaní rímskokatolíckej viery za poľskú, pretože jej šíritelia (najmä rehoľníci boli Poliaci, alebo prešli duchovnou formáciou v Poľsku) boli naviazaní na poľské rekatalizačné centrá.

Kult čenstochovských obrazov sa u nás výraznejšie neujal, alebo trval relatívne krátko a neprekročil hranice miestnej lokality, no napriek tomu sú takéto zachované artefakty dôležitými zdrojmi poznania slovensko-poľských vzťahov. Spontánne sa v našom slovenskom prostredí presadili obrazy, ktoré boli kópiami rímskych (napr. vo Vranove nad Topľou, na hrade Krásna Hôrka) alebo miestnych obrazov (napr. pôčska Panna Mária).

Polish relics from the recatholisation time in eastern Slovakia

Peter Zubko

The study explores in Slovak-Polish relations in the field of religion at the turn of the 17th and 18 century. Old Hungarian catholic dioceses at the time recatholisation had a deficit of priests. A large part of the pastoral work carried out as religious priests. Many of them came from Poland or have undergone spiritual formation in Poland. To strengthen recatholisation objectives disseminated images (icons) Our Lady of Czestochowa. Poland of the king Jan III Sobieski (1674-1696) was seen as a bastion of Christianity outposts, especially after the victory over the Swedes at Jasna Gora (Czestochowa) and the Turks at Vienna. Copies of the Black Madonna is still located in eight cities of eastern Slovakia, which were important recatholisation centres in 17th and 18th century (Gaboltov, Kosice - Premonstratensians, Kosice - Ursuline nuns, Kosice - Dominicans, Kucin, Presov - Concathedral, Presov - Calvary, Sabinov) in 9th site it shows archival sources (Stropkov). One miraculous picture of Humenne was saved before the Protestants in Stara Wies in Poland. In some places no-Catholics called the catholic faith as the Polish faith. At the end of 17th century some churches was consecrated not by local, but by the Polish bishops, some Latin priests and Ruthenian priests came from Poland or there received priestly ordination. Unites priests who refused to incardination to Hungarian dioceses, they were suspended, even though they lived here. In the 18th Century was an estrangement between populations of eastern Slovakia and the Poles. There is a documented case of Lviv priest V. S. Brzezynski, which went through Kosice to Rome, there to solve his excommunication. On the way back in Lviv in 1751 he was false detained and questioned by priest of Kosice from violation of religious discipline. After a humiliating investigation at the Pole gives a false seal, but no found a violation of religious discipline. In 1826 Pope Leo XII approved particular liturgical calendar for Kosice diocese. Indirectly, it features the Polish influences (feast of the Sacred Heart), others have overlaps with old Hungarian history (blessed Kunegunda, venerable Hedwig). In the 17th century, the Slovak-Poland relations was good, but at 18 century has completely changed.

ROZHLÁDY

SVORAD ZAVARSKÝ*

Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae V. (Príspevok k mapovaniu slovnej zásoby latinských textov slovenskej proveniencie)

ZAVARSKÝ, S.: Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae V. A Contribution to the Study of the Vocabulary of Latin Literature in Slovakia. *Slavica Slovaca*, 48, 2013, No. 1, pp. 183–186 (Bratislava).

This contribution is a sequel to the Latin lexical excerpts published by the author in the previous issues of *Slavica Slovaca*. The present material comes from Martinus Szent-Ivany, *Solutiones non solutiones cujusdam pastoris Augustani Viginti quatuor dubiorum Catholicorum*, Tyrnaviae 1703 [SnS].

Slovak Latinity, Lexicon, Neo-Latin, Martin Sentiváni (1633–1705)

Skratky, ktoré sa dosiaľ vo VLLS nevyskytli:

Béze Theodorus Beza (1519–1606); **Bull.** Henricus Bullinger (1504–1575); **HSSJ** Historický slovník slovenského jazyka (VEDA 1991–2008); **Jon.** Iustus Jonas (1493–1555); **Luth.** Martinus Luthers (1483–1546); **Mel.** Philippus Melanchthon (1497–1560); **TLL** Thesaurus Linguae Latinae (Bayerische Akademie der Wissenschaften); **Torr.** Laevinus Torrentius (1525–1595)

Značky:

Pri doklade u R. Hovena hviezdička (*) znamená, že slovo je stredovekého pôvodu; dve hviezdičky (**) znamenajú, že slovo je neskorolatinského pôvodu. Pri doklade u Niermeyea hviezdička (*) znamená, že slovo je neskorolatinského pôvodu.

Excerpty pochádzajú z diela:

Martinus Szent-Ivany, *Solutiones non solutiones cujusdam pastoris Augustani Viginti quatuor dubiorum Catholicorum*, Tyrnaviae 1703

abscondere se cum alqa re schovať sa s čím (pred silnejším argumentom), *dicitur de aliquo cuius argumenta irrita sunt* → pastorculus

ad interpositionem alcis na čí prihovor, *interventu alcis* → interpositio

advertentia, -ae f pozornosť, *animi intentio* – Sed peccatum commissum cum tam levi advertentia, vel cum tam levi voluntario, prudenter non poterit censeri gravis offensa. [SnS 192] / Latham ~ attention <c1283, 1620> / Hoven ~ attention, care [Celt.] / Swedenborg ~ notice, observation / NLW ~ Beobachtung [ca. 1462] ~ Aufmerksamkeit [1520, 1531] ~ Hinweis [1585, 1632] / pozri/vide VLLSI (Slavica Slovaca 1/2011)

---

* Mgr. Svorad Zavarský, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

calva excusatio slabá výhovorka; *excusatio, quae nihil valet – Examen calvæ Excusationis. Omnino elumbata est haec tua excusatio...* [SnS 229] / Krebs – Germanismus kahle Entschuldigung / (Joachim Heinrich Campe, Wörterbuch der deutschen Sprache (1808): Eine kahle Entschuldigung ~ *eine erbärmliche, unstatthafte und ungegründete.*)

carnalitas, -atis f telesná žiadostivosť, *concupiscentia – à Fide Catholica ad Lutheranam transiverunt, sed non propter in vestris scriptis contentam veritatem, sed propter Carnalitatem* [SnS 37] / Blaise ~ *concupiscence, vices physiques* [Aug.]

character, eris m znak, písmeno, *littera* → mortuus character / Swedenborg ~ *a character in a writing system* / NWL (TLL) / TLL 993,39-66 – nesk. [Hier., Aug., Cassian., Cassiod., Greg.]¹ / Hoven ~ *caractère d'écriture* **

confessionista, -ae m evanjelik augsburského vyznania, *Confessionis Augustanae assecla* – *In hoc primo puncto... nullum fuit assertum de doctrina Confessionistarum, sed pura interrogatio..., nec solis Confessionistis, sed & Calvinistis, ac aliarum Religionum asseclis propositum.* [SnS 16] / Hoven ~ *un luthérien/a Lutheran* [Béze, Bull., Torr.] / Bartal: confessionistæ molles ~ *sic dicti Lutherani, quorum princeps erat Melanchton*

conformiter ad alqd – v súlade s čím, congruenter alci rei – *Conformiter ad alios Scripturae Sacrae Textus* [SnS 69] / Latham: conformiter ~ *similarly, conformably* <XII, 1620> / CorTh: conformiter ad alqd se habere / Niermeyer: *conformiter ~ *in ähnlicher, entsprechender Weise* / Hoven: *conformiter ~ *conformément à..., in accordance with*. [Nicolas de Clamanges, Iulius Pflug] / Swedenborg: conformiter ~ in keeping, agreeably, conformably

erroneus, -a, -um bludný, mylný, heretický, *falsus, haereticus – Religiones diversæ ab illa, sunt falsæ & erroneæ* [Sns 22] / OLD ~ *given to wandering or straying, vagrant* / Blaise ~ *qui est dans l'erreur, faux* [Cassiod.]; ~ *hérétique* [Lucifer Calaritanus, †371] / Latham ~ *erroneous, heretical* <VIII, XII, XVI> / Niermeyer: erroneous subst. ~ *Ketzer* <XII> / Swedenborg ~ *incorrect, mistaken, wrong*

evinco, -ere dokázať, proba – a) *Zonam torridam ajebant esse inhabitabilem, & tamen jam modernis temporibus evincitur contrarium. Quomodo? Experientiâ scilicet, & testibus oculatis* [SnS 230] b) *Simili igitur modo evincitur Conversio populorum Indiae ad Fidem Catholicam. Constat siquidem populos illos ante duo vel tria saecula fuisse Gentiles, & nunc esse Romano-Catholicos.* [SnS 231] / Swedenborg ~ *to prove convincingly*

frustraneus, -a, -um prázdný, bez účinku, zbytočný, *irritus, supervacaneus – Votum hoc meum non esse frustraneum per hanc solutionem, nisi in hoc sensu, quod frustraneè illud pro posuerim pro solutione, quam tamen non obtinui à Domino Solutore, & sic frustratus sum meā exspectatione.* [SnS 193-4] / Latham <XVI> / Hoven* / Swedenborg ~ *having no effect, vain* / Wagner ~ *irritus, supervacaneus*

fundamentaliter adv. poriadne, pevne, od základu, *solide, exquisite, accurate – intendebam, ut, si is accederet ad Fidem Catholicam, eandem amplecteretur solidissimè ac fundamentaliter* [SnS 129] / Blaise ~ *de fond en comble* [Sidon.] / Nolte – *fundamentalis non est probum* / Celsarius – *Sidonii fundamentaliter, quod exstat lib. III. Epist. VIII., probare potest* / Kirsch † ~ *gründlich, von Grunde aus*

in ordine ad alqd vzhľadom na čo, *ratione alcis rei habita* – a) *Ego autem utrumque quero, in ordine ad meum propositum.* [SnS 107] b) *sunt aliqui tales, quos nos Ubiquitarios... vocamus, & in ordine ad illos propositum fuit hoc Dubium* [SnS 205]

¹ Za láskavé poskytnutie údajov z hesla *character* v TLL ďakujem dr. J. Ramningerovi (Thesaurus Linguae Latinae, Bayerische Akademie der Wissenschaften, München).

innuo, -ere naznačovať, *indico, -are – vocat, aut saltem innuit Pontificem Romanum, Antichristum esse* [SnS 95] / OLD ~ to make signs, nod or beckon to / Blaise [Aug., Greg.] / Niermeyer ~ to suggest, advise <X> / Swedenborg ~ to hint / Krebs – v nl. veľmi frekventované; saepe occurrit in textibus Neo-Latinis

interesse → privatum interesse

interpositio, -onis f príhovor, *intercessio – Asiaticas Ecclesias separare volebat Victor ab Ecclesia Catholica, sed ad interpositionem Irenæi, aliquo tempore tolerati sunt* [SnS 81] / sém. neol. / Blaise ~ intervention, action de faire intervenir [Gelas., Cassiod.] / Bartal ~ *intercessio, interventus* <1707-1709>

intrudo, -ere nepatrične vniest' (do textu), *importune insero – ab ipsis hæreticis aliqua ex-cogitata & intrusa sint* [SnS 87] / Niermeyer: intrusio ~ *Eindringen, Überschreiten, Übergriff* <XII>, intrusor ~ *Eindringling, Rechtsverletzer* <XII> / Latham ~ to thrust in <1206, 1414, c 1504>, intrudo me ~ to intrude <1199, 1562> / Swedenborg ~ to push in / Krebs – staré čítanie intrudebat u Cic Caec. 5, 13 opravil Reinhold Klotz (1832) na intro dabant, intrudebat (Cic Caec. 5, 13) correxit R. Klotz (1832) ita, ut nunc legatur intro dabant

mortuus character mŕtva litera (zákona), *dicitur de iis quae inefficacia sunt – Romanæ autem modernæ Ecclesiæ doctrina est, quod Scriptura mortuus character sit.* [SnS 56]

oculatus testis očitý svedok; *testis, qui propriis oculis rem vidit – modernis temporibus evincitur contrarium... Quomodo? Experiens scilicet, & testibus oculatis* [Sns230] / (U Plauta [Truculentus] vo význame svedok, ktorý má oči; Apud Plautum [Truculentus] *testem oculis praeditum significat.*)

oralis,-is,-e ústny, per os – *Unde inferebam: quod minister... non conficiat Corpus & Sangvinem Christi, sed sola oralis sumptio communicantium* [SnS 217] / Nolte – *adjectivum nove confictum* / Hoven ~ *oral* (fr., angl.) [Bull., Béze] / Swedenborg ~ *expressed in speech, oral* / Kirsch † ~ *mündlich* / Bartal: *oralis* (portio) ~ *quod ad os pertinet* <1686-88>, *oraliter* ~ verbo <1295>

pastorculus, -i m pej. označenie kňaza, *irridenter dicitur de pastore animarum – Poterat se Dominus Pastorculus Augustanus abscondere cum hoc triviali & toties recantato argumento.* [SnS 67] / Hoven ~ «petit» prêtre; dim. de *pastor* avec connot. péjor. [Jon.]

primo adv. až, demum, denique – **a)** *primò in fine anni 1702.* [SnS 5] **b)** *ante Augustanam Confessionem, quæ primò compilata est anno Christi 1530.* [SnS 20] **c)** *aliás sequeretur primò anno 1530, fidelibus esse apertum Cœlum* [SnS 20] **d)** *Si Lutherus per decursum temporis, primò cœpit à Spiritu Sancto illuminari* [SnS 243]

privatum interesse vlastný záujem; *id, quod cuiusque interest, commodum – in hac ultima editione suum privatum interesse quæsivit, volens per hanc mutationem, falsorum Zwinglianorum captare gratiam* [SnS 147] / Nolte: interesse †/ Wagner: interesse suum quaerit ~ *privatas utilitates, compendia, emolumenta, commoda in ea re spectat*

protoparentes, -um c prví rodičia (Adam a Eva), *primi parentes (Adam et Eva) – a) Peccatum originale omnes admittunt esse peccatum, ast Protoparentum nostrorum* [SnS 141] b) *per lapsum illum proroparentum nostrorum, Natura humana... obfuscata est* [SnS 181] / Blaise: protoplastus ~ le premier créé [Tert., Cypr., Hier., Amb.] / Latham: protoparens ~ *first parent (Adam) <c 760, c 1100, XV>* / Hoven: protoparens** ~ *le premier parant (= Adam)* / Bartal [Tur.]

quoad čo sa týka, pokial' ide o, *quod ad, quod attinet ad, secundum – fatebantur, Lutheranos in Hungaria longè diversos esse... non tantum quoad ritum & ceremonias, sed etiam quoad ipsa dogmata Fidei* [SnS 135] / OLD iba časový a miestny význam, *solum de tempore et loco* / CorTh / Nolte – contra veterum usum / Swedenborg ~ *in respect of, with regard to* / Krebs – ohne alle Auctorität / (Vskytuje sa v starších vydaniach u Lívia a Varrona, ale nesprávne, pozri Nolte; Oc-

currit in vetustioribus quibusdam Livii et Varronis editionibus, at perperam, vide Noltenium.)

restantia, -ae f zostatok, *residua pars – hæc Solutio, manebit non Solutio, adeóque ponenda erit ad Solutiones non Solutionum, seu ad restantias solutionum* [SnS 174] / Niermeyer ~ *Kontostand, Rechnungsabschluss* <XIII> / Latham ~ *rest, residue* <XIV, XV> / Bartal ~ *residua pars*

revideo, -ere revidovať, cenzúrovať, retractare, recognoscere – *omnes libri Catholicorum, qui Typis eduntur, ... debent revideri ab ordinariis Revisoribus librorum* [SnS 192] / OLD ~ *to pay another visit, to revisit* [Plaut., Apul.] / Latham ~ *to review* <c 1414, c 1556> / NWL ~ *probare, kontrollieren* <1491> / Swedenborg ~ *to look at again*

revisor, -is m (librorum) censor, *qui libros typis editos approbare solet* – → *revideo* / Nolte: *revisio – recognitio rei judicatae* / Hoven ~ *reviseur* [Julius Pflug, Laevinus Torrentius] <XVI> / Bartal: *revisor librorum ~ qui libros typis editos inspicere et approbare vel reprobare, reiicere solet* <1806>

sacramentaliter sviatostne, *more sacramentali – quando autem Christus præcisè Sacramentaliter adesse incipit* [SnS 172] / Arnaldi-Smiraglia: *sacramentaviliter* <965> / CorTh / Hoven * ~ *sacramentellement* [XV, XVI] / Swedenborg ~ *by involving in a sacrament, sacramentally* / Du Cange – vox theologorum ~ *sacramentali more* [Albertus Magnus]

scrupulizo, -are mať škrupule, byť na pochybách, *dubito, haereo* – **a)** *Solutor incipit circa hoc Dubium Scrupulizare, in hocce puncto, quòd non debuerim probare vel querere, utrùm... Sed sic hanc quæstionem formare...* [SnS 170], **b)** *Et quomodo de modo transsubstantionis, & quando præcisè, panis suam substantiam perdit...* Papistæ adhuc inter se scrupulizant? [SnS 175] **c)** *Deinde frustra scrupulizat D. Solutor in verbo meriti... facilè enim hic scrupulus solvitur, alijs verbis id explicando...* [SnS 188] / Bartal ~ *dubitare, haerere* (Bernolák scrupulus *Hñetek*, HSSJ hnet ~ trápenie, súženie)

specificus, -a, -um osobitný, *specialis, singularis – Praecones Verbi DEI... cum quibus communicationem literarum habemus, & relationes specificas* [SnS 234] / Blaise ~ *spécifique, propre à l'espèce, constituant une espèce* [Boet.] / CorTh / Latham <IX, XIII, XVII> / Nolte † / Kirsch ~ *absonderlich* / Bartal ~ *specialis, singularis* <1835>

successivus, -a, -um nasledujúci, d'alší, *subsequens – Utrùm scilicet Romana Ecclesia successivis sæculis defecerit ab illa doctrina Fidei, quam tenuit primæva Romana Ecclesia* [SnS 74] / Blaise: *successivus (subc-) ~ qui succède, vient ensuite* [Tert., Lact., Hier.]

sufficientia, -ae f dostatočnosť, *quod sufficit, quod satis est – Scripturam Sacram omnes Catholici reverentur summè, sed negant sufficientiam illius ad controversias decidendas* [SnS 141] / Blaise ~ *suffisance, ce qui suffit, qualité de ce qui suffit* [Vulg., Tert., Ambr., P.-Nol., Salv., Aug.] / Nolte – prolapsa latitatem dixit Tertullianus, et vulg. interpres, aliique in ecclesia nati scriptores

theologaster, -stri m slabý teológ, *malus theologus – Hanc enim confecit ferè solus Philippus ille Melancthon ex paucolorum Theologastrorum, qui unà pietatem oppugnatum ibant, Consilio* [Sns 102] / Latham ~ *paltry theologian* <1552, c1670> / Hoven ~ *un théologien (avec connot. péjor.)* [Er., Luth., Mel.]

voluntarium, -ii n úkon vôľe, *quod ex voluntate quomodocunque pendet* – → *advententia* / (Boudewijn de Jonge, *Manuale theologicum*, Moguntiae 1615, pag. 235: *Voluntarium dici potest id, quod ex voluntate quomodocunque pendet: seu quod est dependenter quoquis modo ex voluntate... Diuiditur in duas species...*)

TATIANA ŠTEFANOVIČOVÁ*

**Slovanská archeológia
na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave**

ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Archaeology of Slavs at the Philosophical Faculty of Comenius University in Bratislava. *Slavica Slovaca*, 48, 2013, No. 1, pp. 187-191 (Bratislava).

Founders of the Archaeology of Slavs at the Philosophical Faculty of Comenius University in Bratislava were in the first half of the 20. century Jan Eisner and V. Budinský-Krička. Later continued in their work and activities other scholars, as were J. Dekan, B. Chropovský, T. Štefanovičová and at last M. Slivka.

Settlement, cemetery, house, castle, ethnicity.

Slovanská archeológia je na Filozofickej fakulte UK mladou disciplínou. Počiatky archeológie vôbec boli skromné a nenápadné, také, aká bola celková situácia archeológie vo vtedajšej spoločnosti. Na fakulte súviseli s činnosťou nestora slovenskej archeológie Jána Eisnera. On ako prvý profesionálne školený odborník rozprúdil na Slovensku bádanie v odbore archeológia, a to v terénnom výskume i v teoretickej a pedagogickej práci.

Pred jeho príchodom pôsobili na Slovensku len amatérski pracovníci a nadšenci. J. Eisner prišiel na Slovensko roku 1919 z Prahy ako žiak profesora archeológie L. Niederleho a pôsobil tu celých dvadsať rokov. Na fakulte začal prednášať v študijnom roku 1924/25 ako súkromný docent „Úvod do štúdia archeológie“ pre poslucháčov histórie. Roku 1929 bol vymenovaný za riadneho profesora a odvtedy sa venoval plne práci na fakulte. Archeológia nebola vtedy ešte samostatným študijným odborom, záujemcovia o ňu študovali história, ukončili však štúdium diplomovou pracou z archeológie. Medzi prvých Eisnerových žiakov patrili J. Pásztor, J. Purgina, A. Loubal, B. Szöke – a čiastočne aj A. Točík a najmä V. Budinský-Krička, ktorý sa stal Eisnerovým nástupcom po jeho odchode do Prahy roku 1939. Podrobnejšie písem o prof. J. Eisnerovi v štúdiu „Život a dielo Jana Eisnera“ v Zborníku FFUK *Historica* z roku 1989. Čažisko jeho vedeckého bádania sa postupne presúvalo z obdobia praveku na včasný stredovek, čo bolo inšpirované najmä jeho rozsiahlymi terénnymi výskumami na Devíne a v Devínskej Novej Vsi. S tým súvisel aj vývin jeho prednáškovej činnosti, v prednáškach sa od roku 1930 pravidelne venoval popri pravekej problematike aj slovanskému osídleniu.

V tejto činnosti pokračoval jeho nasledovník V. Budinský-Krička, ktorý mal aj po Eisnerovi odchode do Prahy k nemu veľmi dobrý vzťah. Roku 1939 sa habilitoval v Bratislave a roku 1941 bol menovaný za profesora archeológie. Viedol na fakulte odbor archeológia do roku 1951, keď musel pod tlakom politických premien nedobrovoľne odísť. Jeho terénné výskumy boli v časoch jeho pôsobenia na fakulte zamerané na oblasť severného Slovenska, kde sledoval otáz-

---

* Prof. PhDr. Tatiana Štefanovičová, CSc., Duklianska 49, 900 01 Modra.

ky slovanského a včasnostredovekého osídlenia, napr. najstaršiu sakrálnu architektúru v Turč. sv. Martine a v Liptovskom Mikuláši. Jeho odchodom z fakulty roku 1951 sa utvoril určitý hiát v štúdiu archeológie, ktoré sa sice od roku 1950 začalo otvárať ako samostatný študijný odbor, zabezpečovali ho však predovšetkým externí prednášatelia. Ako interný učiteľ pôsobil krátky čas ako asistent B. Chropovský (do polovice päťdesiatych rokov), keď prešiel do Archeologickej ústavu SAV a na jeho miesto v roku 1956 nastúpil habilitovaný B. Novotný. Situácia sa však začala riešiť príchodom J. Dekana roku 1953, ktorý sa v tom istom roku habilitoval na historicko-archeologickú tému „Začiatky slovanských dejín a riša veľkomoravská“ (Bratislava: SAVU, 1951). Po prichode do Bratislavu pokračoval J. Dekan v terénnom výskume na hradisku Devín a pripravil tak pôdu pre jeho ďalšie bádanie, v ktorom po skončení štúdia pokračovala V. Plachá. Dekan bol okrem archeológie a história výrazne orientovaný aj na dejiny umenia, čo sa prejavilo aj v jeho odborných študiách. Venoval ich rozboru pamiatok z avarsко-slovanských pohrebísk, a to liatym kovaniam avarských opaskov, o ktorých v tom čase prebiehala diskusia týkajúca sa ich časového zaradenia a pôvodu. Dve rozsiahle štúdie týkajúce sa antropomorfín a zoomorfín a rastlinných motívov kovaní utvorili vlastné monografiu, v ktorej predpokladal ich inšpiráciu v byzantskej oblasti 8. storočia v období ikonoklazmu. Svoje umenovedné zameranie prejavil aj zmenou pracoviska, keď v januári 1964 odišiel z fakulty do Umenovedného ústavu SAV, kde sa stal riaditeľom.

Otázka obsadenia slovanskej archeológie ostala Dekanovým odchodom znova otvorená, riešila sa však hned' v nasledujúcich rokoch.

Po 2. svetovej vojne sa v strednej Európe začala výrazne presadzovať ako nová špecializácia stredoveká archeológia, ktorá bola rozvinutá najmä v Nemecku a Francúzsku. Dobré zastúpenie mala aj na Morave a v Čechách. Na Slovensku mimo univerzitnej pôdy bol jej priekopníkom B. Polla, ktorý poukazoval na nevyhnutnosť rozšíriť prednášky na Univerzite aj o túto novú disciplínu. Preto začala v odbor archeológie ako odborná asistentka pracovať T. Štefanovičová, ktorá v tom čase viedla výskum Bratislavského hradu. Neskôr, roku 1970 došlo k ďalšiemu posilneniu disciplíny práve prijatím mladého absolventa J. Hošša. Po odchode J. Dekana sa situácia na fakulte stabilizovala tak, že po promovaní J. Hošša presunula T. Štefanovičová ťažisko svojho pôsobenia na staršie obdobie včasného stredoveku, u nás bežne nazývané aj ako slovanské. V počiatkoch jej externe pomáhal B. Chropovský z AÚ SAV, takže mohla začať školiť diplomantov v problematike slovanskej aj stredovekej alebo aj historickej archeológie. Popri príspievkoch súvisiacich najmä s výskumom Bratislavského hradu publikovala v roku 1975 monografiu „Bratislavský hrad v 9.-12. storočí“, s ktorou sa roku 1980 habilitovala. V ďalších prácach sa venovala najmä problematike 9.-11. storočia, stavu výskumu slovanských hradísk, pohrebísk, architektúry aj remeselnej výroby a sociálnej štruktúre vtedajšej spoločnosti. Ročný študijný pobyt v rokoch 1971-1972 v Grécku jej poskytol možnosť venovať sa intenzívnejšie vzťahom s juhovýchodnou Európou a byzantskou oblasťou. Týmto smerom zameriavala aj svoju ďalšiu bádateľskú činnosť, čo sa odrazilo napr. v štúdiu o slovanskom osídlení Grécka (Novgorod 1996) a v štúdiach venovaných vzťahom veľkomoravskej oblasti s Byzanciou a Balkánom na poli architektúry a umeleckého remesla. Bokom však celkom neostal ani výskum vzniku stredovekých miest. Svoje poznatky o slovanskom osídlení Slovenska do zániku Veľkej Moravy publikovala v monografii „Osudy starých Slovanov“ (Martin: 1989), ktorá však, žiaľ, nemohla obsahovať aj poznámkový aparát.

V počiatkoch pedagogického pôsobenia bolo dôležité uvedomiť si, v akom stave je bádanie slovanskej či včasnostredovekej archeológie najmä na Slovensku, ale aj v európskom kontexte. Dôležité bolo predovšetkým zmapovanie slovanského osídlenia v rôznych častiach krajiny

a najmä riešenie chronologického zaradenia jednotlivých nálezov, ktoré nebolo a dnes nie je uspokojivo vypracované. Týmto požiadavkám bolo podriadené aj zadávanie tém diplomových prác, ktoré priniesli vo viacerých prípadoch očakávané riešenia.

K prvým absolventom, ktorí sa už počas štúdia začali zameriavať na problémy slovanského osídlenia, patrí D. Bialeková so svojou diplomovou prácou o slovanských hradiskách na území vtedajšieho Československa (1957), Z. Čilinská prácou o predveľkomoravskej, teda slovansko-avarškej spoločnosti na Slovensku (1957) a A. Vallašek prácou o pohrebnom ríte v období Veľkomoravskej ríše (1958). Uvedení kolegovia v praxi pokračovali potom v intenciach začatých počas štúdia, čo však samozrejme nebolo vždy pravidlom. Niektorí pracovné zameranie zmenili a podľa požiadaviek začali robiť na inej problematike, iní naopak od pravekých tém presli na problémy slovanskej archeológie, napr. P. Šalkovský (1978, doba bronzová) alebo G. Fúsek (1981, doba bronzová). Prvý z nich sa zameral na problémy slovanských sídlisk, druhý na počiatky slovanského osídlenia Slovenska, kde nadviazal na prácu D. Bialekovej (prvvozec). I. Vlkolinská (1978, pôvodne sa venovala Keltom) sa dnes venuje slovanskej keramike.

Z klúčových teoretických otázok slovanskej archeológie to bola najmä otázka chronológie, teda časové zaradenie nálezov. Predveľkomoravské obdobie začal už počas štúdia v tomto smere spracovávať J. Zábojník, ktorý 1975 obhájil diplomovú prácu „K problematike vývoja severnej časti Dunajskej kotlyny v 7.-8. storočí“ a ďalej ju rozpracoval už ako pracovník Archeologického ústavu SAV. Práca predstavuje aj dnes základné chronologické triedenie nálezov z avarsко-slovanských pohrebísk. Tejto problematike sa vzhľadom na publikovanie nálezov z pohrebísk skúmaných A. Točíkom, ktoré však neboli teoreticky vyhodnotené, venovali kolegovia V. Mináč (Holiare 1973) a E. Widermann (Štúrovo, 1980). Za dôležitú otázku pokladám aj zhodnotenie príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny a na Slovensko, osobitne preto, keď A. Točík vydal katalóg o materiáli z pohrebísk juhozápadného Slovenska, ktorý nebol teoreticky spracovaný. Problematike sa venoval v diplomovej (1973) a neskôr v rigoróznej (1978) práci G. Nevizánsky v „Osídlení jz. Slovenska v 10. storočí,“ ktorý po príchode do Archeologického ústavu SAV sice riešil problematiku neskorej doby kamennej, ale nepretržite sa venoval aj téme pôvodného maďarského osídlenia; téme ostal verný prakticky až podnes. Chronologicky zameranou prácou, ktorá mala dosah na celú juhovýchodnú Európu, bola štúdia V. Varsíka „K rozšíreniu byzantských praciek v juhovýchodnej Európe,“ s ohlasmi najmä v Maďarsku.

Viaceré práce boli venované zhodnoteniu slovanského osídlenia východného Slovenska J. Béreš, J. Moravčík a M. Slivka a stredného Slovenska V. Hanuliak, ktorý sa systematicky venoval oblasti Liptova a neskôr Zvolenskej kotliny. Na stredné Slovensko sa zameriavala aj M. Rejholecová a najmä M. Mácelová, ktorá terénymi výskumami zachytila aj tamojšie najstaršie slovanské osídlenie. Nebudem tu uvádzať všetky práce, spomieniem len témy, ktoré boli spracované v rámci diplomových prác a zachytávajú širokú škálu rôznych druhov nálezov, z ktorých si možno vytvoriť obraz o vtedajšom živote, ako je hrnčiarstvo, kováčstvo spracovanie dreva, poľnohospodárstvo, umelecké remeslo, sakrálna architektúra. Zvláštnou tému bolo spracovanie aerofónov (hudobných nástrojov) od D. Štukovskej-Staššikovej; práca malo širší ohlas, aj mimoeurópsky.

Ak sa zamyslíme nad vývinom slovanskej archeológie po roku 1990, možno konštatovať utvorenie väčších možností a to v komunikovaní s viacerými európskymi krajinami a tiež v získavaní financií potrebných na cesty a výskum. Katedra archeológie mala možnosť a aj uskutočnila medzinárodné kolokvium k otázke „Stredný Dunaj a juhovýchodná Európa vo včasnom stredoveku v 6.-12. Storočí,“ z ktorého sme mohli vydať zborník príspevkov v roku 1995. Bolo však možné uskutočniť aj studentské konferencie v rámci spolupráce predovšetkým s Vieden-

skou univerzitou. V roku 1996 sa konala taká konferencia v spolupráci s Ústavom dejín umenia Viedenskej univerzity na tému „Architektúra stredovekých miest v Rakúsku a na Slovensku,“ v roku 1998 na tému „Včasnostredoveké hrady v strednej Európe“ v spolupráci s Ústavom pre pravek a včasné doby dejinnú Viedenskej univerzity. Tieto podujatia, na ktorých študenti vystúpili s referátmi v nemeckom jazyku, im iste veľa dali. V obidvoch prípadoch boli referaty publikované vo osobitných zborníkoch.

Práce, ktoré na katedre vznikali, zachovávali približne štruktúru predchádzajúcich prác.

Riešenie problémov chronológie a pôvodu nálezov si zachovali práce E. Pavlovičovej „Vy-
povedacia schopnosť gombíka veľkomoravskej kultúry“ (1992) a V. Anoškinovej „Reflexia
orientálnych motívov vo veľkomoravskom umení“ (1996), ktoré našli svoje mesto aj v rámci
uskutočňovanej diskusie o výpovednej chronologickej schopnosti veľkomoravských nálezov.
Objasneniu situácie niektorých lokalít sa venovali práce M. Čajku „Ostrá skala pri Vyšnom Ku-
bíne, rozbor materiálu“ (1998) a Z. Kukovej „Považská Bystrica – Dedovec“ (1999), v ktorej
zhodnotila dosiaľ nespracovaný materiál zo staršieho výskumu. Tematicky zamerané na spraco-
vanie niektorých materiálov boli práce K. Harmadyovej „Slovenská keramika z hradu Devín“
(2002) a práce zamerané na textilnú výrobu M. Griačovej (1996) a R. Glaser-Opitzu (1999).
Problematike sídlisk a hradísk veľkomoravského obdobia sa venoval D. Hulínek (2000).

Obdobie po roku 1990 bolo priaznivé najmä pre nadvážovanie zahraničných kontaktov a možnosť získania finančných prostriedkov. Vznikli snahy spojiť bádateľov z krajín bývalého východného bloku s celou Európou, napr. niektoré západné krajiny organizovali odborné stretnutia – konferencie k určitým témam. Bola to najmä stredoveká archeológia, do rámca ktorej bolo zahrnuté aj slovanské obdobia v našom ponímaní. Už roku 1990 sa konala konferencia učiteľov stredovekej archeológie vo švédskom Lunde a potom každé dva roky v niektoj inej krajine, na ktorej sa prezentovala úroveň bádania a nové poznatky o svojej krajine. Tak sa uskutočnila aj konferencia v Yorku vo Veľkej Britáii, vo Francúzsku v Caen, v Nemecku v Bambergu a pod. Z každej z konferencií vyšiel zborník príspevkov. Pozoruhodným podujatím bola konferencia venovaná Veľkej Morave, ktorá sa konala roku 1997 v Thessalonikách, ktoré v tom roku boli mestom Európy. Katedra archeológie FFUK sa spolu s Byzantologickým kabinetom pod vedením V. Vavřinka v Prahe podieľala na jej organizovaní, pričom zastúpenie Slovenska na nej prevyšovalo účasť českých kolegov (R. Marsina, D. Bialeková, L. Matejko, T. Štefanovičová, Z. Ševčíková). Príspevky vyšli v zborníku, ktorý vydali organizátori konference – Grécka asociácia slovanských štúdií a Centrum kultúrnych štúdií sv. Cyrila a Metoda v Thessalonikách v roku 1999.

Perspektívou slovanskej archeológie na Filozofickej fakulte UK si neutrúfam odhadnúť. Po roku 2000 bolo obhájených ešte 5 prác s tematikou slovanskej archeológie, dve z nich som viedla sama, tri kolega J. Zábojník ako externista z Archeologického ústavu SAV. Okrem pravekých tém sa pozornosť venuje stredovekým a religionistickým témam. Či sa nad problematikou budúcnosti slovanskej archeológie niekto zamýšľa, neviem povedať.

Literatúra

- Bialeková, D.: Slovanské obdobie. Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. In Slovenská archeológia. 1980, 28, s. 213-228.
- Budinský-Krička, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava: 1959.
- Čilinská, Z.: Slovenia a Avarsý kaganát. Bratislava: 1992.
- Dekan, J.: Herkunft und Ethnizität der bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts. In Slovenská archeológia, 1972, 20, s. 317-452.

- Dekan, J.: Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. In Slovenská archeológia, 1971, 19, s. 559-580.
- Dekan, J.: Začiatky slovanských dejín a ríša veľkomoravská. Bratislava: 1951.
- Eisner, J.: Devínska Nová Ves- Slovanské pohrebiště. Bratislava: 1952.
- Eisner, J.: Slovensko v dobe kultúry hradíšnej. In: Slovenské dejiny I. Bratislava: 1947, s. 120-158.
- Fusek, G.: Slovensko vo včasnoslovanskom období. Nitra: 1949.
- Hanuliak, M.: Aussagefähigkeiten archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.-12. Jahrhunderts. In Slovenská archeológia, 1990, 38, s. 147-191.
- Chropovský, B.: Slovanské pohrebiisko v Nitre na Luppe. In Slovenská archeológia, 1962, 10, s. 199-211.
- Chropovsky, B.: Slovanské pohrebiško z 9. storočia vo Veľkom Grobe. In Slovenská archeológia, 1957, 5, s. 174-222.
- Chropovský, B.: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava: 1970.
- Ruttikay, A.: Ducové. Veľkomoravský veľmožský dvorec a včasnostredoveké pohrebiško. III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Nitra: 1975.
- Ruttikay, A. : The organization of Troops, Warfare and Arms in the period of the Great Moravian State. Slov. archeol. 30. 1982, s. 165-198.
- Šalkovský, P.: K Vývoju a štruktúre osídlenia v dobe slovanskej na Slovensku. In Slovenská archeológia, 1988, 36, s. 379-414.
- Štefanovičová, T. : Bratislavský hrad v 9.-12. storočí, Bratislava: 1975.
- Štefanovičová, T. : Osudy starých Slovanov. Martin: 1989.
- Štefanovičová, T.: Schmuck des nitraer Typs und seine Beziehungen zu Sudosteuporas im 9. Jahrhundert. In: A. Wosinsky Mór Núzeum évkonyve XV. 1990, Szekszárd, s. 215-230.
- Štefanovičová, T.: Život a dielo Jana Eisnera. In: Zborník FFUK Historica, 1989 (1991), 39-40, s. 101-109.
- Štefanovičová, T. : Slavic settlement of Greece in the light of archaeological sources. In: Etnogeneza i etnokulturnye kontakty Slavyjan. Moskva: 1997, s. 352-361.
- Štefanovičová, T.: Dóm sv. Martina, Archeologický výskum. Bratislava: 2004.
- Štefanovičová, T. : K vývoju šperku v adriatickej a stredodunajskej oblasti v prvej polovici 9. storočia. In: Zborník D. Bialekovej. Nitra: 2004, s. 389-395.
- Točík, A.: Die altmagyarische Gräberfelder in der Sôdwestslowakei. Nitra: 1968.
- Príspevok odznel na Prvom kongrese slovenských slavistov v Bratislave v roku 2011.

DANA HUČKOVÁ*

**Obraz Ruska a ruskej kultúry v slovenskej spoločnosti
na konci 19. a na začiatku 20. storočia
(časopis *Hlas* a jeho generační spolupútnici)**

HUČKOVÁ, D.: The Image of Russia and Russian Culture in Slovak Society at the Turn of the 19th and 20th Centuries [the Periodical *Hlas* (Voice) and Its Generation]. *Slavica Slovaca*, 48, 2013, No. 1, pp. 192-203 (Bratislava).

Personal experience with Russian culture and Russia is a separate theme in literary works by authors known as the „generation of the *Hlas*“ (according to a periodical in which they published). Several authors belonged to this generation active between roughly the 1890s and the 1910s, such as Vavro Šrobár, Dušan Makovický, Albert Škarvan, Bohdan Pavlú, Jozef Gregor-Tajovský, as well as Janko Jesenský who was not directly affiliated with it but was their peer. At the beginning, contacts of these writers with Russian philosophy and literature were mediated, and often inspiring. Later on, they showed personal experience from Russia in their works. This experience brought equivocal results: in some cases, it strengthened belief in Russia whereas in other cases, it made them rethink their original attitudes or it cast doubts on their original opinions about Russia.

Slovak literature; 19th Century; 20th Century; Image of Russia; Russophiles; Neoslavism; Hlasism (the *Hlas* movement); Slovak Followers of Tolstoy; Literature on Czechoslovak Legions in Russia

V slovenských časopisoch na prelome 19. a 20. storočia (*Slovenské pohľady*, *Cirkevné listy*, *Dennica*, *Hlas*, *Slovenský obzor*, *Prúdy*)¹ sa pomerne pravidelne objavovali články o Rusku, ktoré informovali o dianí v ruskej spoločnosti a kultúre (noticky o aktuálnych udalostiach z oblasti školstva, vedy, kultúry a cirkevného života, prehľady literatúry a umenia, informácie o nových knihách, správy zo slovanského života, názory ruských dejateľov – najmä L. N. Tolstého a ī.) i o osobných (cestovateľských) zážitkoch slovenských ľudí s touto krajinou.² Samostatnú časť predstavovali hojné preklady diel ruských spisovateľov v novinách aj v časopisoch (z hľadiska početnosti prekladov sa najviac prekladali autori ako L. N. Tolstoj, A. P. Čechov, I. S. Turgenev, M. J. Lermontov, A. S. Puškin).

Pomer k Rusku a k ruskej kultúre sa v slovenskom prostredí na konci 19. a na začiatku 20. storočia úzko spájal s politickou orientáciou, najmä s dvoma hlavnými krídłami dobového slovenského politického života – s národným konzervativizmom a s liberalizmom. Národnokonzervatívne krídlo, ktorého tlačovým orgánom boli martinské *Národné noviny*, zastávalo tradič-

---

* Mgr. Dana Hučková, CSc., Ústav slovenskej literatúry SAV Bratislava, Konventná 13, 813 64 Bratislava.

¹ Odhliadnuc od množstva článkov o politickom dianí v Rusku a o otázkach slovenskej spolupráce a vzájomnosti v politických novinách ako *Národné noviny*, *Slovenský denník*, *Slovenský týždenník*, *Ludové noviny* a ī.

² Napr. Krafta, J.: Trinásť rokov na Sibíri. In: *Slovenské pohľady*, 1909, roč. 29, č. 6, s. 361-373; č. 8, s. 495-501; 1910, roč. 30, č. 2, s. 117-123; Kvačala, J.: Z cest po Rusku. In: *Cirkevné listy*, 1910, roč. 24, č. 12, s. 367-371; Paňo [Pavlú, B.]: List z Ruska. In: *Prúdy*, 1911, roč. 3, č. 1, s. 6-11.

né slavianofilské (rusofílske) smerovanie, v rámci ktorého sa pri národnom oslobodení pasívne a fatalisticky očakávala pomoc od cárskeho Ruska ako symbolu slovanstva, ktoré sa vnímalo ako potenciálny oslobođiteľ slovanských národov (M. Dula, S. H. Vajanský, J. Škultéty). Opozitný prúd predstavoval liberalizmus (tlačovým orgánom liberálneho krídla slovenskej politiky bol v Budapešti vydávaný *Slovenský denník*; M. Hodža, B. Pavlú), ktorý v otázke slovanskej vzájomnosti inklinoval k neoslavizmu, čo bolo ideové hnutie formujúce sa od začiatku 20. storočia a vrcholiace v rokoch 1908 – 1910, v období medzi dvoma slovanskými zjazdmi v Prahe a v Sofii. Neoslavizmus predstavoval „novoslovanskú koncepciu vzájomnosti slovanských národov, ktorá sa na rozdiel od predchádzajúcich slavianofilských programov neusilovala zjednotiť všetkých Slovanov do jedného štátu, ale presadzovala myšlienku zbližovania slovanských národov predovšetkým na základe hospodárskej a kultúrnej spolupráce“.³ Neoslavizmus stal sa na pragmatickom ponímaní slovanskej vzájomnosti, keď „rešpektoval jestvovanie svojbytných slovanských národov, tradície ich vzájomných vzťahov, avšak ich ďalšiu perspektívu a náplň videl predovšetkým v rovine, ktorá zodpovedala súdobej industrializačno-civilizačnej úrovni.“⁴ K tejto druhej orientácii pri vnímaní slovanskej vzájomnosti smerovali – po prehodnotení pôvodných tradičných slavianofilských predstáv, resp. na základe vlastného liberálneho politického názoru – aj autori a prispievatelia časopisov *Hlas* a *Prúdy*, ktorí negatívne vnímali a kritizovali slavianofilstvo martinského centra a rusofílsku orientáciu slovenskej politiky (A. Štefánek, V. Šrobář). Ako však ukazujú najnovšie výskumy, hlasistická kritika martinského rusofilstva bola prehnána, bola formulovaná bez hlbších analýz,⁵ viedla v podstate k vzniku mýtu o konzervativizme a rusofilstve ako trvalej súčasti národnej ideológie Slovákov, hoci konzervativizmus martinského centra nesúvisel iba s orientáciou na Rusko a s obrazom Ruska, aký bol prezentovaný v *Národných novinách*.⁶

Slovenský časopis *Hlas* vychádzal v rokoch 1898 – 1904 s podtitulom Mesačník pre literatúru, politiku a sociálne otázky. Iniciátorom vzniku časopisu a jeho ideovým podporovateľom bol profesor pražskej univerzity, filozof Tomáš G. Masaryk, redaktormi boli Pavol Blaho a Vavro Šrobář. Ideovou platformou *Hlasu* bola polemika prevažne v Prahe študujúcej slovenskej mládeže s konzervatívnym centrom slovenskej národoveckej komunity, reprezentovanej mestom Turčiansky Sv. Martin a jej hlavným ideológom S. H. Vajanským, a kritika pasívnej politiky Slovenskej národnej strany. Časopis prezentoval liberálnu orientáciu, s akcentom na česko-slovenskú vzájomnosť a spoluprácu. V strede pozornosti boli sociálne problémy, cieľom mravná obroda človeka a národa, drobná práca medzi ľudom, čo bol moment výrazne ovplyvnený učením L. N. Tolstého. Pri chápani umenia dominovali výchovné aspekty, prístup k literatúre bol ideoovo-sociologický a moralizujúci, čo viedlo k eliminovaniu estetickej funkcie – aj vďaka tomu bol prínos hnutia pre literatúru minimálny. S ohľadom na preferovanú didaktickosť bola hlavným literárnym žánrom ľudovýchovná poviedka, kde bol literárnym vzorom opäť L. N. Tolstoj. Práve „zásluhou *Hlasu* sa na Slovensku viac písalo o tolstoijizme – slovenské „tolstojoštvstvo“ sa

³ Hronský, M. – Pekník, M.: Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska. Bratislava: VEDA, 2008, s. 30.

⁴ Podrimavský, M.: Neoslavizmus a slovensko-česká spolupráca. In: Kováč, D. (ed.): Slovensko v 20. storočí. Prvý zväzok. Bratislava: VEDA, 2004, s. 177.

⁵ Kodajová, D.: Fenomén rusofilstva v minulosti Slovákov. In: Ivantyšnová, T. – Kodajová, D. (eds.): Východná dilema strednej Európy. Bratislava: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy – Historický ústav SAV, 2010, s. 154.

⁶ Ivantyšnová, T. (ed.): Medzi mýtom a realitou: rusofilstvo a národný vývin Slovákov. In: Švorc, P. – Harbuščová, L. – Schwarz, K. (eds.): Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848 – 1938. Prešov: Universum, 2005, s. 99-107.

dokonca stalo zvláštnou črtou slovenského kultúrneho vývinu na prelome storočí najmä svojou hlasisticou ‚ľudovýchovnosťou‘, ktorú propagovali dva slovenskí ‚tolstojovci‘: Dušan Makovický a Albert Škarvan⁷.

Na ideovú líniu časopisu *Hlas* neskor nadviazal časopis *Prúdy* (s podtitulom Revue mladého Slovenska), vychádzajúci v rokoch 1909 – 1914 a neskôr v rokoch 1922 – 1938. *Prúdy* vo svojich začiatkoch programovo pokračovali v koncepcii *Hlasu*, pričom túto prepojenosť vystihuje tiež skutočnosť, že ich prispievatelia a spolupracovníci sa označovali ako druhá hlasistická generácia. Časopis mal ambície byť voľnou tribúnou demokratizačných tendencií, nebol však až natoľko polemicky vyhotovený ako jeho predchodca. Ideologické smerovanie v začiatkoch časopisu určoval literárny kritik a publicista Bohdan Pavlú. Podobne ako v *Hlase* aj v *Prúdoch* bola klúčovou otázkou česko-slovenských vzťahov.

V koncepcii obidvoch časopisov zohrávali významnú rolu myšlienky panslavizmu, slovanskej vzájomnosti a neoslavizmu, hoci aj s hlavným nasmerovaním na otásku česko-slovenských vzťahov. V tomto kontexte sa príslušníci obidvoch hlasistických generácií a ich názorovo blízki generační vrstvovníci vzťahovali aj k Rusku a k ruskej kultúre, od sprostredkovanych filozofických a literárnych impulzov a referencií až po osobnú reálnu skúsenosť⁸.

Redaktor *Hlasu* Vavro Šrobár. Téme ruských vplyvov na vlastné osobnostné dozrievanie venoval Vavro Šrobár (1867 – 1950) niekoľko kapitol svojho memoárového diela *Z môjho života* (1946), najmä tie, ktoré boli spojené s jeho pražským vysokoškolským obdobím. Šrobárove memoáre sa striktne držia faktov, takže z hľadiska typológie ich možno označiť ako dokumentárno-publicistické. To preto, lebo Šrobár v nich na základe záznamov, denníkov, korešpondencie nielen dokumentuje dobu, ale aj publicisticky vysvetľuje svoje postoje a názory.

Je všeobecne známe, že časopis *Hlas* bol personálne prepojený so spolkom slovenských univerzitných študentov v Prahe Detvan.⁹ Jeho členmi boli V. Šrobár, A. Škarvan a D. Makovický. Ako spomíнал Šrobár vo svojich pamätiach, knižnica Detvana dostala zásluhou profesorov J. Vlčka a T. G. Masaryka do daru od Slavianskeho dobročinného spolku (buď z Moskvy, alebo z Petrohradu, Šrobár tento údaj uvádza s otáznikom)¹⁰ „veľkú zbierku diel vybraných ruských spisovateľov: diela Puškina, Tolstého, Gogoľa, Tutčeva, Aksakova, Nekrasova, Danilevského a iných. Výber diel niesol sa slavianofilským smerom.“¹¹ Aj na základe takéhoto podnetu sa členovia spolku sami iniciatívne učili po rusky, čítali ruské knihy, niektoré prekladali, a o prečítaných práciach referovali na pravidelných spoločných stretnutiach. Predmetom diskusií boli tiež ich vlastné literárne práce, kde platilo, že „pracovníkom predkladali sa za vzor veľkí spisovateelia, Gogoľ, Turgenev, Tolstoj, Gončarov, Dostoevskij, Sv. Čech, Jirásek, Vrchlický, Arbes a iní, a Nádaši ukazoval i na svetové vzory anglické, francúzske a nemecké.“¹² Podľa Šrobárových slov hlboký dojem mali členovia spolku napr. z Danilevského knihy *Rossija i Evropa*, ktorá vplývala na ich slovanské povedomie, posilňovala ich panslavizmus a tiež hrdosť na vlastnú národnú príslušnosť: „Myšlienka slovanskej jednoty a ochrany ujarmených mladých národov nás svoju veľkolepostou nadchýnala.“¹³

⁷ Gbúr, J.: Realizmus v slovenskej literatúre. In: Panoramá slovenskej literatúry II. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2005, s. 487.

⁸ K činnosti spolku pozri sumarizujúcu štúdiu Jurčišinová, N.: Zameranie činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe (1882–1914). In: Annales historici Presovienses, 2009, roč. 9, s. 136–157.

⁹ Šrobár, V.: *Z môjho života*. Praha: Fr. Borový, 1946, s. 173, 237.

¹⁰ Šrobár, V., c. d., s. 173.

¹¹ Šrobár, V., c. d., s. 157.

¹² Šrobár, V., c. d., s. 238.

Rusko sa však u nich spájalo predovšetkým s menom L. N. Tolstého – referáty a diskusie o jeho dielach boli pomerne časté. Šrobár mal napr. prednášku o Tolstého knihe *V čom je moja viera*, pričom sám priznával, že „čítanie spisov Tolstého rozvrátilo vo mne autoritu cirkevných učiteľov a vykladačov evanjelií.“¹³ K Tolstého náboženským reformám sa však členovia Detvana stavali rezervované až kriticky, čo dokladajú opäť Šrobárove slová: „Filozof Smetanay vytýkal Tolstému pýchu a namyslenosť, lebo vraj sa vydáva za trinásteho apoštola Kristovho. Bencúr¹⁴ si vysoko vážil v Tolstom umelca, ale jeho náboženské názory považoval za úpadok z výšky umeleckej. Daxner odmietał Tolstého požiadavku úplnej abstinencie od mäsa a nápojov. (...) Dušan Makovický bol oddaným a veriacim Tolstojovcom a podľa svojej viery si i svoj život usporiadal: žil v odpieraní všetkých pôžitkov a rozkoší a v dokonalej askéze. Nádaši,¹⁵ stály ironik a skeptik, posmieval sa i Tolstému i jeho žiakom. Ako Bencúr i on uznával jeho epochálneho génia v literárnej tvorbe, ale považoval ho za fušera na poli filozofickom a náboženskom.“¹⁶ Vplyv Tolstého učenia na členov spolku a najmä na Škarvana a Makovického komentoval Jége po rokoch nasledovne: „Ostatní sa ho striasli ani pes vody, pre tých dvoch sa stal osudom života.“¹⁷

Sám V. Šrobár svoje duchovné stretnutie s Tolstým považoval len za epizódu z mladosti: Tolstého učenie ho odvádzalo od ľudí, viedlo k samote, k pochybnostiam, takže napokon „nespokojný, unavený a pripravený o všetky radosti mladého života, odložil som náboženské spisy Tolstého a viac som čítaval Gogoľa, Turgeneva a iných autorov.“¹⁸

Už zo Šrobárových spomienok jasne vystupuje, že obraz Ruska mali hlasisti iba sprostredkovany: Rusko prijímal cez jeho literatúru a kultúru, cez dobové politické, filozofické a náboženské spisy ruských autorov. Hoci aj vyslovovali isté kritické výhrady (Tolstého náboženská koncepcia, politická nečinnosť Ruska pri obrane malých slovanských národov), predsa len ostávali mimo reálnej životnej skúsenosti. Nový aspekt do ich pomeru k Rusku priniesli až osobné skúsenosti s ruskou krajinou a s ruskými ľuďmi.

Tolstojovci Dušan Makovický a Albert Škarvan. Slovenskí tolstojovci Dušan Makovický (1866 – 1921) a Albert Škarvan (1869 – 1926) sa s učením L. N. Tolstého o mrvnej obrode stretli v Prahe, v slovenskom študentskom spolku Detvan. Prijali jeho idey a pod ich vplyvom sa spolu s ďalším členom spolku Ferkom Skyčákom (1870 – 1953) rozhodli pre nový spôsob života založený na odriekaní.¹⁹ Z Tolstého myšlienok ich oslovili najmä idey o skutočnej ľudskosti, spojené s úsилím priviesť svet, ktorý stratil správny smer, k obnove schopnosti pravej ľudskosti. O tomto hľadaní vypovedajú Škarvanove memoáre *Zápisky vojenského lekára* (rusky 1898, slovensky časopisecky 1904, knižne 1920, v novej edícii spolu s dovtedy nepublikovaným

¹³ Šrobár, V., c. d., s. 221.

¹⁴ Matej Bencúr, občianske meno spisovateľa Martina Kukučína.

¹⁵ Ladislav Nádaši, písuci pod literárnym pseudonymom Jégé.

¹⁶ Šrobár, V., c. d., s. 229.

¹⁷ Jégé, L. N.: Detvanci v osemdesiatych rokoch. In: Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy. Martin: Knihtlačarsky uč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 28-29.

¹⁸ Šrobár, V., c. d., s. 229.

¹⁹ Ján Smetana, ďalší člen spolku Detvan, zachytil vo svojich spomienkach, ako ostatní členovia spolku vnímali duchovnú premenu svojich troch kolegov: „Okolo Škarvana v Prahe utvoril sa krúžok zo onom novom duchu: Dušan Makovický a Ferko Skyčák pridali sa k nemu prví. My ostatní členovia Detvana (...) sprvu sme dost' pohŕdavo nazerali na toto hnutie inaugurované Škarvanom. Zdalo sa nám odbojom i proti nášmu literárному smeru a posmešne sme mienili, že keď nemali od Boha vlohy napodobňovať Tolstého v jeho slávnejšej činnosti básnického tvorenia, dali sa ešte mladí na odriekanie, stávajúc sa aspoň účastníkmi jeho stareckého hrdinstva.“ In: Smetana, J.: Medzi dvoma vekmi. Kniha pamäti. Bratislava: Tatran, b. r., s. 133.

spisom *Slováci* v roku 1991), jeho denníky,²⁰ stať *Vlastný životopis* (uvejedená v časopise *Prúdy* v roku 1926 s dodatkom, že ide o slovenský prepis ruských zápisov rozhovorov už umierajúceho Škarvana s Fedorom Bellavinom) i úvaha *Moja premena*, publikovaná z jeho pozostalosti až v roku 1973.²¹ Duchovnú cestu Dušana Makovického zas zachytávajú *Zápisky z Moskvy* (1891) a *U L. N. Tolstého* (1895 – 1896),²² s doplnkom neskôr vydaných denníkových záznamov *Jasnopolianske zápisky* (rusky 1922 – 1923, slovensky 1924).

Je celkom príznačné, že ked' Dušan Makovický po svojej návšteve Moskvy v roku 1890 (do Moskvy prišiel 6. marca 1890 po sedemdesiatodinovej ceste cez Varšavu) napísal svoje postrehy z cesty do Ruska, článok nepublikoval v reprezentatívnych *Národných novinách*, pretože tie odmietaли tolstoijizmus pre opustenie náboženskej viery, ale uverejnil ho v „slovenskom zábavniku“ *Besedy*, ktorý v Ružomberku redigoval Anton Bielek.²³

Ked'že prvá cesta ešte viac prehľbila jeho záujem o Tolstého, ako spisovateľa, mysliteľa a filozofa, postupne nasledovali ďalšie cesty do Ruska – v rokoch 1894, 1902 a 1904. Od roku 1904 pôsobil Makovický šesť rokov ako osobný lekár L. N. Tolstého, pričom po celý čas svojho pobytu v Jasnej Poľane si robil zápisky – denné záznamy.²⁴ Pri ich neskôr redigovaní, so zámerom knižného vydania v roku 1914, A. Škarvan mu poradil, „aby z nich vypustil všetky svoje názory, všetko o Slovensku, Rusku a slovanskej otázke“.²⁵ Plánované slovenské vydanie sa však pre vojnové udalosti napokon nerealizovalo.²⁶

Albert Škarvan,²⁷ ktorý začína prekladmi Tolstého diel (za jeho najvýznamnejší preklad sa považuje *Vzkriesenie*, 1900),²⁸ vnímal tolstoijizmus, s ktorým sa neskôr rozišiel, veľmi osobne: polemizoval jednak s kompromisíckym „nasledovaním“ Tolstého, ako ho v danom čase prezentoval V. Šrobár, a jednak sa vysmieval z pravoverných, v samej počestnosti strnulých, medzi ktorých rátal aj D. Makovického, ktorý „tridsať rokov obšmietal sa okolo Tolstého diela bez toho, že by len i potuhy mal, o čo sa vlastne jedná“.²⁹

Pri spomienkach na pražský spolok Detvan aj A. Škarvan uvádza zásielku ruských kníh spomínanú V. Šrobárom, pričom upresňuje, že o knihy sa uchádzali samii študenti a dostali ich od slovanskej spoločnosti z Petrohradu: „My sme ich číitali s veľkým záujmom, ako nejaké zjawenie; hltali sme jednu za druhou. (...) A nás už nezaujímała európska kniha, lebo ruská literatúra a ruský svet sú pre nás oveľa bližšie, krajšie a oveľa lepšie, ako nemecké.“³⁰ Škarvan spomína

²⁰ Časť z denníkových záznamov Alberta Škarvana publikoval R. Chmel v edícii *Život je zápas*. Vnútorná biografia Alberta Škarvana. Martin: Osveta, 1977.

²¹ Škarvan, A.: *Moja premena*. In: Biografické štúdie 4. Martin: Matica slovenská, 1973, s. 87-95.

²² Makovický, D.: U L. N. Tolstého. In: *Slovenské pohľady*, 1895, roč. 15, č. 2, s. 100-111; č. 3, s. 163-173; č. 4, s. 244-251; č. 6, s. 334-346; 1896, roč. 16, č. 11, s. 681-693.

²³ Makovický, D.: *Zápisky z Moskvy*. In: *Besedy*, 1891, roč. 1, č. 2-3, s. 255-273.

²⁴ Ako uvádza A. G. Maškova, „za šesť rokov zapísal 64 zošitov, z ktorých každý mal 80-100 strán. To znamená v súhrne zapísal 6346 strojopisných strán.“ Cit. podľa Maškova, A. G.: *Lev Tolstoj i Dušan Makovickij*. In: *Slavjanskije jazyki i kul'tury v sovremennom mire*. Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj universitet, 2012, s. 173-174.

²⁵ Winkler, T.: Dušan Makovický. Martin: Osveta, 1991, s. 134.

²⁶ Makovického zápisky vyšli v slovenčine dodnes iba čiastočne, v ruštine vyšli dva výbery edične pripravené N. N. Guševom v rokoch 1922 a 1923. Úplné ruské štvorvázkové vydanie vyšlo v roku 1979.

²⁷ Albert Škarvan prekladal najmä z ruština a francúzstiny. Z ruština okrem diel L. N. Tolstého prekladal práce A. P. Čechová, V. M. Garšina, I. F. Naživina, M. Gorkého, V. S. Morozova. Preklady uverejňoval v periodikách *Ludové noviny*, *Slovenský týždenník*, *Slovenské pohľady*, *Hlas*, *Slovenský obzor*, *Dennica*, *Živena*. Z francúzstiny preložil viacero prôz G. de Maupassanta (*Ludové noviny*).

²⁸ Pri vydani prekladu románu *Vzkriesenie* sa Albert Škarvan v listoch Jozefovi Škultétymu sťažoval, že Martinčania cenzurovali Tolstého literárne dielo. Pozri Chmel, R.: *Svedectvo kontinuity*. Bratislava: Tatran, 1982, s. 84-85.

²⁹ Šmatlák, S.: *Dejiny slovenskej literatúry IV*. Bratislava: Veda, 1975, s. 219.

³⁰ Škarvan, A.: *Vlastný životopis*. In: *Prúdy*, 1926, roč. 10, č. 7, s. 413.

fakt, ktorý vo svojich memoároch zachytili aj iní členovia spolku – okrem už uvedeného Šrobára, napr. Ján Smetana, ktorý v súvislosti s ruským knižným darom písal: „Ale dostali sme v tom čase i ruské knihy, ktoré nám daroval slovanský dobročinný spolok v Petrohrade: zobraňé spisy Puškina, Gogoľa, Tolstého a ešte niektorých, i historikov. Naša mládež učila sa ruské písmo a jazyk, horlivu sme čítali a uvažovali doma i na schôdzkach o ruských autoroch.“³¹ Smetana však na inom mieste ešte dodáva: „Medzi ruskými klasikmi, ktorých nám poslali darom z Petrohradu, neboli však Dostojevskij; ruská vláda ho pokladala za revolucionára a ducha nebezpečného cárskemu režimu (...) Ale česká demokracia, uprostred ktorej sme žili, práve jeho hodnotila vyššie, lebo jej duchu bol príbuznejší...“³²

Rusko a Tolstoj boli v ponímaní mladej generácie úzko prepojené: „Ako riša ruská medzi inými štátmi Európy, aj on [Tolstoj, dopln. D. H.] tak rástol v našich očiach do obrovských rozmerov úctivého hodnotenia.“³³

A. Škarvan sa stal vyznávačom Tolstého, prestal piť alkohol, fajčiť, stal sa vegetariánom. Do Ruska cestoval prvý raz v roku 1896, na pozvanie V. G. Čertkova,³⁴ pričom o tomto pobytu po návrate domov napísal: „S radosťou som šiel do Ruska. Priznávam sa, že mňa, celý svoj život bývajúceho v západnej Európe, v Rusku mnogé prekvapilo: figúry kozákov s pikami na hraniciach, riedke stanice, nekonečné polia a roviny. (...) V Rusku prekvapili ma bradaťi fiakristi v dlhých kaftanoch, ktorí zvláštnym „chvostom“ odstraňovali z bričiek prach. V Tule na stanici videl som mračného tolstovca Popova, ktorý mi niekedy posielal knihy do Prahy. Bol vysoký a čierny, ako byzantská ikona. Skutočne som sa zlakol, keď som uvidel túto prvobytnú figúru...“³⁵ Okrem Moskvy a Petrohradu pobudol aj v Jasnej Poľane, a to celý mesiac, pričom svoj pobyt hodnotil veľmi pozitívne: „nadobudol som neoceniteľných skúseností a nevyhľaditeľných dojmov.“³⁶

Makovický a Škarvan sa výraznou mierou zaslúžili o priblíženie Tolstého diela a jeho názorov slovenskej verejnosti. V prvom desaťročí 20. storočia vychádzali ich publicistické články v celom spektri novín a časopisov (napr. *Hlas*, *Slovenský obzor*, *Národné noviny*, *Slovenské pohľady*, *Naše Slovensko*, *Slovenský denník*), pričom sprostredkovávali nielen náhľady a zásady Tolstého ako náboženského mysliteľa a sociálneho reformátora, vlastné styky s ním, ale aj bežné udalosti z jeho života, zasadene do reálií ruského prostredia, vďaka čomu si čitatelia mohli utvoriť obraz o ruskej dedine, jej obyvateľoch, o pomeroch v krajinе.

Kým cesty Tolstého nasledovateľov a spolupracovníkov D. Makovického a A. Škarvana spadajú do deväťdesiatych rokov 19. storočia, vojnové udalosti 1. svetovej vojny spôsobili, že do Ruska sa v zásade nedobrovoľne, ako rakúsko-uhorskí vojaci odvelení na východný front, dostali aj ich generační druhowia či mladší nasledovníci ako Bohdan Pavlú, Janko Jesenský či Jozef Gregor-Tajovský, ktorí prebehli na ruskú stranu, stali sa ruskými zajatcami, a neskôr sa angažovali v česko-slovenskom legionárskom hnutí v Rusku.

³¹ Smetana, J., c. d., s. 122.

³² Smetana, J., c. d., s. 130.

³³ Smetana, J., c. d., s. 129-130.

³⁴ Vladimír Grigorievič Čertkov (1854–1936), stúpenec a blízky spolupracovník L. N. Tolstého, aktivný v otázkach vydávania a propagácie Tolstého diel v Rusku i v zahraničí. Čertkov bol vydavateľom Škarvanovej knihy *Zápisky vojenského lekára* v Anglicku v roku 1898 (v ruštine pod názvom *Moj otkaz ot vojennoj služby. Zapiski vojennogo врача*). Škarvan a Čertkov udržiavali kontakty aj neskôr, v Archíve literatúry a umenia SNK v Martine sú uložené listy V. G. Čertkova adresované Albertovi Škarvanovi z roku 1905 (signatúra 22 C 8). O Čertkovovi bližšie Orechanov, G.: Žestokij sud Rossii: V. G. Čertkov v žizni L. N. Tolstogo. Moskva: Izdatel'stvo Pravoslavnogo Svjato-Tichonovskogo gumanitarnogo Universiteta, 2010.

³⁵ Škarvan, A.: *Vlastný životopis*, c. d., s. 421.

³⁶ Škarvan, A.: *Vlastný životopis*, c. d., s. 425.

J. Jesenský a J. G. Tajovský roky prežité v Rusku stvárnili aj literárne: Tajovský napísal *Rozprávky z Ruska/Rozprávky o československých légiách v Rusku* (1920) a cestopis *Úryvky z denníka legionára* (1920), Jesenský vydal v roku 1933 knižne „úryvky z denníka 1914–1918“ pod názvom *Cestou k slobode*.

Novinár Bohdan Pavlù. Akýmsi spojovníkom medzi vyššie spomenutými dvoma druhmi ciest – iniciačných ciest tolstojovcov a zajateckého a vojenského putovania legionárov – sú novinárske cesty Bohdana Pavlù zo začiatku druhého desaťročia 20. storočia.

Bohdan Pavlù (1883 – 1938) bol v rokoch 1905 – 1910 pražským redaktorom novín *Slovenský denník*, neskôr pracoval v redakcii českých periodík *Čas* (1907 – 1910) a *Národní listy* (1910 – 1914). Práve *Národní listy* ho ako korešpondenta často vysielali do cudziny, predovšetkým do Ruska. V rovnakom čase Pavlù ideovo viedol i časopis *Prúdy*. Z hľadiska slovenskej literatúry bola prelomom jeho programová esej Literárne túžby (1907), v ktorej odmietol zjednodušujúci didaktizmus hlasistov a zdôrazňoval špecifickosť literatúry. Zároveň odmietal konzervatívne slavianofilstvo, pričom novú podobu slavistickej spolupatričnosti videl, v súlade s koncepciou neoslavizmu, v hospodárskej a politickej oblasti.³⁷ Pôsobil aj ako prekladateľ z ruštiny – ako prvý uviedol do slovenského prostredia ruského modernistu Leonida Andrejeva (slovenský preklad úryvkov z jeho novely *Červený smiech* z roku 1904 uverejnil už v roku 1905).³⁸ Počas 1. svetovej vojny bol odvelený ako záložný dôstojník na východný front, v Haliči však prebehol na ruskú stranu. V Rusku sa potom politicky angažoval v légiach – bol jedným z popredných členov česko-slovenského zahraničného odboja v Rusku. Bol redaktorom legionárskych časopisov *Čechoslovák*, ktorý založil v júni 1915 v Petrohrade, a *Československý denník*, ktorý vychádzal v Kyjeve. Od roku 1917 bol významným členom Odbočky Národnej rady československej v Rusku. V októbri 1918 bol vymenovaný za diplomatického zástupcu československej vlády. Zo slovenského novinára sa neskôr stal československý diplomat a politik, od roku 1922 až do smrti bol diplomatom, v rokoch 1935 – 1937 bol prvým československým vyslancom v Sovietskom zväze.

V novembri 1911 uverejnili časopis *Prúdy* List z Ruska Bohdana Pavlù, pod jeho stabilným pseudonymom Paňo. List bol napísaný v Moskve 27. októbra 1911 a pišeľ ho poňal ako otvorený list priateľovi redaktori a súčasne čitateľom časopisu. Na žánrovú formu listu odkazuje sice už názov a zachované sú tiež formálne znaky listu (dátum, oslovenie, podpis), tajisko výpovede B. Pavlù však predstavuje prezentácia jeho postrehov a záverov z pozorovaní aktuálneho kultúrneho a politického stavu Ruska, smerujúca k formulovaniu istých politických záverov. Dôležitým aspektom pre výber žánru bola pravdepodobne autenticita, ktorú list v sebe obsahuje, čo zhodnocuje aj použitá žánrová podoba otvoreného listu, teda listu primárne určeného na publikovanie. Hned v úvode sa autor ospravedlňuje, že nebude opisovať jednotlivé dojmy zo svojich cest po Rusku, pretože tie sa s ohľadom na šírku jeho cestovateľských zážitkov ani nedajú stručne opísať: „Nedalo by sa to ani stručne povedať, ved' pochodzi som celú západnú polovicu európskeho Ruska: bol som vo Varšave, v Petrohrade, v Moskve, v Kyjeve, kde som sa práve dostal na cárské slávnosti s ich tragickým koncom, ďalej som bol v Odese, na Kryme, v Charkove, v Poltave, na Volyni, kde som okrem českých kolónií navštívil tiež niekoľko Slavianskych (slovenských) magazínov, a naostatok som tiež putoval k hrobu veľkého spisovateľa a ruskej zeme do Jasnej

³⁷ Pavlù, B.: Neoslavizmus. In: Sborník slovenskej mládeže 1909. Budapešť – Praha: 1909.

³⁸ Preklady B. Pavlù z ruskej literatúry v dobovej tlači: Andrejev, L.: Červený smiech. In: Slovenský týždenník, 21. 7. 1905, s. 2-3; 28. 7. 1905, s. 5-6; Nemirovič-Dančenko, V. I.: Montecci a Capuletti. In: Dennica, 1907, roč. 10, č. 6, s. 196-198; č. 8, 263-266; č. 9, s. 293-296; Ben-Tovit. In: Slovenský týždenník, 13. 12. 1907, s. 2-3.

Poľany. Videl som rozmanité kraje, i granitové skaly finske, jednotvárnú rovinu strednej a step južnej Rusi, i šíre Čierne more, i strmé končiare Krymu; bol som medzi Poliakmi, Veľkorusmi i Malorusmi, takže nazbieran som si mnoho dojmov. Priznám sa Ti, že som sa v nich dosiaľ dokonale nezorientoval, lebo Rusko je nielen ohromné, ale nové, neznáme, inakšie, než sme my.⁴³⁹

Pavlú ďalej uvádza, že „tažko dnes vlastne vedieť, čo si priemerný Slovák o Rusku myslí“⁴⁰, domnieva sa však, že „väčšina okrem vojenskej sily predstavuje si Rusko v stave oveľa horšom, povedal by som aziatskom, než je tomu naozaj.“⁴¹ Jeho záverom je: „Jedno je isté: v Rusku možno nájsť krajné kontrasty.“⁴² Nechce robiť všeobecné závery, s ohľadom na to, že „som odsúdený, ako temer všetci terajší cestovatelia, držať sa iba miest a ostávať daleko od dediny, kde je predsa jadro ruského národa“.⁴³ Napriek tomu vysoko oceňuje ruskú mestskú kultúru: „Ale práve v takzvanej mestskej kultúre stojí Rusko vysoko. Ruské divadlá, opera, balet i činohra sú také, že teraz takých nieto v Európe. Videl som Reinhardtovo divadlo v Berlíne, vidiel som v Moskve Umelecké divadlo (Chudožestvennyj teatr), a musím povedať, že moskovské divadlo stojí vyššie.“⁴⁴ Podľa neho sa Západ musí Ruskom inšpirovať, pretože „ruská literatúra, krásna i náučná, ruské výtvarné umenie má dnes nárok na svetovosť a bude svetovým: zo slovanských jediné.“⁴⁵ Oproti pozitívnej vnímanej kultúre však stavia politické pomery v Rusku, kde upozorňuje na ľahostajnosť ruskej politiky voči malým slovanským národom („politická moc nikdy nebola obrátená v naš prospech“),⁴⁶ no najmä na neporiadok v administratívnej správe krajiny a na korupciu. Ten-to kritický postoj zaujíma napriek svojmu ústretovému proruskému (proslovanskému) naladeniu: „Treba to priznať s bolestou slovanského srdca.“⁴⁷ Jadro článku potom tvorí charakteristika dobovej krízovej situácie ruského spoločenstva, predstavená ako chaotický stav Ruska, a jej kritika, aj s naznačením budúceho zápasu o nové Rusko. V rámci usúvzťažňovania slovenských a ruských pomerov Pavlú opäťovne konštatuje cudzost, vzdialenosť a nepochopiteľnosť ruského vývinu pre slovenské a širšie aj západoslovanské ponímanie, ale domnieva sa, že napriek tejto odlišnosti „treba bližšie sa oboznamovať s ruským duchom. Bude to veľkým obohatením nášho života.“⁴⁸

Aj v nasledujúcich rokoch Pavlú sledoval ruskú politiku a kultúru, písal recenzie o ruských knihách⁴⁹ a hodnotiace články o ruských spisovateľoch,⁵⁰ stále bol aktívny ako propagátor modernej ruskej literatúry, napr. aj formou prednášok o mladšej ruskej literatúre.⁵¹

Legionári Janko Jesenský a Jozef Gregor Tajovský. Janko Jesenský sa dostal na ruský front v júni 1915, no už 15. júla 1915 prebehol na druhú stranu a dostal sa do ruského zajatia. Začil zajatecké tábory od Charkova cez Tambov až po zabajkalskú Berezovku, v marci 1916 sa

³⁹ Paľo [Paylù, Bohdan]: List z Ruska, c. d., s. 6.

⁴⁰ Pal'o [Pavlu, Bohdan], c. d., s. 6.

⁴¹ Pal'o [Paylù, Bohdan], c. d., s. 6-7.

⁴² Pal'о [Pavlyu, Bohdan], c. d., s. 7.

⁴³ Pal'o [Pavlù, Bohdan], c. d., s. 7.

⁴⁴ Pal'o [Pavlu Bohdan], c. d. s. 7.

⁴⁵ Pal'о [Pavljо Bohdan] c d s 7

⁴⁶ Pal'о [Pavljо Bohdan] c d s 7

⁴⁷ Pal'о [Pavlyu Bohdan], c. d., s. 8.

⁴⁸ Pal'о [Pavlyu, Bohdan], c. d., s. 11

⁴⁹ F. M. Dostoevskij: Denník spisovatele (1861-1862).

P. M. Dostojevskij. Deník spisce
1911/1912 č. 2 s. 72-74

⁵⁰ Poznájte pravdu a pravda vysvob.

Foznajte pravdu a pravda vysvobodí
smrť, jeho názory aj jeho pomer k Svetu.

⁵¹ Kladné hodnotenie večierka, na ktorom

— Kladne hodnotenie večierka, na ktorého
návštěvu v Turči Svatý Martin. In:

he Vecelerky v Turc. sv. Martine. In:

dostal do mesta Voronež, odkiaľ ho prevelili do Kyjeva, kde sa stal redaktorom slovenskej prílohy časopisu *Čechoslovak*. V roku 1917 bol v Petrohrade v redakcii týždenníka *Slovenské hlasy*. Hned po revolúcii v novembri 1917 išiel do Moskvy, Kyjeva a opäť do Moskvy, kde sa aj začala jeho strastiplná pút' na Sibír a ďalej cez Vladivostok a Japonsko domov.

Z básní písaných v Rusku zostavil Jesenský svoju druhú samostatnú básnickú zbierku. Prvý raz vyšla pod názvom *Z veršov Janka Jesenského* v Jekaterinburgu v roku 1918, v tom istom roku pod názvom *Zo zajatia* v Pittsburghu a potom, po návrate na Slovensko, v roku 1920 v Martine. Kniha je v podstate básnický denník z rokov 1915 – 1918: vznik všetkých básní je datovaný a lokalizovaný. Zbierka obsahuje osemdesiat tri básní, pričom koncepčne je založená, ako sumárne zhrnul Ján Gbúr, „na denníkových lyrických záznamoch Jesenského života v zajateckých táborech. Obsahuje najmä motívy nostalgie po domove a žene“.⁵²

Zo zbierky cítiť dezilúziu z toho, že Rusko, dovtedy vnímané – v rámci tradičného slovenského slavianofilstva, rozvíjaného v Martine, odkiaľ Jesenský pochádzal – ako veľký slovanský brat, sa ukazuje v inej podobe: ideály boli konfrontované drsnou realitou.⁵³ Tento moment vystihol už Stanislav Šmatlák: „Jesenský dáva tomu výraz už v úvodných básnach zbierky napísaných v Charkove, v ktorom oslovouje Rusko s neskrývanou trpkosťou v hlase (...) na krutom paradoxe novej životnej situácie prechádza akousi zaťažkávacou skúškou i jeho dávny dôverný vzťah k najmilším ruským básnikom, k Puškinovi a Lermontovovi.“⁵⁴ Príkladom toho môžu byť básne Rusku, Zem Puškina, Ruská vesna.

Pre Jesenského tvorbu je príznačné, že viaceré motívy paralelne spracovával aj v poézii, aj v próze, v dôsledku čoho možno básnickú tvorbu chápať ako istý epický pendant lyriky alebo naopak, lyriku ako pendant epiky. Oskár Čepan v tejto súvislosti napísal: „Vo väčšine paralelných spracovaní príbežných motívov a tém, ešte aj pri ich zhodnom parodickom podtexte postojuje básnika a prozaika oddeluje rozdielna miera clivého prízvuku, ktorý býva v poézii výraznejší ako v prozaickom variante. Z týchto dôvodov Jesenského próza nie je jednoduchým prepisom básnikových tém do ‚neviazanej reči‘, ako sa to neraz predpokladá. Lyrický hrdina a epický rozprávač príležitostne skryte, či zjavne polemizujú, usvedčujú sa z nedôsledností a z predstierania klamných (pricítlivých či neprirodzených) postojov. (...) Nápadný je aj rozdiel medzi oficiálnym a neoficiálnym stanoviskom autora legionárskej zbierky *Zo zajatia* (1918) a pôvodcu memoárových záznamov z čias sibírskej anabázy *Cestou k slobode* (1933). (...) Vo všetkých týchto súvislostiach sa básnik a prozaik dostávajú až do paradoxne zvratných situácií. Ich povahu určuje miera, v akej u Jesenského koliduje všetko lyrické a epické, prozaické a poetické, všetko sentimentálne clivé a vecne triezve.“⁵⁵

Jednotlivé ruské mesta sa Jesenskému spájajú s menami veľkých ruských spisovateľov (Tambov – Lermontov, Omsk – Dostojevskij), jeho pôvodné, z domu prinesené kultúrne predstavy však narážajú na drsnú realitu vojnového Ruska. Významným negatívnym činiteľom je aj fakt, že ide o pobyt v zajatí a v núdznych podmienkach, čo Jesenský vyjadril veľmi presne: „Keby som nebol býval zajatý, a keby sa bol viezol v rýchliku s plným ‚pudilárom‘, bolo by sa mi Rusko páčilo so svojou cyrilikou, ruskou rečou, furážkami, dlhými papirosami, machorkou, plnenými koláčikmi, bielym chlebom, lacnotou v každom ohľade, ustavičným čajovaním, ale

⁵² GBÚR, Ján: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: LIC – Martin: Matica slovenská, 2009, s. 507.

⁵³ Peskova, A. J.: *Evoljucija obraza russkogo čeloveka i Rossii v tvorčestve Janka Jesenskogo*. In: *Russkij čelovek i Rossija*. Moskva: Institut slavianovedenia RAN, 2011, s. 48-50.

⁵⁴ Šmatlák, S., c. d., s. 494.

⁵⁵ Čepan, O.: *Kontexty rozprávača v Jesenského próze*. In: *Slovenská literatúra*, 1982, roč. 29, č. 1, s. 14-30.

tak, ako som vtedy bol, s posledným rubľom vo vrecku, vo vagóne pre dobytok, v maďarskej spoločnosti, moje oduševnenie nerástlo, ale zo stanice na stanicu klesalo.“⁵⁶

Rovnako ako Jesenský neprestal v Rusku písat ani J. G. Tajovský, ktorý po počiatočných peripetiách vojnovejho zajatca pôsobil ako redaktor viacerých legionárskych novín. Po návrate z vojny vydal v Rusku napísané prózy, ktoré boli rôznej umeleckej úrovne, pod názvom *Rozprávky z Ruska* (1920). Podľa Tajovského monografistky Marcely Mikulovej „v kritických existenčných až existenciálnych podmienkach vznikali črtky plné silných dojmov, emócií, nostalgie, smútku a hrôzy. Mnohé z nich sú v štádiu skice, náčrtku, reflexie...“⁵⁷ V dobe vydania však kniha nezaznamenala – s ohľadom na Tajovského politické názory (prívrženec idey jednotného česko-slovenského národa) – širší ohlas, a podobne tomu bolo aj pri ďalších vydaniach, ktoré sa zas v nových pomeroch snažili cenzurovaním vylúčiť Tajovského kritický a odmiestavý postoj k bolševikom a k ruskej revolúcii. Do nových vydaní sa tak nedostali texty, ktoré ironicky zobrazovali negatívne vlastnosti ruského ľudu (Sachar, Nové sklady) alebo ktoré sa kriticky vyslovovali k iným negatívnym javom.

Napriek sklamaniu z ruskej reality obaja, aj Jesenský, aj Tajovský, svoj odchod z Ruska vnímali veľmi emocionálne: Janko Jesenský písal o clivote za Ruskom („Často sa nás chytala toska za Ruskom. Citi ju každý, kto odchádza z neho.“),⁵⁸ J. G. Tajovský sa vyznával z obdivu k ruským ľuďom („Ja ten úprimný národ zbožňujem...“).⁵⁹ Totožný motív sa objavuje aj v spomienkach a korešpondencii iných legionárov, pričom „pobyt v Rusku ovplyvnil nielen ich vzťah k tejto krajine, ale determinoval v mnohých prípadoch aj ich ďalšie životné cesty, ich profesio-nálnu orientáciu i profiláciu“.⁶⁰

Záver. V počiatkoch hlasistickej dotykov s Ruskom išlo len o sprostredkovanie, hoci aj v mnohých ohľadoch podnetný kontakt s ruskou filozofiou a literatúrou, neskôr sa stala určujúca vlastná osobná skúsenosť s ruským prostredím, vďaka čomu mohlo dôjsť nielen k posilneniu, no aj k revidovaniu či spochybneniu východiskových postojov k Rusku a názorov naň. „Mohutný ruský národ“ (Šrobár),⁶¹ poznaný len z kníh, sa naraz materializoval cez jednoduchých nábožných ľudí, cez svoj skorumpovaný systém či svoju byrokratickú mašinériu. Pod vplyvom videného, ako konštatovala aj A. G. Maškova, sa vzťah mnohých Slovákov k Rusku zmenil.⁶²

Obraz ruského človeka a Ruska v dielach príslušníkov a generačných spolupútnikov hlasistickej hnutia má v tomto kontexte dve základné podoby. Prvý pohľad, vychádzajúci zo slobodnej voľby, je úzko vymedzený priestorom a najmä osobnosťou L. N. Tolstého (Škarvan, Makovický). Základom druhého pohľadu je nedobrovoľný pobyt v čase vojny (s protipostavením slobody a zajatia), v rámci ktorého dochádza k pomerne ostrej zrážke kultúrnych predstáv (literárneho obrazu Ruska) a reality vojnovej rokov (Jesenský, Tajovský). Medzi nimi stojí vecný hlas dobového novinového reportéra, ktorý však nezaprie svoju ideologickú orientáciu (Pavlú). V dôsledku týchto okolností je daný obraz značne redukovaný. Kým u Škarvana a Makovického

⁵⁶ Jesenský, J.: Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914–1918. Martin: Matica slovenská, 1933, s. 41.

⁵⁷ Mikulová, M.: Skeptický optimista Tajovský. In: Paradoxy realizmu. Bratislava: Veda, 2010, s. 82.

⁵⁸ Jesenský, Janko, c. d., s. 246.

⁵⁹ Tajovský, J. G.: Rozprávky o československých legiánoch v Rusku. Bratislava: Nakladateľstvo B. Bezděka, 1920, s. 179.

⁶⁰ Harbuľová, L.: Obraz Ruska v práciach a v spomienkach slovenských legionárov. In: Ivantyšynová, T. (ed.): Mýtus – stereotyp – obraz: Rusko v slovenských dejinách a kultúre. Bratislava : Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy – Historický ústav SAV, 2011, s. 36-47.

⁶¹ Šrobár, V.: Z môjho života. Praha: Fr. Borový, 1946, s. 238.

⁶² Maškova, A. G.: Evolúcia obrazu Rossii v slovackej literatúre XIX – načala XX veka. In: Russkij človek i Rossija. Moskva: Institut slavjanovedenja RAN, 2011, s. 40-44.

ide o sústredenie iba na Tolstého, ktorý je centrom každého rozprávania, Tajovský a Jesenský sú zas limitovaní zajateckou a vojenskou legionárskou izolovanosťou od bežného života. V prvom rade vypovedajú o česko-slovenskej komunite legionárov, Rusko ich na jednej strane očarúva krásou prírody a dobroiou duše ruských ľudí, no na strane druhej ich hnevá byrokratickými pomermi, všadeprítomnou úplatnosťou a snahou drobných ľudí zarobiť na iných, oklamať ich, rozčluťe ich dobový chaos, pomalosť a nedvízlosť. V tomto zmysle sa vzťah k Rusku posúva do roviny kultúrno-civilizačného stretu. Kým v prípade tolstojovcov vnútorné prijatý ideál vydrží konfrontáciu s realitou a obrazu Ruska takpovediac „neublíži“, legionári prehodnocujú svoje „panslávske“ východiská a sú voči ruskej realite kritickí.

Zo žánrového hľadiska pri zobrazení témy Ruska prevládajú dokumentárne žánre, hoci rôzny spôsobom literarizované (správy z cest – Makovický, Škarvan; otvorený list – Pavlú; deníkové záznamy – Makovický, Jesenský; životopis – Škarvan), resp. prechodné žánre na pomedzí beletrie a publicistiky, umeleckej a vecnej literatúry (dokumentárno-publicistické spomienky písané z menšieho alebo väčšieho časového odstupu – Škarvan, Jesenský, Šrobár, Smetana). Literárne spracovanie témy (poézia, krátke prozaické útvary) je z hľadiska početnosti v menšine (Jesenský, Tajovský).

Spoločným rysom textov je, že spájajú vecnú informatívnosť a úsilie o objektivitu podania s osobnou zaujatosťou pre vec (názory L. N. Tolstého, politické a kultúrne postavenie Ruska, vojnové udalosti, legionárske putovanie cez Rusko). Osobná zainteresovanosť pisateľov je evidentná. Dôležitým momentom sú dôraz na časopriestorové situovanie (aj s odkazmi na geografickú vzdialenosť od domova), moment odlišnosti ruského prostredia (v rôznych významoch), vzťahovanie cudzieho/ruského k slovenským reáliam (resp. porovnávanie cudzieho/ruského so slovenskými pomermi, zvykmi, spôsobmi) a aspekt sprostredkovania autentického zážitku. Navýše, pri všetkých uvádzaných autoroch je zaujímavé sledovať spôsoby prepájania vecnej, dokumentárnej línie s líniou estetickou, kde má dôležité miesto emocionálne prežívanie udalostí, zobrazovanie psychologických a existenciálnych stavov, a lyrické videnie a cítenie sveta. Samostatnú pozornosť si zasluhuje jazyková stránka textov, používanie rusizmov, jazykové kalky, a jazyk ako charakterizačný prostriedok postáv i prostredia.

Priklad vybraných predstaviteľov hlasistickej generácie je ukážkou toho, ako ruské inšpirácie mali silu formovať ľudské osudy (Makovický, Škarvan), ako ruské dojmy ovplyvňovali politické názory a stanoviská (Pavlú, Tajovský, Jesenský), ako ruská kultúra vyvažovala stretnutie s ruskou realitou (Jesenský).

Štúdia vznikla v rámci operačného programu Výskum a vývoj pre projekt: Európske dimenzie umeleckej kultúry Slovenska (ITMS: 26240120035), spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

Pramene

- Čertkov, V. G.: O posledných dňoch Ľva Nikolajeviča Tolstého. In: Slovenské pohľady, 1911, roč. 31, č. 2, s. 83-98.
Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy. Martin: Knihlačiarsky uč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932.
Jesenský, J.: Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914-1918. Martin: Matica slovenská, 1933.
Pavlú, B. [pseudonym Paľo]: List z Ruska. In: Prúdy, 1911, roč. 3, č. 1, s. 6-11.
Pavlú, B.: Neoslavizmus. In: Sborník slovenskej mládeže 1909. Budapešť – Praha, 1909.
Smetana, J.: Medzi dvoma vekmi. Kniha pamäti. Bratislava: Tatran, b. r.
Šimkovič, A.: Votrubová, Š.: Korešpondencia Františka Votrubu (1902-1944). Bratislava: Vydatelstvo SAV, 1961.
Škarvan, A.: Vlastný životopis. In: Prúdy, 1926, roč. 10, č. 7, s. 411-425.
Škarvan, A.: Moja premena. In: Biografické štúdie 4. Martin: Matica slovenská, 1973, s. 87-95.
Šrobár, V.: Z môjho života. Praha: Fr. Borový, 1946.
Tajovský, J. G.: Rozprávky o československých légiách v Rusku. Bratislava: Nakladateľstvo B. Bezděka, 1920.

Literatúra

- Čepan, O.: Kontexty rozprávača v Jesenského próze. In: Slovenská literatúra, 1982, roč. 29, č. 1, s. 14-30.
- Eliáš, M.: Príspevok k životopisu Alberta Škarvana. In: Biografické štúdie 4. Martin: Matica slovenská, 1973, s. 77-95.
- Gbúr, J.: Realizmus v slovenskej literatúre. In: Panoráma slovenskej literatúry II. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatel'stvo, 2005.
- Harbuľová, L.: Obraz Ruska v prácach a v spomienkach slovenských legionárov. In: Ivantyšynová, T. (ed.): Mýtus – stereotyp – obraz: Rusko v slovenských dejinách a kultúre. Bratislava: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy – Historický ústav SAV, 2011, s. 36-47.
- Hronský, M. – Pekník, M.: Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska. Bratislava: VEDA, 2008.
- Chmel, R.: Život je zápas. Vnútorná biografia Alberta Škarvana. Martin: Osveta, 1977.
- Chmel, R.: Hlasy v prúdoch času. Bratislava: Tatran, 1983.
- Chmel, R.: Svedectvo kontinuity. Bratislava: Tatran, 1982.
- Ivantyšynová, T.: Metamorfózy martinského rusofilstva (V. A. Fracev a J. Škultéty). In: Gonč, V. – Vlček, R. (ed.): Z džin višegrádského prostoru. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 109-122.
- Ivantyšynová, T. (ed.): Medzi mýtom a realitou: rusofilstvo a národný vývin Slovákov. In: Švorc, P. – Harbuľová, L. – Schwarz, K. (ed.): Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848–1938. Prešov: Universum, 2005, s. 99-107.
- Klobucký, R.: Hlasistické hnutie: národ a sociológia. Začiatky sociologického myslenia na Slovensku. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2006.
- Kodajová, D.: Fenomén rusofilstva v minulosti Slovákov. In: Ivantyšynová, T. – Kodajová, D. (ed.): Východná dilema strednej Európy. Bratislava: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy – Historický ústav SAV, 2010, s. 134-155.
- Kodajová, D.: Rusko v slovenskej politike na prelome 19. a 20. storočia. In: Ivantyšynová, T. (ed.): Mýtus – stereotyp – obraz: Rusko v slovenských dejinách a kultúre. Bratislava: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy – Historický ústav SAV, 2011, s. 15-28.
- Jurčišinová, N.: Zameranie činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe (1882–1914). In: Annales historici Presovenses, roč. 9, 2009, s. 136-157.
- Kováč, D.: „Slavianofili“ a „západníci“ v slovenskom politickom myslení. In: Kamenec, Ivan – Mannová, Elena – Kovalská, Eva (ed.): Historik v čase a priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi. Bratislava: VEDA – Historický ústav SAV, 2000, s. 121-128.
- Kováč, D. (ed.): Slovensko v 20. storočí. Prvý zväzok. Bratislava: VEDA, 2004.
- Kusý, I. – Šmatlák, S.: Dejiny slovenskej literatúry IV. Bratislava: Veda, 1975.
- Liba, P.: Vavro Š. a slovenská literatúra. In: Leikert, Jozef (ed.): Kultúrno-politickej profil Vavra Šrobára. Nitra: Kulturologická spoločnosť, 2005, s. 162-179.
- Maškova, A. G.: Evolúcia obrazu Rossii v slovackej literatúre XIX – načala XX veka. In: Russkij čelovek i Rossija. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN, 2011, s. 40-44.
- Maškova, A. G.: Lev Tolstoj i Dušan Makovickij. In: Slavjanskie jazyki i kul'tury v sovremennom mire. Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj universitet, 2012, s. 173 – 174.
- Mičátková, K.: Literárna činnosť Tolstého stúpenca Dr. Alberta Škarvana. In: Slovanské štúdie IV. Z ohlasov Tolstého na Slovensku. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 185-207.
- Mikulová, M.: Paradoxy realizmu. Bratislava: Veda, 2010.
- Mocná, D. – Peterka, J. (ed.): Encyklopédie literárnych žánrov. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004.
- Nenaševová, Z.: Slovenský buržoázny politický tábor a neoslavizmus. In: Historický časopis, 1978, roč. 26, č. 3, s. 395-408.
- Orechanov, G.: Žestokij sud Rossii: V. G. Čertkov v žizni L. N. Tolstogo. Moskva: Izdateľstvo Pravoslavnogo Svjato-Tichonovskogo gumanitarnogo Universiteta, 2010.
- Peskova, A. J.: Evolucija obrazu russkogo čeloveka i Rossii v tvorčestve Janka Jesenskogo. In: Russkij čelovek i Rossija. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN, 2011, s. 48-50.
- Sak, R.: „Mohutný sen“ Bohdana Pavlù. Český príspěvek k pokusu o demokratickou prestavbu Ruska. In: Acta contemporanea. K pětašedesátinám Viléma Prečana. Praha: Ústav pro soudobé dejiny AV ČR, 1998, s. 336-355.
- Takáč, L.: K činnosti J. Országha a B. Pavlù v krajanskom hnutí v Rusku (1914–1917). In: Vojenská história, 1999, roč. 3, č. 2, s. 77-88.
- Winkler, T.: Dušan Makovický. Martin: Osveta, 1991.

SPRÁVY

Po 15. medzinárodnom zjazde slavistov v Minsku

V dňoch 20. – 27. augusta 2013 sa v Minsku v Bielorusku uskutočnil 15. medzinárodný zjazd slavistov. Medzinárodný zjazd slavistov je celosvetové interdisciplinárne vedecké podujatie, na ktorom v pravidelných päťročných intervaloch prezentujú slovanské i neslovanské krajiny výsledky slavistických výskumov v oblasti jazyka, literatúry, folklóru, etnológie a dejín kultúry. Na 15. medzinárodnom zjazde slavistov v Minsku sa v roku 2013 zúčastnilo vyše 550 vedcov s referátmi v sekciách, tematických blokoch a vystúpeniami v rámci okrúhlych stolov.

Výsledky výskumov slovenskej slavistiky na tomto prestížnom medzinárodnom slavistickom kongrese prezentovalo trinásť slavistov z akademického i vysokoškolského prostredia formou desiatich referátov v sekciach a organizovaním dvoch tematických blokov: prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc. (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV): *Slovotvorná problematika v 4. zväzku lexičálno-slovotvornej série Slovanského jazykového atlasu (Poľnohospodárstvo)* (1.2. Historický opis slovanských jazykov a dialektológia), doc. Vladislav Grešík, ArtD. (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity): *Patrocínia chrámov byzantského obradu na Slovensku a ich ikony* (2.3. Literatúra a religia), doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc. (Filozofická fakulta Univerzity Komenského): *Narativy s veľkomoravskou tematikou v kolektívnej historickej pamäti Slovákov* (2.1. Slovanský folklór, mytológia a tradičná duchovná kultúra), doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc., Mgr. Dana Hučková, CSc., PhDr. Adelaida Mezeiová (Ústav slovenskej literatúry SAV), doc. PhDr. Róbert Kiss-Szemán (ELTE Budapešť): *Slovenské kontakty Jána Kollára* (2.5. Literatúra – filozofia – ideológia), Mgr. Mária Košková, CSc. (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV): *Frazeologicke aspekty bulharsko-slovenského slovníka* (1.5. Slovanská lexikografia, lexikálna sémantika a frazeológia), doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD. (Fakulta

humanitných vied Univerzity Mateja Bela): *Slovenská onomastika v rokoch 1990–2010* (3.0. Dějiny slavistiky) [J. Krško so svojim referátom vystúpil aj v rámci tematického bloku Традиционные и новые подходы в славянских ономастических исследованиях], ThLic. Andrej Škoviera, PhD. (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV): *Služby sv. Naumovi Ochridskému* (1.3. Slovanské jazyky a kultúry – Slovanské písomníctvo v rozličných etapách rozvoja. Cyrillo-metodská písomná tradícia u Slovanov), PhDr. Hana Urbancová, DrSc. (Ústav hudobnej vedy SAV): *Piesne a obrady letného slnovratu na Slovensku ako súčasť slovanskej kultúrnej tradície* (2.1. Slovanský folklór, mytológia a tradičná duchovná kultúra), Mgr. Katarína Ženuchová, PhD. (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV): *Kánonické a nekánonické obrazy a ľudová religiozita v prozaickom folklóre slovensko-ukrajinských pohraničných oblastí* (2.1. Slovanský folklór, mytológia a tradičná duchovná kultúra). Na 15. medzinárodný zjazd slavistov boli prihlásené aj tri tematické bloky, no odzneli iba dva: „Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom;“ moderátorom tematického bol doc. PhDr. Peter Ženuch, DrSc., ktorý v rámci rokovania prednesol referát na tému *Tradícia, jazyk, identita a kontexty byzantsko-slovenskej kultúry pod Karpatmi*. Moderátorkou tematického bloku „Podoby a premeny hrdinu v súčasnej slovanskej dramatickej literatúre“ bola PhDr. Dagmar Podmáková, CSc.; vystúpila s referátom *Od obrazov postáv hier A. P. Čechova po podoby súčasníkov*.

Referáty, ktoré odzneli na 15. medzinárodnom zjazde slavistov, vydal Slovenský komitét slavistov v spolupráci so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV ako knižnú publikáciu s názvom *XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov* (Ženuch, P. [ed.], Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013. 234 s. ISBN 978-80-89489-08-4). Podarilo sa vydali aj bibliografický súpis slavistických vedeckých monografií a štúdií *Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 2008–2012 (výber)* (Ženuch, P. [ed.], Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013.

164 s. ISBN 978-80-89489-09-1). Bibliografický súpis prác tvoria slovenské slavisticky orientované jazykovedné práce, ktoré zostavila Júlia Behylová. Súpis literárnovedených publikácií Ústavu slovenskej literatúry SAV zostavila Oľga Vaneková a súpis literárnovedených publikácií Ústavu svetovej literatúry SAV vypracoval Ján Jankovič. Súpis slovenských slavisticky orientovaných etnologických prác zostavil Mojmír Benža. Slavisticky orientované historiografické štúdie spracovala Alžbeta Sedliaková v spolupráci s Mojmírom Benžom.

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky účasť referentov, prípravu a vydanie publikácií na 15. medzinárodný zjazd slavistov v bieloruskom Minsku podporilo dvoma projektmi zo svojho dotačného programu. Propagácia podujatia bola zabezpečená prostredníctvom internetovej stránky 15. medzinárodného zjazdu slavistov <http://xvcongress.iml.basnet.by> a tiež prostredníctvom osobitnej stránky Slovenského komitétu slavistov http://slavu.sav.sk/sks/chronologia/xv_mzs_minsk.php, kde sa okrem informácie o podpore účastníkov slovenskej delegácie na 15. Medzinárodnom zjazde slavistov v Minsku nachádzajú sprístupnené referáty slovenskej delegácie na zjazdových rokovaniach v Minsku.

Okrem uvedených knižných publikačných výstupov slovenská slavistika na 15. medzinárodnom zjazde slavistov prezentovala aj ďalšie tri knižné práce k tematickým blokom – Žeňuch, P. (ed.): *Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovenským Východom a Západom / Das Erbe der geistlichen Liedkultur zwischen Ost und West / Наследие духовной песенной культуры между славянским Востоком и Западом* (Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013. ISBN 978-80-89489-07-7); Podmaková, D. (ed.): *Obraz človeka v súčasnej slovanskej dramatickej literatúre. / Образ человека в современной славянской драматургии / The Images of Man in contemporary Slavic dramatic literature* (Bratislava: Ústav divadelnej a filmovej vedy SAV, 2013. 85 s. ISBN 978-80-971155-1-7) a Profantová, Z. (ed.): *Folklór a folkloristika vo svete postmoderney* (Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2013. 140 s. ISBN 978-80-88997-51-1).

Úspešnosť delegácie slovenských slavistov na 15. medzinárodnom zjazde slavistov v Minsku dokazujú diskusie a pozitívne bezprostredné reakcie účastníkov na prednesené referáty a na prezentované výsledky vedecko-výskumných aktivít zame-

raných na objasnenie vzťahov slovenského jazyka a kultúry s inými slovanskými i neslovanskými jazykmi a kultúrami v širšom medzinárodom a interdisciplinárnom zábere. Viacerí slovenski účastníci zjazdu (P. Žeňuch, K. Žeňuchová, H. Hlôšková, D. Hučková) poskytli interview pre printové i audiovizuálne médiá v Bielorusku.

V rámci 15. medzinárodného zjazdu slavistov sa uskutočnilo aj zasadnutie Medzinárodného komitétu slavistov (MKS), ktorý v súčasnosti tvorí 44 krajin sveta. Na zasadnutí sa prítomní členovia MKS konsenzuálne dohodli, že 15. medzinárodný zjazd slavistov v roku 2018 sa uskutoční v Belehrade v Srbsku. Za predsedu Medzinárodného komitétu slavistov bol zvolený srbský slavista profesor Dr. Boško Suvajdžić, za podpredsedníčku bola zvolená profesorka Dr. Lišana Bajić a za sekretára Medzinárodného komitétu slavistov bol zvolený Dr. Petar Buňák. Prezídium Medzinárodného komitétu slavistov tvorí okrem troch predstaviteľov organizátorskej krajiny budúceho zjazdu aj koordinátor komisií pri MKS, preto na plenárnom zasadnutí Medzinárodného komitétu slavistov dňa 26. augusta 2013 bol prítomnými delegátmi Medzinárodného komitétu slavistov (v počte 34) na obdobie rokov 2013-2018 zvolený aj nový koordinátor komisií pri MKS, ktorým sa po prof. Dr. Stanislavovi Gajdovi (Poľsko) stal doc. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., riaditeľ Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a predseda Slovenského komitétu slavistov. Z tejto funkcie vyplývajú úlohy, ktoré súvisia so záujmami medzinárodného slavistického výskumu koordinovaného prostredníctvom komisií akreditovaných pri Medzinárodnom komitéte slavistov. Z funkcie koordinátora komisií pri MKS vyplývajú úlohy zamerané na garanciu stability slavistickej vednej politiky, jej uplatňovania v medzinárodnom kontexte a pri formulovaní priorít a stratégii interdisciplinárneho slavistického výskumu. Na záverečnom plenárnom zasadnutí 15. medzinárodného zjazdu slavistov sa akreditovalo 37 komisií pri MKS. Dve komisie majú svojich predsedov zo Slovenska: J. Sabol je predsedom Komisie pre slovanskú fonetiku a fonológiu pri MKS a P. Šalkovský je predsedom Komisie pre slovanskú archeológiu pri MKS. H. Hlôšková je tajomníčkou Komisie pre slovanský folklór pri MKS.

Prípravu i organizačné zabezpečenie prezentácie publikačných výsledkov delegácie slovenských slavistov v Minsku osobitne významne podporovalo Veľvyslanectva SR v Bieloruskej republike.

Slovenský komitét slavistov je vďačný pre všetkým za osobnú zainteresovanosť veľvyslance Miroslava Mojžitu, ktorý sa okrem prijatia slovenskej delegácie na pôde veľvyslanectva osobne zúčastnil viacerých rokovania v sekciách, kde počas 15. medzinárodného zjazdu slavistov prednášali slovenskí slavisti. Podákovanie patrí aj Ľubošovi Michaličkovi, 2. tajomníkovi veľvyslanectva, ktorý sa staral o celú agendu súvisiacu s prepravou slovenských slavistických publikáčnych výstupov na výstavu do Minska, ktorá bola prístupná počas celého rokovania 15. medzinárodného zjazdu slavistov. Slovensko sa na tomto svetovom podujatí vďaka logistickej podpore Ministerstva zahraničných vecí a Veľvyslanectva Slovenskej republiky v Minsku mohlo opäť pochváliť významnými výsledkami slavistických publikáčnych výstupov. Vyštvované vedecké a odborné monografie, zborníky vedeckých štúdií, ročenky, časopisy i ďalšie neperiodické i periodické publikácie, v ktorých slovenská akademická i vysokoškolská slavistika pertraktuje výsledky svojich slavistických výskumov, sú našou dôstojnou prezentáciou. Slavistické publikácie po skončení výstavy zostali ako dar Bieloruskému komitétu slavistov.

Medzinárodné zjazdy slavistov umožňujú prezentovať výsledky slavistických výskumov v širokom medzinárodnom kontexte. Účasť slovenskej delegácie na 15. medzinárodnom zjazde slavistov v Minsku bola takisto príležitosťou, o čom svedčí nielen záujem slovenských slavistov o toto medzinárodné podujatie, ale aj výsledky, ktorími sa slovenskí slavisti na tomto podujatí prezentovali. Utvárajú sa tak nové možnosti pre spoluprácu na medzinárodnej slavistickej úrovni. Toto presvedčenie vyjadrili aj členovia Slovenského komitétu slavistov na zasadnutí dňa 9. októbra 2013.

Peter Žeňuch

MENNÝ REGISTER

- Абрек, А. Х. 47, 48, 51
 Адрианова-Перетц, В. П. 134, 135, 137
 Afanasiev, N. 105, 139, 141
 Alekseeva, P. 59
 Alexander VIII., pápež 178
 Andrejev, L. 198
 Aničenka, У. В. 150
 Anić, V. 116
 Anoškinová, V. 190
 Antonovich, B. 44, 50
 Аронсон, X. 121
 Babić, S. 120, 122, 123
 Babjak, J. 80
 Баган, О. 170
 Багушевіч, Ф. 147
 Bajić, L. 205
 Baluďanský, J. 179
 Барвінський, Б. 161
 Барета, Дж. 44
 Баркоўскім, В. І. 148
 Barkóci, K. 175
 Bartko, L. 145
 Базилович, Й. 47, 51
 Бажан, О. 169
 Behýlová, J. 205
 Bellavin, F. 196
 Бенеш, Э. 70
 Bencúr, M. 195
 Benkovič, V. 176
 Beňušková, Z. 86
 Benža, M. 6, 92, 205
 Беран, З. 67
 Béreš, J. 189
 Bernolák, A. 62, 67, 95
 Бернштейн, С. Б. 61, 66, 71, 110
 Bersenievá, K. 160
 Berynda, P. 83
 Beza, T. 183
 Безбородько, Н. 43
 Bialeková, D. 189, 190, 191
 Bielički, A. 86
 Bilič, M. Ї. 43, 50
 Blaho, P. 193
 Bláhová, E. 55, 57, 60
 Blanár, V. 140
 Бобров, А. Г. 134, 135, 137, 150
 Бобунова, М. А. 150
 Bodinckij, O. M. 62
 Богатырев, П. Г. 86, 145
 Богданова, Ю. В. 66, 68
 Богданова, И. А. 68, 69
 Bokšaj, J. 17, 40
 Борковский, В. И. 144, 147, 149
 Borčin, E. 115
 Borev, J. 160
 Botík, J. 6, 7
 Bozanić, J. 81
 Божецький, І. 46, 49
 Bratke, E. 134
 Brodnjak, V. 110
 Brtáňová, E. 87, 204
 Будде, Е. Ф. 149
 Budeškutí, J. 180
 Budinský-Krička, V. 187, 190
 Buffa, F. 90
 Bullinger, H. 183
 Buňák, P. 205
 Burzinský, V. 179, 180
 Буслаєва, Ф. І. 149
 Bušmin, A. 157, 160
 Buzáši, P. 180
 Cambel, S. 95
 Camblak, C. 11
 Camden, W. 12
 Canisius, P. 82
 Cejtlín, R. M. 55, 57, 60
 Циганок, О. 51
 Henrich II., cisár 177
 Colzani, G. 81, 82
 Cotton, R. 12
 Cyril a Metod 81
 Цыхун, Г. А. 140
 Чайковський, А. 167
 Čajka, M. 190
 Čečei, T. 180
 Čechov, A. Р. 192, 196
 Челаковский, Ф. Л. 63
 Čemus, R. 81, 82
 Čepan, O. 200, 203
 Čertkov, V. G. 197, 202
 Čilinská, Z. 189, 190
 Čistjakovová, M. 125
 Чижевський, Д. 43, 48, 51
 Čížiková, Z. 82
 Čižmár, M. 175
 Чуба, Г. 133, 137
 Daksnér, III. 63
 Dal', V. 142, 160
 Dalewska-Greń, H. 112, 115
 Дашиевич, Я. 46
 Dekan, J. 187, 188, 190, 191
 Desnická, A. V. 140
 Дідицький, Б. 163
 Dmitrievskij, A. A. 40
 Dobrovská, M. 91
 Dobrovský, J. 84, 166
 Dobšínský, P. 95, 105, 106, 107, 108,
     141, 143, 144
 Dokulil, M. 60
 Doležal, L. 176
 Doruľa, J. 3, 7, 79, 86, 91, 97, 98,
     100, 101, 102, 103, 104, 106,
     107, 108, 139, 141, 143, 146,
     147, 149, 151
 Dostalý, M. IO. 69, 71
 Dostojevskij, F. M. 199
 Дрогобич, Іо. 48
 Dronzek, J. 176
 Dudášová-Kriššáková, J. 91, 96,
     109-117
 Dudok, M. 83
 Dufka SJ, V. 78
 Duka, D. 81
 Dula, M. 193
 Dumbovskí, V. 180
 Durych, F. 84
 Dybkowska, A. 174
 Дзерович, Ю. 168
 Dziwiśz, S. 81
 Džundová, I. 87, 145
 Ефимова, В. С. 60
 Eisner, J. 187, 191
 Eliáš, M. 203
 El'sberg, J. 160
 Erben, K. J. 105
 Erdödi, G. 179
 Єремесва, К. 170
 Esterházy, K. 175
 Esterházy, P. 173, 176
 Єшкельчик, С. 168
 Eterović, N. 81
 Евгенєва, А. П. 150
 Fält, E. 60
 Федароўскага, М. 139, 141
 Fedosiuk, J. 159, 160
 Feleszko, K. 115
 Feneši, J. 178
 Ferenczi, I. 78
 Ferenčíková, A. 204
 Fesenko, E. 160
 Fic, K. 89
 Фигули, М. 67
 Filip, páter 176
 Фирсов, Е. Ф. 67
 Fisichella, S. 81
 Флоринский, Т. Д. 64, 65
 Франко, И. 43, 51, 134, 137, 162,
     163
 Francisci, J. 106
 François-Xavier Dumortier SJ 81
 Frický, A. 175
 Fridrich, A. 176
 Furdík, J. 89, 90
 Fusek, G. 189, 191
 Gajda, S. 205
 Galamboš, I. 125
 Garšin, V. M. 196
 Gašparíková, V. 6, 91, 92, 105-108
 Гаттала, М. 63, 64
 Gbúr, J. 194, 200, 203

- Geller, E. 164
 Гербург Щасний, Я. 43
 Glaser-Optiza, R. 190
 Glovňa, J. 82-84
 Гнатюк, В. 163
 Goar, J. 10, 40
 Годжей, М. 63, 64
 Gogol', N. V. 197
 Голик, Р. 161-170
 Голлы, Я. 63
 Головацький, Я. 163
 Golema, M. 7
 Gorkij, M. 196
 Грацианская, Н. Н. 70
 Грегорович, Б. 163
 Gregor, V. 79
 Gregor-Tajovský, J. 192, 197, 198, 199, 201, 202
 Grék, M. 134, 137
 Greškovič, A. 178
 Greškovič, G. 179
 Greškovič, L. 178
 Grešlik, V. 91, 204
 Григорович, В. И. 62
 Гринчук, С. 170
 Griačová, M. 190
 Grimm, J. 105
 Grimm, W. 105
 Gudkov, V. P. 140
 Gumprenberger SJ, V. 173
 Гусовський, Я. 43
 Gusev, N. N. 196
 Halčík, Ž. 180
 Hamm, J. 109, 112
 Hanka, V. 166
 Hannick, Ch. 80, 82
 Hanuliak, M. 191
 Hanuliak, V. 189
 Harbuľová, Ľ. 193, 201, 203
 Harmadyová, K. 190
 Harvalík, M. 6, 7
 Hauptová, Z. 54, 55, 60
 Havlová, E. 60
 Helcl, M. 57, 60
 Helm, K. 54
 Hetényi, M. 91
 Hladký, J. 4
 Hlôšková, H. 86, 91, 92, 204, 205
 Hlbinková, Z. 89
 Hodža, M. 193
 Homzová, A. 82
 Horák, E. 110
 Horálek, K. 110
 Hošša, J. 188
 Hronec, V. 83
 Hronský, M. 193, 203
 Грушевський, М. 50
 Hučková, D. 91, 192-205
 Hulínek, D. 190
 Hullková, M. 78
 Hvičš, J. 91
 Халупка, С. 63
 Chłdowski, K. 165
 Хмельницький, Б. 49
 Chmel, R. 196, 203
 Chomová, A. 4
 Хробак, Д. 67
 Хроленко, А. Т. 140, 150, 151
 Chropovský, B. 187, 188, 191
 Chutynský, V. 10
 Inocent III., pápež 177
 Inocent XI. 173
 Isačenko, A. 114, 116
 Isačenko, A. V. 111
 Ivanič, P. 91
 Ivantyšunová, T. 193, 203
 Яблонська, С. 168
 Jagelovský (Jagieľo), V. 172
 Яковенко, Н. 46, 51
 Jakobson, R. 114
 Jakub I. 12
 Jakubowiczová, M. 87
 Ján Pavol II., pápež 81, 170, 178
 Jankovič, J. 79, 205
 Jankovski, F. M. 140
 Ястребов, Н. В. 65
 Яйтеньева, А. П. 150
 Яворский, Ю. 132, 137
 Jeffreys, E. M. 9, 40
 Jefimov, A. 157, 160
 Jefimová, V. S. 55, 57, 59
 Jégé, L. N. 195
 Jesenský, J. 197, 198, 199, 200, 201, 202
 Jonas, I. 183
 Йозефович, Я. 45, 46, 49
 Judák, V. 80
 Juraj II. 12
 Jurčišinová, N. 194, 203
 Kačala, J. 140
 Каченовского, М. Т. 69
 Kačic, L. 76-78, 86, 94, 95
 Каколевського, К. 44
 Калинець, С. 165
 Kanizius, P. 174
 Karadžić, V. 105, 112, 139, 145
 Karpski, Я. 147
 Kelner, J. 181
 Кенделла, П. 44
 Кеппен, П. И. 62
 Kiliánová, G. 92
 King, J. G. 40
 Kiss-Szemán, R. 204
 Кишкін, Л. С. 69
 Кишкіна, Л. С. 68
 Kízera, P. 44
 Кленович, С. 43
 Klement XII. 177
 Klimeková, A. 82
 Klobucký, R. 203
 Kloferová, S. 89
 Knieža Rastislav 81
 Kocsis, F. 82
 Kodajová, D. 193, 203
 Kohn, H. 169
 Коховський, В. 46
 Kokkina, F. 10
 Колошук, Н. 44
 Kollár, J. 62, 63, 64, 65, 69, 95, 166
 Kolonič, L. 82
 Komenský, J. A. 53, 65
 Кондрашов, Н. А. 61, 63, 65, 66, 71
 Konarska, R. 180
 Konstantinová, D. 86
 Koprivica, V. 83
 Kordecký OSPPE, A. 173
 Корж, Н. 43
 Косіцька, О. М. 51
 Костецький, П. 167, 168, 169
 Kosman, M. 173, 181
 Кошій, О. 43
 Košková, M. 204
 Košková, M. 86, 95
 Kováč, D. 203
 Kovačka, M. 82, 83
 Kováčová, S. 94
 Krafta, J. 192
 Král', Á. 114
 Králik, Ľ. 87-89
 Kramár, J. 127, 128
 Krasíč, S. 81
 Kredátusová, J. 92-93
 Kroupa, J. 84
 Krško, J. 3-8, 96, 103-104, 204
 Kučera, K. 53
 Kukučín, M. 195
 Kumor, B. 173
 Kunekunda, panna 177
 Куницький, Л. 166
 Kupková, Z. 190
 Kurz, J. 60
 Kusý, I. 203
 Кузнецов, П. С. 149
 Кузьма, Г. 163
 Кузьміч, Л. П. 150
 Kvačala, J. 192
 Kyas, V. 127, 128
 Kyseľová, M. 92
 Lašiok, M. 61
 Ламанский, В. И. 64
 Ламарка, П. 44
 Лаптева, Л. П. 61, 65, 71
 Laskaris, M. 178
 Гаšuková, V. 139-152
 Лефгерова, О. 43
 Lekomceva, M. I. 110
 Lermontov, M. J. 192, 200
 Leskó, J. 178
 Лежена, Ф. 44
 Liba, P. 203

- Liddell, H. G. 9, 40
 Лифанов, К. В. 66, 67
 Linda, J. 84
 Литвинов, В. 51
 Litak, S. 179
 Loubal, A. 187
 Лозинський, М. 162
 Лучкай, М. 179
 Luptáková, L. 5, 7
 Luthers, M. 183
 Lužík, R. 105
 Mácelová, M. 189
 Мацюрак, В. 168
 Magocsi, P. R. 161
 Majtán, M. 4
 Makovický, D. 192, 194, 195, 196, 197, 201, 202, 203
 Malinič, J. 17, 40
 Malý, V. 173
 Марына, В. В. 70
 Mareš, F. V. 126
 Maretic, T. 122, 123
 Marinčák, Š. 9-40, 81, 82, 125
 Marsina, R. 190
 Masaryk, T. G. 67, 70, 166, 193, 194
 Masluk, B. 51
 Mastiš, Daniel 178
 Mashkova, A. Г. 66, 67, 71, 196, 201, 203
 Matejko, L. 84, 190
 Mášiarová, K. 153-160
 Meillet, A. 60
 Melanchthon, P. 183
 Мещерский, К. А. 68
 Mezeiová, A. 204
 Mičkevič, A. 163, 167
 Mičátková, K. 203
 Michálek, E. 53, 60
 Michalička, L. 206
 Miklošić, F. 54, 58, 59
 Mikulová, M. 201, 203
 Mináč, V. 189
 Миронова, В. 43
 Miroslawska, W. 92
 Мистроик, Й. 68
 Младенов, С. 119, 120
 Mocná, D. 203
 Moхъ, Р. 163
 Mochanič, A. 179
 Mojžita, M. 206
 Mokoš, D. 87
 Molnár, N. 54, 56, 60
 Монолатій, І. 164
 Moravčík, J. 189
 Moravčík, Š. 6
 Moroz, V. S. 196
 Моторний, В. 169
 Nadolski, B. 177
 Наливайко, Д. 44
 Наумович, І. 163, 164, 165
 Nazor, A. 128
 Naživin, I. F. 196
 Němcová, B. 105
 Němec, I. 57
 Nemirovič-Dančenko, V. I. 198
 Nenaševová, Z. 67, 203
 Neumann, A. 92
 Nevizánsky, G. 189
 Niederle, L. 187
 Никитина, С. Е. 150
 Никольского, С. В. 69
 Nitecki, P. 178
 Носац, Б. 63
 Novotný, B. 188
 Obuchova, I. 160
 Окунєвський, Я. 164, 167, 168
 Oliverio, D. 82
 Олсеня, С. 44
 Ондреййов, Л. 67
 Ondruš, Š. 113
 Orechanov, G. 203
 Orlowicz, M. 166
 Оссовецкий, И. А. 145, 146
 Овчинникова, Е. Н. 68
 Ожагава, С. И. 142
 Páclová, I. 54, 55, 60
 Pacnerová, L. 126, 127, 128, 129
 Палацкий, Ф. 62
 Pálfi, T. 176
 Palkovič, J. 62, 83, 84
 Pap Pap, C. 137
 Папроцький, Б. 43
 Pape, W. 57
 Parenti, S. 10, 40
 Paríková, M. 91
 Parker, M. 12
 Pásztor, J. 187
 Пајлавец, Дз. Дз. 150
 Pauliny, E. 105, 113
 Pavešić, S. 112, 113
 Pavlovičová, E. 190
 Pavlů, B. 192, 193, 194, 197, 198, 199, 201, 202
 Pawłowski, S. 163
 Pecuchová, B. 85-87, 93
 Pekník, M. 193, 203
 Peřinka, F. V. 6
 Peskova, A. J. 200, 203
 Петлева, И. П. 88
 Петров, А. 138
 Петровский, М. П. 64
 Peteho, Ž. 176
 Peterka, J. 203
 Petersson, H. 88
 Petranská, D. 176
 Piatrová, A. 177
 Pišna, J. 82
 Pius IX., pápež 177
 Пясецький, П. 46
 Plachá, V. 188
 Podhájecký, J. 11, 40
 Podlejski, Z. 178
 Podmaková, D. 204, 205
 Podrimavský, M. 193
 Polívka, J. 105, 134
 Polla, B. 188
 Попов, Д. 119, 120, 121
 Попова, Т. 121
 Порфириев, И. Я. 134, 138
 Потебня, А. А. 149
 Прейс, П. И. 62
 Прокопович, Т. 48, 94
 Profantová, Z. 5, 85, 91, 139, 143, 151, 205
 Propp, V. 155, 160
 Pruski, A. 180
 Purgina, J. 187
 Puškin, A. S. 192, 197, 200
 Pypin, A. N. 134
 Раманава, Е. Р. 139, 141
 Raort, W. 167
 Ravasi, G. 80
 Редліх, ІІІ. 164
 Рейс, Л. 63
 Rejholecová, M. 189
 Rejzek, J. 57, 59
 Renner, A. 83
 Ribarova, Z. 60
 Ribay, J. 82, 83, 84
 Ripka, I. 89-90
 Робинсон, М. А. 61, 71
 Rodé, F. 81
 Рокина, Г. В. 70
 Romer, E. 163
 Rothe, H. 99
 Royt, J. 173
 Розанов, В. В. 134, 138
 Рудницької, М. 168
 Румянцева, Н. П. 61
 Rummelová, H. 96
 Русин, М. 48
 Rusek, J. 57
 Ruščin, P. 78
 Рутський, Й. 48
 Ruttkay, A. 191
 Ružička, J. 79
 Ryšánek, F. 128
 Sabol, J. 113, 114, 115, 116, 205
 Sak, R. 203
 Salachas, D. 81, 82
 Saltykov-Sčedrin, M. J. 153-160
 Samir, K. SJ 81
 Савчук, О. 43
 Scott, R. 9, 40
 Sedliaková, A. 205
 Селишева, А. М. 66
 Сенеки, Л. 48
 Sentivániová, M. 175
 Серапионов, Е. П. 70
 Schwarz, K. 193

- Sičáková, E. 4
 Сикст, Е. 48, 51
 Симов, К. 119, 120, 121
 Skarbek, J. arcibiskup 179
 Skarga, P. 174
 Skyčák, F. 195
 Slavkovský, P. 6, 7
 Slezáková, G. 7
 Slivka, M. 187, 189
 Slivková (Džundová), I. 145
 Smetana, J. 195, 197, 202
 Смирнов, Л. Н. 61, 62, 63, 65, 68, 71
 Соболевского, А. И. 149
 Соколов, А. А. 64
 Sokol, J. 58, 59, 60
 Sokolová, M. 92
 Sopoliga, M. 179
 Срезневский, И. И. 59, 60, 62, 63
 Стояночій, Ж. 120, 122, 123
 Стасюк, П. 167
 Стaufфера, Д. 44
 Slupov de Szembek, biskup 178
 Stanislav, J. 95, 98
 Stankovska, P. 125-131
 Starowolski, S. 174
 Степович, А. И. 65
 Stefanovič, D. 9, 40
 Stepanova, M. 160
 Стоянов, С. 120, 121
 Стоянова, Е. 118-124
 Stojanov, K. 81
 Супрун, А. 169
 Suvajdžić, B. 205
 Székely, A. 175
 Szent-Ivany, M. 183
 Szóké, B. 187
 Szöllösi SJ, P. B. 76
 Šafárik, P. J. 62, 63, 64, 65, 95, 166, 139
 Šakun, L. M. 140
 Šalingová, M. 90
 Šalkovský, P. 189, 191, 205
 Šašerina, S. 132-138
 Ščavinska, L. L. 86
 Щеголев, П. Е. 134, 138
 Щербина, Р. 43
 Щербы, Л. В. 150
 Шевченко-Савчинська, Л. 41-51
 Ševčíková, Z. 190
 Шикула, В. 69
 Šimek, J. 83
 Šimkovič, A. 202
 Šipavka, Г. 162
 Широкова, Л. Ф. 68, 69, 87
 Шишкова, А. С. 61
 Škarvan, A. 192, 194, 195, 196, 197, 201, 202
 Škoviera, A. 80-82, 86, 95, 204
 Škovierová, A. 87
 Škultéty, A. H. 63, 65, 105, 106, 141, 143
 Škultéty, J. 193
 Šlosar, D. 60
 Šmatláč, S. 196, 200, 203
 Šmilauer, V. 5
 Špidlík, T. 81
 Šrámek, R. 6, 7
 Šrobár, V. 192, 193, 194, 195, 197, 201, 202, 203
 Штефаник, М. 70
 Štefánek, A. 193
 Štefanovičová, Т. 96, 187-191
 Štukovská-Stašíková, D. 189
 Štúr, Ľ. 63, 95
 Шухевич, В. 163
 Шукшин, В. 87
 Šustov, M. 157, 160
 Швантнер, Ф. 67
 Шведова, Н. В. 67, 68, 69
 Švecová, А. 6
 Švecová, S. 7
 Švedová, I. 86
 Švorc, P. 193
 Taft, R. 40
 Takáč, L. 203
 Tekeliová, D. 90-92, 93
 Telekeši, Š. 174
 Теннебаум, С. Л. 162
 Težak, S. 120, 122, 123
 Тихонравовъ, Н. С. 134, 138
 Tilkov, Д. 120, 121
 Tito, Б. 169
 Točík, A. 187, 189, 191
 Тодорова, Ц. 44
 Толстой, Н. И. 63, 64, 71, 84, 140
 Tolstoj, L. N. 192, 193, 195, 196, 197, 199, 201, 202
 Томбъ, Ю. 63
 Tomko, J. 80, 81, 82
 Torrentius, L. 183
 Trnovský, Е. 11
 Трофимович, К. 169
 Трофимук, О. 43
 Trubetzkoy, N. S. 113
 Тутушева, Р. 68
 Turgenev, I. S. 192
 Творидло, М. 166
 Uhlár, V. 6, 7
 Urbancová, Н. 86, 91, 204
 Успенский, Ф. Б. 86, 94
 Uspenskij, N. D. 40
 Узенева, Е. С. 86, 94
 Vaillant, A. 54, 60
 Vajanský, S. H. 193
 Vajs, J. 132, 138
 Валенцова, М. М. 61-71, 86, 94
 Valentová, I. 5, 7
 Vallašek, A. 189
 Vaneková, O. 205
 Vaňko, J. 91
 Varsik, V. 189
 Vasil' SJ, C. 80, 81, 133, 138
 Ващенко, Д. Ю. 68
 Vašica, J. 132, 138
 Vavřinek, V. 190
 Večerka, R. 53, 54, 60
 Velička, D. 4
 Velkovska, E. 10, 40
 Венедиктов, Г. К. 71
 Verček, M. 60
 Видинска, С. 119, 120, 121
 Вигодованець, Н. 50
 Vilíkovský, J. 78
 Вирський, Д. 43
 Вялова, С.О. 71
 Vlčka, J. 194
 Vlkolinská, I. 189
 Vojteková, M. 92
 Вольський, М. 49
 Воскресенский, В. А. 140
 Востоков, А. Х. 61
 Votruboová, Š. 202
 Вуйанић, М. 116
 Weiss-Nägel, S. 78
 Widermann, E. 189
 Wienker-Piepho, S. 92
 Winkler, T. 196, 203
 Wolff, L. 161
 Wyżycki, I. 180
 Zábojník, J. 95, 189
 Zábranský, L. 52-60
 Задорожнюк, Э. Г. 70, 86
 Žaryn, J. 174
 Záturecký, A. Р. 83
 Zavarský, S. 72-78, 86, 94, 95, 183-186
 Зиморович, Б. 46, 50, 51
 Златанова, Р. 120
 Зох, Іг. 63
 Zubko, Р. 94, 172-182
 Zvolenský, S. 81
 Žagar, M. 127, 129
 Žemberová, V. 87, 91
 Žeňuch, Р. 3, 7, 76-78, 79-80, 86, 90, 91, 93-96, 97-102, 133, 138, 179, 204, 205, 206
 Žeňuchová, K. 84, 85, 86, 92, 95, 101, 145, 151, 204, 205
 Жеромського, С. 164
 Žigo, Р. 4, 91
 Жірапда, А. 44
 Žuravskí, А. І. 140

CONTENTS

P. ŽEŇUCH: Slavistic interdisciplinary research into the relationships of the Slovak language and culture in Slavonic and non-Slavonic contexts	97
To Prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc. on the occasion of his eightieth birthday	97
J. KRŠKO: Professor Ján Doruľa and his contribution to the advancement of Slovak onomastics.....	103
V. GAŠPARÍKOVÁ: On Slovak fairy-tales and on modernisation in the research papers of Ján Doruľa.....	105

STUDIES

J. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: The Phonological System of Standard Serbian and Standard Croatian from Typological Aspect	109
E. STOYANOVA: The status of umlaut <i>o>e</i> in the substantival declension of Bulgarian literary language in comparison with Serbian and Croatian standard languages.....	118
P. STANKOVSKA: Fragment of Czech Glagolitic Bible found in Košice	125
S. ŠAŠERINA: Folk and apocryphal motives of Christmas cycle in Uglyá's manuscripts in the second half of the 17th century.....	132
V. LIASHUK: Language of Folk Tales in Modern Slavic Studies: J. Doruľa's Research in the Scientific Paradigm.....	139
K. MĀSIAROVÁ: Specificity of language of Fairy Tales M. Y. Saltykov-Shchedrin.....	153
R. HOLÝK: The Image of the Slavic and Non-Slavic Worlds in the Mentality of the Inhabitants of the Galicia in the 19th – 20th Centuries.....	161
P. ZUBKO: Polish relics from the recatholisation time in eastern Slovakia	172

REVIEW ARTICLES

S. ZAVARSKÝ: Voces locutionesque Latinitatis Slovaciae e litterarum monumentis excerptae V. A Contribution to the Study of the Vocabulary of Latin Literature in Slovakia	183
T. ŠTEFANOVIČOVÁ: Archaeology of Slavs at the Philosophical Faculty of Comenius University in Bratislava ...	187
D. HUČKOVÁ: The Image of Russia and Russian Culture in Slovak Society at the Turn of the 19th and 20th Centuries [the Periodical <i>Hlas</i> (Voice) and Its Generation]	192

REPORTS

P. ŽEŇUCH: After the 15th International Congress of Slavists in Minsk.....	204
--	-----

SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV BRATISLAVA

SLOVENSKÝ KOMITÉT SLAVISTOV

Vychádza s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

SLAVICA SLOVACA, ročník 48 (2013), č. 2.

Vychádza trikrát ročne, 1. číslo v júni, 2. číslo a 3. číslo (supplementum) v decembri.

Tlač: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava.

Tel.: 02/20920203, fax: 02/20920219.

Distribúcia / Distributed by:

Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava

ISSN 0037-6787